

**T.C.
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**HATAY İLİNDE DOMATES ÜRETİM DURUMU ve PAZARLAMA
YAPISI**

Merve Büşra ÇİFTÇİ

TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HATAY

HAZİRAN - 2022

T.C.
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**HATAY İLİNDE DOMATES ÜRETİM DURUMU ve PAZARLAMA
YAPISI**

Merve Büşra ÇİFTÇİ
ORCID:0000-0001-7009-8531

TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Nuran TAPKI
ORCID: 0000-0001-5044-795X

HATAY
HAZİRAN - 2022

14/06/2022

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını ve tez üzerinde Yükseköğretim Kurulu tarafından hiçbir değişiklik yapılamayacağı için tezin bilgisayar ekranında görüntülendiğinde asıl nüsha ile aynı olması sorumluluğunun tarafıma ait olduğunu beyan ederim.

İmzası

Merve Büşra ÇİFTÇİ

ÖZET

HATAY İLİNDE DOMATES ÜRETİM DURUMU ve PAZARLAMA YAPISI

Bu çalışmada, Hatay ilinde açıkta ve örtü altında domates üretim durumu, pazarlama yapısı, pazarlama organizasyonunun etkinliği, üretim ve pazarlama esnasında yaşanan sorunların tespiti ve çözüm önerilerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Açıkta ve örtü altında domates yetiştiriciliği yapan üreticilerle ve pazarlama aşamasında açıkta domates ticareti yapan ve örtü altı domates ticareti yapan aracılarla olmak üzere 4 farklı anket yardımı ile yüz yüze görüşmeler yapılarak veriler toplanmıştır. Bölgedeki üretim ve pazarlama durumunun güçlü ve zayıf yönlerini belirlemek ve sektördeki fırsat ve tehditleri tespit etmek için GZFT (Güçlü Yön-Zayıf Yön-Fırsatlar-Tehditler) analizi yapılmıştır. Hatay ilinin coğrafi konumu domates üretim faaliyeti için uygun olmakla birlikte üretim miktarı ve ekim alanları son yıllarda azalmıştır. Hatay ilinde 2010-2020 yılları arasında domates üretim alanında ortalama %69.72 oranında azalma meydana gelirken, üretim miktarında %66.64 oranında bir azalma olduğu belirlenmiştir. Bunun en önemli nedenleri üretim maliyetlerinin yüksek oluşu, örgütlenme yetersizliği, üretimde depolama imkanlarının olmaması, bitki zararlıları ve hastalıklarıdır. Araştırma sonuçlarına göre ilgili kurumlar tarafından yapılacak teknik ve maddi desteklemelerdeki düzenlemelerle domates üretim faaliyetinin gelecekte arttırılabileceği söylenebilir.

2022, 102 sayfa

Anahtar Kelimeler: Hatay, Domates, Örtü altı üretim, Pazarlama, GZFT Analizi.

ABSTRACT

TOMATO PRODUCTION CASE and MARKETING STRUCTURE in HATAY PROVINCE

In this study, it is aimed to determine the production status of tomatoes in the open and under cover, the marketing structure, the effectiveness of the marketing organization, the problems experienced during production and marketing in Hatay province, and to present solutions. Data were collected by conducting face-to-face interviews with the producers who grow tomatoes in the open and under cover, with the help of 4 different questionnaires, with the intermediaries engaged in the open and greenhouse tomato trade during the marketing phase. In order to determine the strengths and weaknesses of the production and marketing situation in the region and to identify the opportunities and threats in the sector, SWOT (Strength-Weakness-Opportunities-Threats) analysis was conducted. Although the geographical location of Hatay province is suitable for tomato production activities, the production amount and cultivation areas have decreased in recent years. It was determined that there was an average of 69.72% decrease in tomato production area between 2010-2020 in Hatay province, while there was a 66.64% decrease in the amount of production. The most important reasons for this are the high production costs, lack of organization, lack of storage facilities in production, and plant pests and diseases. According to the results of the research, it can be said that tomato production activities can be increased in the future with the arrangements in technical and financial support to be made by the relevant institutions.

2022, 102 pages

Key Words: Hatay, Tomato, Plastic tunnel production, Marketing, SWOT Analysis.

TEŞEKKÜR

Mesleki ve akademik hayatımda önemli kararlar almam gerektiğinde sürekli yanımda olan ve varlığı ile benim için önemli bir rol model oluşturan, gerek yüksek lisans tez konumunun belirlenmesinde gerek araştırılması ve yazımı sırasında sahip olduğu bilgi birikimi ve tecrübesi ile çalışmalarına ışık tutan ve yardımını esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Nuran TAPKI'ya sonsuz saygı ve teşekkürlerimi sunarım. Tez jürisi üyeleri sayın hocalarım Prof.Dr. Müge KANTAR DAVRAN ve Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Duran ÇELİK'e değerli eleştiri ve katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Yüksek lisans eğitimime katkı sunan Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü hocalarıma, Fen Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne teşekkürlerimi sunarım. Eğitim hayatım boyunca beni maddi ve manevi olarak destekleyen, güvenen ve daima yanımda olan canım aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
TEŞEKKÜR.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÇİZELGELER DİZİNİ	VII
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	IX
SİMGELER ve KISALTMALAR DİZİNİ	X
1. GİRİŞ.....	1
2. ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR.....	3
3. MATERYAL ve YÖNTEM.....	12
3.1. Materyal.....	12
3.2. Yöntem	12
3.2.1. Örnek Seçiminde Kullanılan Yöntem.....	12
3.2.1.1. Açıkta Domates Üreten İşletmelerin Seçiminde Kullanılan Yöntem.....	12
3.2.1.2. Açıkta Domates Üreten İşletmelerin Bağlantı Kurduğu Aracılarn Seçiminde Kullanılan Yöntem.....	14
3.2.1.3. Örtü Altında Domates Üreten İşletmelerin Seçiminde Kullanılan Yöntem	15
3.2.1.4. Örtü Altında Domates Üreten İşletmelerin Bağlantı Kurduğu Aracılarn Seçiminde Kullanılan Yöntem.....	15
3.2.2. Verilerin Analizinde Kullanılan Yöntem	15
3.2.2.1. Pazarlama Organizasyonunun Etkinliği:	15
3.2.2.2. Pazarlama Marjının Hesaplanması	16
3.2.2.3. GZFT Analizi.....	16
4. ARAŞTIRMA BULGULARI ve TARTIŞMA	17
4.1. Dünya’da Domates Üretim ve Ticareti.....	17
4.1.1. Dünya Domates Üretimi.....	17
4.1.2. Dünya Domates Üretiminde Önde Gelen Ülkeler.....	18
4.1.2.1. Dünya Domates Üretiminde Önde Gelen Ülkeler ve Üretim Miktarları	18
4.1.2.2. Dünya Domates Üretiminde Önde Gelen Ülkeler ve Üretim Alanları...	19
4.1.2.3. Dünya Domates Üretiminde Verimlilik Durumu	20
4.1.3. Dünya Domates Dış Ticareti	21
4.1.3.1. Dünya İhracat Miktarı ve İhracat Değeri.....	21
4.1.3.2. Dünya Domates İhracatı ve Önde Gelen Ülkeler	22
4.1.3.3. Dünya Domates İthalat Miktarı ve İthalat Değeri	23
4.1.3.4. Dünya Domates İthalatı ve Önde Gelen Ülkeler	23
4.1.4. Türkiye Domates Üretimi.....	24
4.1.4.1. Türkiye’de Domates Üretim Miktarı, Üretim Alanı ve Verim Durumu	24
4.1.4.2. Türkiye’de Bölgelere Göre Domates Üretimi	25
4.1.4.3. Türkiye’de Açıkta Domates Üretim Miktarı ve Ekim Alanı	25
4.1.4.4. Türkiye’de Örtü Altı Domates Üretim Miktarı ve Ekim Alanı	26
4.1.4.5. Türkiye’de İllere Göre Açıkta Domates Üretim Durumu.....	27

4.1.4.6. Türkiye’de İllere Göre Örtü Altı Domates Üretim Miktarı ve Üretim Alanı	28
4.1.4.7. Türkiye’de Domates Üretimi, Tüketim Dengesi ve Yeterlilik Derecesi	30
4.1.5. Türkiye’de Domates Tüketimi	31
4.1.6. Türkiye’de Domates Üretici ve Tüketici Fiyatları	31
4.1.7. Türkiye’de Domates Pazarlama Kanalları	32
4.1.8. Türkiye Domates Dış Ticareti	33
4.1.9. Türkiye’nin Domates İhracatı Yaptığı Ülkeler.....	33
4.1.10. Türkiye Domates İthalat Miktarları ve Değerleri.....	34
4.1.11. Türkiye Domates Üretiminde Desteklemeler.....	35
4.1.12. Hatay İli Toplam Domates Üretimi ve Açıkta Domates Üretiminin İlçelere Dağılımı.....	36
4.1.13. Hatay İli Örtü Altı Domates Üretimi ve Örtü Altı Domates Üretiminin İlçelere Dağılımı.....	38
4.2. Hatay İli Açıkta Domates Üretimi Yapan İşletmecilere Ait Bilgiler	40
4.2.1. İşletmecilere Ait Bilgiler	40
4.2.1.1. İşletme Sahiplerinin Cinsiyet, Yaş, Deneyim ve Eğitim Durumlarına Ait Bilgiler	40
4.2.2. İşletmecilerin İşletmede Kayıt Tutma, İşletme Dışında Tarımsal ve Tarım Dışı Faaliyet Yapma Durumları	42
4.2.3. İşletmelerin Sosyal Güvenceye Sahip Olma ve Hayvancılık Faaliyet Durumları	43
4.2.4. İşletmelerde Parsel Sayısı, Ekim Alanı ve Verim Durumu	43
4.2.4.1. İşletmelerin Sofralık Domates Parsel Sayısı, Ekim Alanı, Verim	43
4.2.4.2. İşletmelerde Salçalık Domates Parsel Sayısı, Ekim Alanı, Verim Durumu	44
4.2.5. İşletmelerde Arazi Tasarruf Biçimi ve Sulama Durumu	44
4.2.6. İşletmelerde Domates Üretim Teknolojisi.....	45
4.2.6.1. Üretimde Kullanılan Fide Çeşitleri.....	45
4.2.6.2. İşletmelerin Fide Temin Ettikleri Yerler	45
4.2.6.3. İşletmelerin Fide Temininde Karşılaştıkları Sorunlar	46
4.2.6.4. İşletmelerde Domates Gübreleme Durumu	47
4.2.6.5. İşletmelerin Gübrelemede Karşılaştıkları Sorunlar	49
4.2.6.6. İşletmelerde Domates İlaçlama Durumu	49
4.2.6.7. İşletmelerde Domates Sulama Durumu	53
4.2.6.8. İşletmelerde Domates Bakımı.....	55
4.2.6.9. İşletmelerde Domates Hasadı	56
4.2.7. İşletmelerin Tarımsal Organizasyonlara Üye Olma, Tarımsal Desteklerden Yararlanma ve Tarımsal Kredi Kullanma Durumları	58
4.2.8. İşletmelerin Açıkta Domates Üretiminde Karşılaştıkları Diğer Sorunlar	59
4.2.9. Hatay’da Açıkta Domates Yetiştiriciliğinde Pazarlama Organizasyonu.....	59
4.2.9.1. Hatay’da Domatesin Değerlendirilmesi.....	59
4.2.10. Hatay İlinde Açıkta Domates Yetiştiriciliğinde Pazarlama Durumu	60
4.2.10.1. Hatay İlinde Domates Pazarlama Kanalları, Satış Miktarı ve Satış Fiyatı	60
4.2.10.2. Hatay’da Açıkta Üretim Yapan İşletmelerin Domates Satış Şekli	62
4.2.11. Pazarlama Organizasyonunun Etkinliğinin Değerlendirilmesi	62

4.2.11.1. Pazarlama Hizmetleri.....	62
4.2.11.2. Pazarın Saydamlığı	64
4.2.11.3. Rekabet	65
4.2.11.4. Pazarlama Marjı.....	66
4.2.12. Fiyat Oluşumu	67
4.2.13. İşletmelerin Domates Pazarlama Sorunları	68
4.2.14. İşletme Sahiplerinin Son 10 Yılda Domates Tarımı Hakkındaki Tutumu...	70
4.2.15. Son 10 Yılda Domates Ekim Alanlarında Artış, Azalış Olup Olmama Durumu ve Nedenleri	71
4.3. Hatay’da Açıkta Domates Aracıları	73
4.3.1. Komisyoncu-Tüccar	73
4.3.2. Perakendeciler	75
4.4. Hatay İli Örtü Altı Domates Üretimi.....	75
4.4.1. Hatay İlinde Örtü Altı Domates Üretimi Yapan İşletmelere Ait Bilgiler.....	75
4.4.2. İşletmecilerin İşletmede Kayıt Tutma, İşletme Dışı Tarımsal ve Tarım Dışı Faaliyette Bulunma Durumları.....	76
4.4.3. İşletmelerin Sosyal Güvenceye Sahip Olma Durumları.....	77
4.4.4. İşletmelerde Örtü Altı Parsel Sayıları.....	77
4.4.5. İşletmelerin Örtü Altı Domates Üretim Miktarları ve Verimleri	78
4.4.6. İşletmelerin Fide Kullanımı.....	79
4.4.7. İşletmelerde Gübreleme, İlaçlama, Sulama, Bakım, Hasat Yapma Durumları ..	80
4.4.8. İncelenen İşletmelerin Tarımsal Organizasyonlara Üye Olma, Tarımsal Desteklerden Yararlanma, Tarımsal Kredi Kullanma Durumları	82
4.4.9. İşletme Sahiplerinin Örtü altı Domates Üretiminde Karşılaştıkları Sorunlar	83
4.4.10. Hatay’da Örtü Altı Domates Pazarlama Durumu	83
4.4.10.1. Domates Pazarlama Kanalları.....	83
4.4.11. Hatay İli Örtü Altı Domates Aracıları.....	86
4.5. Hatay İlinde Domates Üretimi ve Pazarlama Organizasyonunu GZFT (Güçlü Yön-Zayıf Yön-Fırsatlar-Tehditler) Analizi ile Değerlendirilmesi	87
5. SONUÇ ve ÖNERİLER.....	92
KAYNAKLAR	98
ÖZGEÇMİŞ	102

ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge 3.1. 2020 Yılı Hatay ili ilçelere göre açıkta domates ekim alanı ve üretim miktarları (TÜİK, 2020).....	13
Çizelge 4.1. Dünya domates üretim alanları, üretim miktarları ve verim durumu FAO, 2017 (*): İndeks (2008=100).	17
Çizelge 4.2. Dünya domates üretiminde önde gelen ilk on ülkenin üretim miktarları, 1000 ton (FAO, 2017)	18
Çizelge 4.3. Dünya domates üretiminde önde gelen ilk on ülkenin üretim alanları (FAO, 2017).....	20
Çizelge 4.4. Dünya domates üretiminde önemli ülkeler ve verimlilikleri (kg/da) (FAO, 2017).....	21
Çizelge 4.5. Dünya toplam ihracat miktarı ve ihracat değeri (FAO, 2017).	22
Çizelge 4.6. Dünya domates ihracatı ve önde gelen ülkeler (FAO, 2017.).....	22
Çizelge 4.7. Dünya toplam domates ithalat miktarı ve ithalat değerleri (FAO, 2017). ..	23
Çizelge 4.8. Dünya domates ithalatında önde gelen ülkelerin ithalat miktar ve değerleri (FAO, 2017).	24
Çizelge 4.9. Türkiye'de domates üretim miktarı, üretim alanı ve verim durumu (TÜİK, 2020, *: İndeks (2008=100)	25
Çizelge 4.10. Türkiye'de açıkta domates üretim miktarı ve ekim alanı (TÜİK, 2020, *: İndeks (2009=100).	26
Çizelge 4.11. Örtü altı domates üretim miktarı ve alanı (TÜİK, 2020, *: İndeks 2009=100).	27
Çizelge 4.12. Türkiye'de illere göre açıkta domates üretim miktarı ve üretim alanı (TÜİK, 2021).....	28
Çizelge 4.13. Türkiye'de illere göre örtü altı domates üretim miktarı ve üretim alanı (TÜİK, 2021).....	29
Çizelge 4.14. Türkiye'de domates üretim ve tüketim dengesi (TÜİK, 2020).....	30
Çizelge 4.15. Türkiye domates tüketim miktarı (TÜİK, 2020).....	31
Çizelge 4.16. Türkiye'de domates üretici ve tüketici fiyatları TL (Anonim, 2021a).	32
Çizelge 4.17. Yıllara göre Türkiye domates ihracat miktarı ve değeri (FAO, 2021).	33
Çizelge 4.18. Domates ihracatı yapılan önemli ülkeler, ihracat miktarları ve değerleri (Anonim, 2017)	34
Çizelge 4.19. Yıllara göre Türkiye ithalat miktarları ve değerleri (FAO, 2021).	35
Çizelge 4.20. Domates üretimi desteklemeleri (Anonim, 2021b).....	35
Çizelge 4.21. Hatay ili toplam domates üretim alanı ve miktarı (TÜİK 2020).	36
Çizelge 4.22. Hatay ili ilçelerinin açıkta domates üretim alanı ve miktarı sofralık-salçalık (TÜİK 2020).	37
Çizelge 4.23. Hatay ili ilçelerinin örtü altı domates üretim alanı ve miktarı (TÜİK, 2020).....	39
Çizelge 4.24. İşletme grupları	40
Çizelge 4.25. İşletme sahiplerinin yaş gruplarına göre dağılımı.....	41
Çizelge 4.26. İşletme sahiplerinin eğitim durumları	42
Çizelge 4.27. Domates yetiştiricilik sistemi.....	42
Çizelge 4.28. İşletmelerin sofralık domates ekim alanı ve ortalama verimi	44
Çizelge 4.29. İşletmelerde salçalık domates parsel sayısı, ekim alanı ve verim.....	44
Çizelge 4.30. İşletmelerde arazi tasarruf durumu	45
Çizelge 4.31. İşletmelerde kullanılan domates fide çeşitleri.....	45

Çizelge 4.32. İşletmelerin fide temin ettikleri yerler	46
Çizelge 4.33. İşletmelerin fide temininde yaşadıkları sorunlar.....	47
Çizelge 4.34. İşletmelerde çiftlik gübresi kullanma durumu	48
Çizelge 4.35. İşletmelerde kullanılan gübreleme yöntemi.....	48
Çizelge 4.36. İşletme gruplarına göre uygulanan ortalama gübre dozajı.....	49
Çizelge 4.37. İşletmelerde ilaçlama yapma durumu	51
Çizelge 4.38. İşletmelerin tarımsal girdiler ile ilgili bilgi kaynaklarına önem verme durumu	52
Çizelge 4.39. İşletmelerin domates tarımı ile ilgili konularda karşılaştıkları sorunlara önem verme durumu.....	53
Çizelge 4.40. İşletmelerde düzenli sulama yapma durumu.....	54
Çizelge 4.41. İşletmelerin sulama yöntemleri.....	55
Çizelge 4.42. İşletmelerde bakım sırasında yaşanan sorunlar.....	56
Çizelge 4.43. İşletmelerde hasat sırasında yaşanan sorunlar	57
Çizelge 4.44. İşletmelerde toplam ürünün ortalama kayıp oranı	58
Çizelge 4.45. İşletmelerin tarımsal desteklemelerden yararlanma durumu	59
Çizelge 4.46. İşletmelerde açıkta domates üretim miktarı ve değerlendirme durumu (ton/yıl).....	60
Çizelge 4.47. Hatay’da üreticilerin domates pazarlama durumu (ton)	61
Çizelge 4.48. Hatay’da üreticilerin domates pazarlama satış durumu (TL/kg)	61
Çizelge 4.50. Hatay ilinde domates pazarlama marjı (2020)	66
Çizelge 4.51. İşletmelerin satış fiyatını belirleme durumu	67
Çizelge 4.52. İşletmelerin domates pazarlama sorunları	69
Çizelge 4.53. İşletmelerin son 10 yılda domates tarımı ile ilgili tutum ifadeleri.....	71
Çizelge 4.54. İşletmelerin üretim alanlarıyla ilgili gelecekteki görüşleri	72
Çizelge 4.55. İşletmelerin Örtü altı domates ekim şekilleri.....	77
Çizelge 4.56. Örtü altı domates üretim ve verim miktarları	79
Çizelge 4.57. İşletmelerde kullanılan fide çeşitleri	79
Çizelge 4.58. İşletmelerin domates üretimini arttırmak için başvurdukları yerler	82
Çizelge 4.59 İşletmelerin tarımsal desteklemelerden yararlanma durumu	82
Çizelge 4.60. Hatay ilinde işletme sahiplerinin örtü altı domates pazarlama kanalları ..	84
Çizelge 4.61. İşletmelerin örtü altı domates fiyatları hakkındaki düşünceleri.....	85
Çizelge 4.62. İşletmelerin örtü altı domates pazarlama sorunları	85

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 4.1. Dünya domates üretiminde önde gelen ülkeler, % (FAO, 2017).....	19
Şekil 4.2. Türkiye açıkta domates üretiminde önde gelen iller ve üretim oranları (2020)	28
Şekil 4.3. Türkiye örtü altı domates üretiminde önde gelen iller ve üretim oranları 2020	29
Şekil 4.4. Domates pazarlama kanalları	32
Şekil 4.5. Hatay ili ilçeleri açıkta domates üretim miktarları (ton).....	37
Şekil 4.6. Hatay Antakya ilçesinde açıkta domates tarlası.....	38
Şekil 4.7. Hatay ili ilçeleri örtü altı domates üretim miktarları (ton).....	39
Şekil 4.8. Domates güvesi tuta absoluta zararlısı.....	50
Şekil 4.9. Hatay ilinde domates pazarlama kanalları	62
Şekil 4.10. Reyhanlı ilçesi sebze hali.....	74
Şekil 4.11. Hatay’da örtü altı domates serası.....	76
Şekil 4.12. Hatay ili örtü altı domateste hastalık	81
Şekil 4.13. GZFT (Güçlü Yön-Zayıf Yön-Fırsatlar-Tehditler) Analizi.....	88

SİMGELER ve KISALTMALAR DİZİNİ

SİMGELER

°C	: Derece Celsius
Ha	: Hektar
Kg	: Kilogram
Da	: Dekar
TL	: Türk lirası
\$	: Amerikan doları
%	: Yüzde

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
FAO	: Food and Agriculture Organization of the United Nations
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
WHO	: World Health Organization
SSK	: Sosyal Güvenlik Kurumu
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MEGEP	: Mesleki Eğitim ve Öğretim Sistemini Güçlendirme Projesi
ÇKS	: Çiftçi Kayıt Sistemi
GZFT	: Güçlü Yönler- Zayıf Yönler, Fırsatlar ve Tehditler
ORT	: Ortalama

1. GİRİŞ

Domatesin anavatanı Güney Amerika'dır. Domates birçok şekilde ham olarak tüketilen aynı zamanda hemen hemen her yemeğe giren, bunun yanında salçası yapılan çok amaçlı kullanılan tadı güzel, aroması sevilen, vitamini bol bir sebzedir (Düzyaman ve Duman 2003; Ertürk ve Çirka, 2015).

Domatesin Dünya'da bu denli yoğun üretim, tüketim ve pazarlama ürünü olması insan beslenmesinde temel besin maddelerinden biri olmasından kaynaklanmaktadır. Domates taze olarak tüketildiği gibi birçok işlenmiş ürünün de hammaddesi konumundadır (Karadaş ve Ertürk, 2016). Domates konserve, salça, ketçap ve turşu yapımı gibi birçok sanayi alt dalında kullanılmaktadır (TAGEM, 2018). FAO, 2016 verilerine göre domates Dünya'da yaş sebze ve meyve üretiminin (1,1 milyar ton) %13'lük kısmını karşılamaktadır.

Dünya'da domates üretim miktarı 182 milyon tondur (FAO, 2017; TAGEM, 2018). Dünya domates üretim alanı ise 2017 yılı verilerine göre 4.848.000 hektardır. Üretimde Dünya ülkeleri içinde Çin birinci sıradadır (59,6 milyon ton). Hindistan 20.7 milyon ton üretim miktarı ile ikinci ve ABD 10.9 milyon ton üretim ile üçüncü sırada yer almaktadır (FAO, 2017).

Domates Türkiye'nin tarımsal üretiminde oldukça önemli bir üründür. Türkiye'de domates tarımı ve domates işleyiciliği giderek artarak dünya ülkeleri ile rekabet edebilir düzeye gelmiştir. Türkiye Dünya toplam domates üretiminde 12.7 milyon ton üretim miktarı ile dördüncü sırada bulunmaktadır (FAO, 2017). Domates Türkiye'de açıkta ve örtü altında üretimi yapılan bir üründür. Türkiye'nin sahip olduğu iklim ve coğrafi koşullar nedeni ile tüm bölgelerde üretimi yapılabilmektedir.

Ancak sanayi tipi ve sofralık olarak üretilen domates değişik bölgelerde yoğunlaşmaktadır. Özellikle Ege bölgesi ve Marmara bölgesinin batı ve doğu kesimleri sanayi tipi üretime yoğunlaşmışken, Akdeniz, Ege ve Karadeniz bölgeleri sofralık domates üretiminde yoğunlaşmıştır (Ertürk ve Çirka, 2015; Karadaş ve Ertürk, 2016). 2021 yılı TÜİK verilerine göre Türkiye'de açıkta domates üretiminin 8.580.522 tonu sofralık, 4.514.736 tonu ise salçalık domatestir. Örtü altında domates üretim miktarı 4.406.920 ton olup sofralık domatestir. Türkiye'de gıda sanayinde kullanılan domates miktarı toplam üretimin %25-30'unu oluştururken, %70-75'i taze tüketime ayrılmaktadır

(Düzyaman ve Duman, 2003; Karadaş ve Ertürk, 2016). Türkiye’de gıda sanayiinde kullanılan domatesin 100’ü aşkın işletmede büyük miktarda domates salçasına işlendiği belirlenmiştir (Keskin, 2012).

Örtü Altı üretim çoğunlukla Akdeniz bölgesinde yapılmaktadır ve taze tüketime yöneliktir (Arıkbay, 1996; Ertürk ve Çırka, 2015). Domates üretiminin açıkta olanı sözleşmeli ve sözleşmesiz olarak yapılabilir. Sözleşmesiz üretim sofralık olarak yapılırken, sözleşmeli yapılan üretim sanayiye aktarılmakta ve gıda işleyen firmalarca tercih edilmektedir (Keskin, 2012). Sözleşmeli üretim yapmakta amaç firmalara zamanında ve istenilen miktarda ürünü tedarik etmektir.

Hatay ilinde domates üretimi açıkta ve örtü altında yapılmaktadır. 2021 yılı toplam domates üretim alanı 19.929 dekadır. Domates üretim miktarı 85.748 tondur (TÜİK, 2021). Domates verimi ortalama 4.302 kg/dekadır. Domates üretimi Hatay ilinde tüm ilçelerde yapılmaktadır. Toplam üretimin 13.375 tonu seralarda, 72.373 tonu ise açık alanlarda yapılmaktadır. Ekim alanlarının %9.35’i sera, %90.65’i açık tarla alanıdır. Hatay ilinde üretimi yapılan domates sofralık ve salçalıktır. Hatay ili Türkiye’nin toplam domates üretiminin %0.7’lik, ekim alanının ise %1.02’lik payına sahiptir (TÜİK, 2021).

Yapılan literatür taramasında Hatay ilinde domates üretimi ve pazarlanmasını konu alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle böyle bir araştırma yapılması ihtiyacı duyulmuştur. Bu çalışmada;

1. Dünya’da ve Türkiye’de domates üretim ve ticareti, Türkiye domates pazarlama durumu, domates tüketimi, pazarlama kanalları, fiyatlar ve destekleme durumu,

2. Hatay ilinde domates üretimi yapan işletmelerin sosyo-ekonomik özellikleri, üretim durumu, pazarlama organizasyonu ve etkinliği, domates üretim ve pazarlanmasında güçlü, zayıf yönlerin belirlenerek fırsat ve tehditlerin belirlenmesi, üretim ve pazarlama aşamasında ortaya çıkan sorunların belirlenmesi ve çözüm önerileri sunulması amaçlanmıştır.

2. ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Rad ve Yarşı (2005), “Silifke İlçesi’nde Serada Domates Yetiştiren İşletmelerin Ekonomik Performansları ve Birim Ürün Maliyetleri” adlı araştırmalarında yılda bir ve iki kez domates yetiştiren plastik sera işletmelerinin ekonomik performansı ve üretim maliyetlerinin saptanmasını amaçlamışlardır. Tek ürün ve çift ürün yetiştiriciliği yapan sera işletmelerinin sırasıyla %87,5’i ve %66,7’si kendi sahip oldukları arazide seracılık yaptığını belirtmişlerdir. Her iki yetiştiricilik şeklinde de aile işgücünün yoğun olarak kullanıldığını, tek ürün yetiştiriciliğinden elde edilen karın, çift ürün yetiştiriciliğine göre daha az olduğunu belirlemişlerdir. İşletmelerde, hava koşullarının hem verim hem de fiyat oluşumundaki etkisini, diğer yandan pazarlama olanaklarının fiyat oluşumundaki etkisini dikkate alarak, işletmelerin risklerini azaltmak için mümkün olduğu kadar seralarında, aynı zamanda tek ve çift ürün yetiştirecek şekilde üretim planlaması yapmaları gerektiğini vurgulamışlardır.

Erkoyuncu (2008), çalışmasında Ankara ili Beypazarı ilçesinde organik ve geleneksel domates üretiminin karşılaştırmalı ekonomik analizini yapmıştır. Araştırmada kullanılan veriler gayeli olarak seçilen 4 köydeki 13 organik ve tesadüfi olarak seçilen 56 geleneksel domates yetiştiren işletmeden anket yolu ile elde edilmiştir. Yapılan çalışma sonucunda organik domates yetiştiriciliği yapan işletmelerde dekara düşen GSÜD, brüt kar ve net karın geleneksel domates yetiştiriciliği yapan işletmelerden daha fazla olduğunu belirlemiştir. Geleneksel metotla domates yetiştirenlerin çoğunluğunun (%62,50) organik tarım konusunu daha önce duymadığını belirtmiştir. Organik domates yetiştiriciliği belli bir yetiştirici tarafından uygulandığından diğer domates yetiştiricilerinin organik tarım hakkında bilgilendirilmeleri ve organik tarıma geçişlerinin sağlanması için tarım teşkilatı ve organik tarım firmaları tarafından oluşturulacak ortak bir plan çerçevesinde organik tarım eğitimi çalışmalarına başlanması gerektiği sonucuna varmıştır.

Çeltikci (2008), “Antalya İlinde Domates Üretim ve Pazar Analizi” başlıklı çalışmasında Antalya ili domates üretim durumu ve domatesin pazarlanmasında dağıtım kanalının önemini ve ortaya çıkabilecek sorunları belirlemiştir. Antalya ve Kumluca’nın tarımı ve toptancı halini incelemiş, domatesin pazarlama sürecini ve toptancı hali pazarlama sistemini araştırmıştır. Genel olarak, domates sektörünün üretim ve dış ticaret trendlerini bularak arz haritasını oluşturmuş, pazarlama marjını incelemiş, fiyatlardaki

mevsimsellik ve dalgalanmaları tespit etmiş ve reel fiyat trendleri ile maliyet ve karlılıkları araştırmıştır. Daha sonra, domates ürününün fiyat oluşumu, domates ürününün üreticiden nihai tüketiciye kadar olan pazarlama aşamalarındaki maliyetleri ve pazarlama marjlarını hesaplayarak yorumlamış ve maliyetlerin düşürülmesi ve pazarlama hizmetlerinin daha iyi düzeye getirilmesi konularında önerilerde bulunmuştur.

Ok (2009), “Tokat İli Merkez Köylerinde Sırık Domatesin Üretim ve Pazarlaması” başlıklı yüksek lisans tezinde sırık domatesin Tokat ekonomisine katkısı, önemi, üreticilerin üretim ve pazarlamada karşılaştıkları sorunları belirlemiş ve bu sorunlara çözüm önerileri sunmuştur. Araştırma 2007-2008 üretim sezonunda, merkeze bağlı sırık domates üretimi yapan ve gayeli örnekleme yöntemi ile seçilen 9 köyden, tabakalı tesadüfi örnekleme yöntemi ile tespit edilen 83 adet tarım işletmesinden anket yoluyla elde edilen verilerden oluşmuştur. İşletmelerde üretimde karşılaşılan sorunları; girdilerin pahalı olması, piyasalardaki belirsizlik, pazarlama sorunları, toprak analizi yaptırmama, gübre fiyatının pahalı olmasından dolayı yeterince kullanılamaması, hastalık ve zararlılar olarak tespit etmiştir. İşletmelerin pazarlamadaki sorunlarının fiyat düşüklüğü ve fiyatı alıcının belirlemesi, ihracatın olmaması, örgütlenme yetersizliği, peşin ödeme yapılmaması, pazar yapısının düzensizliği, istenildiği zaman alıcının bulunmaması, yüksek komisyon ücreti, olarak tespit etmiş ve çözüm önerileri sunmuştur.

Daka (2010), “Muğla İlinde İhracata Yönelik Domates Üretimi ve Pazarlaması Üzerine Araştırma” başlıklı yüksek lisans tezinde domatesin kentsel düzeyde üretimi ve pazarlaması ile ilgili genel özelliklerini belirlemeyi amaçlamıştır. Araştırma alanı olarak Fethiye ve Ortaca İlçeleri seçilmiş ve tesadüfi örnekleme yöntemi ile bulunan 92 üretici ile anket çalışması yapmıştır. Muğla ilinde domates ihracatının tamamını örtü altında yetiştirilen domateslerin oluşturduğunu belirlemiştir. 2001 yılında ilden 12.776 ton domates ihraç edilmiş iken bu rakamın 2008 yılında 115.312 tona yükseldiğini, Muğla ilinde 2008 yılında serada üretilen domateslerin %38,6’sının ihraç edildiğini, bu oranın Türkiye’den gerçekleşen domates ihracatının %24’üne karşılık geldiğini belirlemiştir. Domatesin ihracata yönelik pazarlanmasında fiyat istikrarsızlığının olduğunu, ihracatın kısa sürdüğünü ve alıcı ülkeler ile yaşanan problemler olduğunu belirlemiş, görüşülen üreticilerin genel olarak seracılığa olumlu baktığını ve ihracatın önem kazanmasıyla birlikte serada domates yetiştiriciliğinin imkanlar dahilinde yeni teknikler uygulanarak ve gelişmeler dikkate alınarak devam ettirilmek istendiğini belirlemiştir.

Keskin (2010), “Türkiye’de Domates Salça Sanayi ve İç Piyasada Fiyat Değişimleri” konulu çalışmasında domates salça sanayisini hammaddeden ihracata kadar genel yapısı itibarıyla incelemiş, 1994-2009 yılları arasında üretim, ihracat ve yurtiçi tüketici fiyatlarındaki gelişmeleri belirlemiştir. Türkiye’nin domates ve salça üretiminde Dünya’da önemli üretici ülkelerden olduğunu ancak artan rekabet koşullarında ticaretin giderek zorlaştığını ifade etmiştir. Domatesin sanayide işlenen oranının düşük olduğunu ve %50 kapasite kullanım oranıyla mevcut potansiyelin de yeterince kullanılmadığını belirlemiştir. Türkiye’nin hızlı nüfus artışı ve beslenme alışkanlığı dikkate alındığında talebin gelecek yıllarda artmaya devam edeceğini, ancak dış pazarların da ihmal edilmemesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bu nedenle artan rekabet koşullarına uyum sağlamak ve maliyetleri azaltıcı tedbirler almak gerektiğini belirlemiştir.

Özkan ve ark. (2011), “Antalya İlinde Serada Domates Üretiminin Kâr Etkinliği Analizi” başlıklı araştırmalarında, Antalya ilinde serada domates üretimi yapan işletmelerin kâr etkinliğinin belirlemesini amaçlamışlardır. Araştırmada toplam 256 işletmeden elde edilen nitel ve nicel verilerden faydalanılmıştır. Araştırma kapsamında, serada domates üretimi yapan işletmelerin sosyo-ekonomik özellikleri, üretimde kullanılan girdi miktarları, domates üretim faaliyetinin gelir düzeyi ile brüt ve net kâr seviyelerini belirlemişlerdir. Ekonomik analiz sonuçlarına göre, tek ekim domates üretiminin, çift ekim domates üretiminden daha kârlı olduğunu tespit etmişler, işletmelerin ulaşabilecekleri kâr düzeyinden daha düşük kâr elde etmelerinin temel nedeninin kaynaklarını etkin bir şekilde dağıtmamak ve kullanmamak olduğunu belirlemişlerdir.

Fert (2012), çalışmasında Antalya ili merkez ilçede aşılı ve aşısız fide ile cam serada tek ekim domates üretiminin ekonometrik analizini yapmıştır. Araştırmada domates üretim faaliyetinin ekonomik analizi, aşılı ve aşısız fide kullanılarak yapılan domates üretiminde enerji kullanım etkinliği, aşılı ve aşısız fide seçiminde etkili olan faktörlerin belirlenmesi ve domates üretiminde maliyet etkinliği analizi yapmıştır. Aşılı ve aşısız fide ile domates üretiminde yapılan maliyet etkinliği analizi sonuçlarına göre aşılı fide ile domates üretimi yapan işletmecilerin sınır tarafından tanımlanan minimum maliyet oranında üretim yaptıkları, diğer yandan aşısız fide ile domates üretimi yapan işletmelerin sınır tarafından tanımlanan minimum maliyetin %10’u kadar üzerinde bir maliyete

katlandıklarını belirlemiştir. Aşısız fide ile domates üretimi yapan işletmelerin kaynak israfını minimize etmeleri gerektiği sonucuna varmıştır.

Sipahioğlu (2014), “Farklı Tarım Sistemlerinde Domates Üretiminin Maliyet Analizi” başlıklı yüksek lisans tezinde Antalya ilinde farklı tarım sistemlerini kullanan örtü altı domates yetiştiren işletmelerin maliyet etkinliğini belirlemeyi amaçlamıştır. Araştırmada, konvansiyonel örtü altı domates yetiştiren 67 işletmeden, topraksız örtü altı domates yetiştiren 14 işletmeden toplanan verileri değerlendirmiştir. Maliyet analizi sonuçlarına göre, topraksız örtü altı domates yetiştiren işletmelerin, konvansiyonel işletmelere göre daha karlı olduklarını ortaya koymuştur.

Oseboye ve Aye (2014), “Transaction Costs And Marketing Decision: A Case Study Of Smallholder Tomato Farmers In Makurdi, Nigeria” başlıklı çalışmalarında Nijerya, Benue Eyaleti, Makurdi Yerel Yönetim Bölgesi'ndeki küçük ölçekli domates çiftçilerinin pazarlama kararı üzerindeki işletme maliyetlerinin ve diğer kurumsal ve sosyo-ekonomik faktörlerin etkisini incelemişlerdir. Çalışmada, rastgele seçilmiş 165 çiftlik hanesinden elde edilen veriler kullanılmıştır. Logit modeli kullanılan çalışmada, piyasaya katılım olasılığının işlem maliyeti değişkenlerinden (yani piyasa bilgilerine erişim, piyasa mesafesi ve nakliye maliyeti) önemli ölçüde etkilendiğini, eğitim ve bağımlılık oranının da piyasada satış kararı üzerinde önemli etkisi olduğunu belirlemişlerdir. Piyasa bilgilerine ve eğitime erişimin, domates üreticilerinin piyasaya katılma olasılığını önemli ölçüde artırdığını, nakliye maliyeti, pazar mesafesi ve bağımlılık oranının, piyasaya katılma olasılığını önemli ölçüde azalttığını ortaya koymuşlardır. Çalışmada, işlem maliyetlerini düşürmeye ve böylece çiftçilerin piyasaya katılımını artırmaya yardımcı olacak gerekli altyapıların sağlanması yoluyla devlet müdahalesine duyulan ihtiyacı vurgulamışlardır. Ayrıca, piyasa durumları hakkında yeterli ve zamanında bilgi sağlamaya yönelik politikaların yanı sıra eğitime erişimi artırmaya yönelik politikaları savunmuşlardır.

Shende ve Meshram (2015), “Cost Benefit Analysis And Marketing of Tomato” adlı çalışmalarında Hindistan’ın Bhandara semtinde Domates Sebzesinin Maliyet Fayda Analizi ve Pazarlaması ile ilgili bilgi vermeyi amaçlamışlardır. Çalışma yüz yüze anket yöntemiyle yapılmış, 40 sebze yetiştiricisi ve 10 köy tüccarı, toptancı, perakendeci ile görüşülmüştür. Verilerin analizinde çok aşamalı rastgele örnekleme yöntemini kullanmışlar, buna göre domates üretiminin bölge için karlı bir girişim olduğunu, buna

karşın domates yetiştiriciliğine en büyük zararı böcek ve haşerelerin verdiğini belirlemişler, bölgede en çok tercih edilen pazarlama kanallarının kanal III (Üretici-Toptancı-Perakendeci-Tüketici) ve kanal IV (Üretici- Köy tüccarı-Perakendeci-Tüketici) olduğu, fakat en karlı pazarlama kanalının üretici-tüketici (Kanal I) arasında olduğu sonucuna varmışlardır.

Karadaş ve Ertürk (2016), “Iğdır İlinde Domates Üretimi ve Pazarlaması” başlıklı çalışmalarında Iğdır ilinde domates üretiminin pazarlama bileşenlerinin (ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma) yapısını incelemişlerdir. Çalışmada; işletmelerin ürettikleri domatesi büyük oranda tüccara, komisyoncuya, ya da şehir içinde perakende sattıkları, ya da taze ve kuru olarak aile içinde tükettiklerini belirlemişlerdir. Iğdır ilinde üretilen domates çeşitlerinin nakliyeyle dayanıklı olmaması nedeniyle ürünün ülke içinde büyük pazarlara dağıtımının sorun olduğunu, ayrıca tarım işletmelerinin örgütlenme problemlerinin olduğunu, tarım dışı faaliyetlerin özellikle sınır ticareti ve lojistik faaliyetlerin cazibesi nedeniyle tarımsal faaliyetlere gereken ilgi ve özenin azaldığını, bu durumun domates üretimini olumsuz etkilediğini vurgulamışlardır.

Topkara (2017), “Mersin İli Erdemli İlçesinde Sırık Domates Üretimi Yapılan İşletmelerin Ekonomik Faaliyet Sonuçları ve Sorunlarının Tespiti” başlıklı yüksek lisans tezinde Mersin Erdemli İlçesinde sırık domates üreten işletmelerin sosyo-ekonomik durumları yanında yıllık faaliyet sonuçlarını incelemeyi ve sorunları ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Araştırmada kullanılan verileri, tabakalı tesadüfi örnekleme yöntemine göre seçilen 44 işletme ile yapılan anketlerden elde etmiştir. Sırık domates maliyet analizi sonucunda domates maliyetinin, domates satış fiyatının altında olduğunu belirlemiştir. Çalışmada 1 kg domatesin maliyetini 0,89 TL olarak hesaplamıştır. Araştırma bölgesinde domates üretiminin fazla olduğu zamanlarda meydana gelen arz fazlalığının, fiyatların düşmesine sebep olduğunu belirlemiştir. Bu nedenle domates hasadında sezon içerisinde aylara homojen dağılımın sağlanarak, fiyat istikrarı oluşturulması gerektiğini belirtmiştir.

Abdelrazig ve ark. (2018), “Value Chain Analysis for Tomato Production and Marketing in Khartoum State, Sudan” adlı çalışmalarında, Sudan’ın Hartum eyaletinde yürütülen domates üretimi ve bununla ilgili faaliyetlerin değer zinciri analizini yapmışlardır. Çalışmanın birincil verilerini, çiftçileri içeren 365 katılımcı ile yüz yüze yapılarak toplamışlardır. Çalışmada farklı faktörler arasındaki katma değer ve kar marjı dağılımını değerlendirmek için finansal değer zinciri anali yapmışlardır. Hartum

eyaletinde domatesin satışından toplam kârın en düşük (yüzde) olanını çiftçi alırken, en yüksek kârın perakendeci tarafından elde edildiğini ortaya koymuşlardır. Karar vericilerin üretim bantlarında işleme birimleri kurarak domates değer zincirinin güçlendirilmesine yönelik girişimlerde bulunmalarının yanında, piyasa fiyatlarını iyileştirme, kredi hizmetleri, domates pazarlamasında aracılara olan bağımlılığı en aza indirecek yeni alternatifler geliştirme, üreticinin kar oranını arttırıcı yönde politikalar uygulamaları gerektiğini vurgulamışlardır.

Mutayabo ve Ngaruko (2018), “Assessing Tomato Farming and Marketing Among Smallholders in High Potential Agricultural Areas of Tanzania” adlı çalışmada Tanzanya'nın yüksek potansiyelli tarım alanlarındaki küçük toprak sahibi çiftçilerin Domates yetiştiriciliğini ve pazarlamasını değerlendirmeyi amaçlamışlardır. Araştırma alanı olarak Morogoro bölgesi seçilmiştir. Elde edilen verilerde bölgede yaygın tarım uygulamaları, üretim ve karlılığı belirlemişler, domates yetiştiriciliğinde pazarlama zorluklarını maliyetleri ve gelirleri ortaya koymuşlardır. Çalışma sonucunda çiftçilerin birtakım kısıtlamalarla karşı karşıya olduğunu belirlemişler ve girdilerin eksikliğinin büyük ölçüde domates üretimini kısıtladığını ortaya koymuşlardır. Piyasa bilgisi eksikliği, düşük fiyatlar, dalgalı fiyatlar, yüksek rekabet ve depolama tesislerinin eksikliği, karşılaşılan en büyük zorluklar olarak belirlenmiştir.

Güler (2018), “İğdir İlinde Domates Üretim Ekonomisi” başlıklı yüksek lisans tezinde domates üretiminde kullanılan girdi miktarı ve uygulama zamanlarının, birim ürün maliyetinin, üretim ve pazarlama sorunlarının ve çözüm önerilerinin belirlenmesini amaçlamıştır. Yapılan doğrusal regresyon analizine göre domates üretiminde sulama sayısı, gübre miktarı, fide sayısı ve ekim bölgesi önemli çıkarken benzer şekilde Regresyon Karar Ağacı modelinde sulama sayısı, gübre miktarı ve fide sayısı domates verimini önemli derecede etkileyen faktörler olarak belirlenmiştir. Domates üreticisinin önemli sorunları olarak, hastalık ve zararlılarla mücadele edememe, girdi fiyatlarının yüksek olması ve yetersiz devlet desteği görülmüş, çözüm önerileri arasında ürün pazarlama kooperatiflerinin kurulması, yeterli derecede girdi desteği verilmesi ve yetiştirme teknikleri konusunda eğitimler düzenlenmesi gerektiğini belirtmiştir.

Kazak ve ark. (2018), “Sanayi Domatesi Üretimi ve Pazarlamasında Karşılaşılan Sorunlar: İzmir İli Torbalı İlçesi Örneği” adlı çalışmada Torbalı'da üreticilerin domates üretimi ve pazarlama açısından yaşadıkları sorunları belirlemiş ve bu sorunlara ilişkin

özüm önerilerinde bulunmuşlardır. Araştırmanın ana materyalini Torbalı'da 67 üretici ile yapılan anketlerden derlenen veriler oluşturmuştur. Sanayi domatesi fiyatlarının belirsizliği, alıcının peşin ödeme yapmaması, üretici birliğinin olmaması ve ürün kayıplarının olmasının en önemli pazarlama problemleri olduğunu belirlemişlerdir. Tarım ürünlerinin çeşitli sanayi tesislerinde işlenmesi ve ürünlerin katma değerinin arttırılması yoluyla hem üretici hem işleyici hem de ülke ekonomisi için daha fazla gelir elde edebileceğini vurgulamışlardır.

Örük ve Engindeniz (2019), “Muğla İlinde Örtü altı Domates Üretiminin Ekonomik Analizi Üzerine Bir Araştırma” adlı çalışmalarında plastik ve cam seralarda domates yetiştiren üreticileri ele almışlar, verilerin analizinde işletmelerin sosyo-ekonomik özelliklerini incelemiş, daha sonra 2015-2016 dönemi domates üretiminin ekonomik analizini yapmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre üreticilerin en yüksek dekara brüt üretim değerini güz döneminde elde ettiğini belirlemişler, işletmelerde plastik ve cam seralarda en yüksek ortalama net kârın güzün ve tek ürün domates yetiştiriciliğinden elde edilmiş olduğunu tespit etmişlerdir.

Güvenç (2019), “Türkiye’de Domates Üretimi, Dış Ticareti ve Rekabet Gücü” adlı çalışmasında Türkiye’de toplam sebze üretiminde önemli paya sahip olan domatesin üretimi, dış ticareti ve rekabet gücünü incelemiştir. Ülkemizin domates ihracatında avantaja ve rekabet gücüne sahip olduğunu, domatesin üretim, ihracat ve rekabet bakımından avantajlı bir sebze olduğunu ve bu avantajın sürdürülmesinin gerektiğini, bu nedenle domates üretiminin her aşamasında ulusal ve uluslararası pazarların standartlarını karşılamak için modern tekniklere yer verilmesi gerektiğini, taze olarak dış ticareti yanında katma değeri yüksek domatesten elde edilen mamul ürünlerin teşvik edilmesinin gerekli olduğunu ifade etmiştir.

Bozdemir ve ark. (2021), “Domates Pazarlama Kanalları ve Pazar Marjının Belirlenmesi” adlı çalışmalarında domates pazarlama kanallarını ve pazarlama aktörlerinin piyasadaki pazar marjlarını belirlemişlerdir. Domatesin yoğun olarak yetiştirildiği Antalya’nın; Alanya, Demre, Kaş, Merkez, Kumluca, Manavgat ve Serik ilçelerinde her ilçeden komisyoncu ve tüccarla, ayrıca üretim bölgesinden domatesin en fazla pazarlandığı Ankara, İzmir, İstanbul ve Konya’daki toptancı hallerinde faaliyet gösteren komisyoncularla görüşmüşlerdir. Bu dört ilde; perakende satış yapan süpermarket, manav ve pazar yerlerinde ürün izleme yöntemini kullanarak her ilden en

az 10 tane olmak üzere 40 farklı nihai satış noktasında aktörlerin piyasada oluşturdukları katma değer ve maliyetlerini; değer zinciri analiziyle hesaplamışlardır. Bu analizle her bir aktörün maliyet ve satış fiyatlarını belirlemişlerdir. Değer zinciri analizine göre pazarlama kanallarından; toptancı hallerinde pazar marjları arasında önemli bir farklılık olmadığını, ancak perakendecilerde pazar marjlarının değiştiğini belirlemişlerdir. Dolayısıyla fiyat hareketliliğinin ve pazarlama marjının en yüksek olduğu piyasa aktörünün marketler olduğunu tespit etmişlerdir. Sonuç olarak; her bir aktörün fiyatlandırmasının masraflar karşısındaki dengesini değerlendirmiş, etkin fiyatlandırma yaklaşımı için öneriler geliştirmişlerdir.

Kumbasaroğlu ve ark. (2021), “Türkiye’de domatesin ekonomik analizi” başlıklı çalışmalarında 2020 yılında uygulanabilir olması amacıyla, Türkiye’deki üretici–tüketici fiyatları ile pazarlama marjlarını, 2019 yılı verilerini kullanarak incelemişler, zaman serisi olarak, 2003-2019 yılları arasını seçmişler ve önemli görülen üretim miktarı ve verim parametrelerini hesaba katarak, domatesin üretim–tüketim, dış ticaret, fiyat dalgalanmaları ve pazarlama marjı üzerinde durmuşlardır. Yapılan karşılaştırmalardan ve yorumlardan, domates arzı için biber üretici reel fiyatı, trend (zaman), hıyar üretici reel fiyatı, tarım işçi reel fiyatı değişkenlerinin etkili olduğunu ve domatesin talebi için de domates tüketici reel fiyatı, milli gelir, hıyar tüketici reel fiyatı ve biber tüketici reel fiyatı değişkenlerinin etkili olduğunu ortaya koymuşlardır.

Keskin (2021), “Türkiye’nin Domates Üretimindeki Kayıpları ve Rekabet Gücü” başlıklı çalışmada, önemli ihraç ürünlerimizden olan domatesin üretimin ilk aşamalarındaki kayıplarını incelemiş ve Balassa’nın Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) endeksi ile domates ve domates salçası için rekabet gücünü belirlemiştir. Domates üretiminde 2000-2019 yılları arasında kayıpların arttığını ve üretici fiyatlarının reel olarak azaldığını belirtmiştir. Türkiye’nin, domates ve domates salçasında rekabet gücü açısından dünyadaki önde gelen ülkeler içerisinde yer almakla birlikte, süreç içerisinde rekabet gücünün azaldığını ifade etmiştir. Rekabet gücündeki azalma sebebi olarak kayıpların yüksek olması, ihracat yapılan ülkelerin üretimlerini artırmaları, yapısal sorunlar, tarımdaki örgütsüz yapı ve ürünlerin rakip ülkelere göre daha ucuza satılması konularının olduğunu belirtmiştir.

Yapılan literatür incelemesi sonucunda, mevcut çalışmaların ağırlıklı olarak ekonomik analiz içeren konularda yoğunlaştığı, pazarlama ile ilgili olan çalışmaların ise

Hatay dışındaki illerde gerçekleştirildiği belirlenmiştir. Bu alışma, Hatay ilinde domatesin üretim ve pazarlama yapısını ortaya koyarak, literatürdeki bu eksikliği gidermeyi amaçlamaktadır.

3. MATERYAL ve YÖNTEM

3.1. Materyal

Bu araştırmanın ana materyalini Hatay ilinde açıkta ve örtü altında domates yetiştiriciliği yapan üreticiler ve aracılardan elde edilen birincil veriler oluşturmaktadır. Veriler bireysel görüşme yöntemi ile toplanmıştır.

Bu çalışmada dört ayrı anket formu oluşturulmuştur. Birinci anket formu açıkta domates üretimi yapan üreticiler için, ikinci anket formu örtü altında domates üretimi yapan üreticiler için, üçüncü anket formu açıkta üretilen domatesin alımını yapan araçlar için ve dördüncü anket formu örtü altında üretilen domatesin alımını yapan araçlar için hazırlanan anket formudur. Üretici anket formlarında; işletmelerin yapılarını gösteren, arazi genişliklerini, parsel sayılarını, üretim desenlerini, kullandıkları teknolojiyi, pazarlama yapılarını ve yaşadıkları üretim ve pazarlama sorunlarını ortaya koyan sorulara yer verilmiştir. Araçlarla yapılan anketlerde ise ürün alımı ve satımı ile ilgili faaliyetleri içeren sorulara yer verilmiştir. Çalışmada kullanılan anket formları daha önce yapılmış olan çalışmalardan faydalanılarak ve konu uzmanı kişilerden yardım alınarak hazırlanmıştır (Kazak ve ark., 2018; Bayraktar ve Saner, 2010; Daka ve ark., 2012, Acar ve Gül, 2015, Doğan Timur, 2018). Alan çalışması 2020 yılında araştırmacı tarafından yapılmıştır. Çalışmada ayrıca FAO, Türkiye İstatistik Kurumu, Tarım ve Orman Bakanlığı gibi çeşitli kurum ve kuruluşlara ait sektör raporlarından, sivil toplum kuruluşları raporlarından, daha önce konu ile ilgili yapılmış olan araştırma bulgularından, çeşitli projelerden, kitap ve makale gibi ikincil verilerden de yararlanılmıştır.

3.2. Yöntem

3.2.1. Örnek Seçiminde Kullanılan Yöntem

3.2.1.1. Açıkta Domates Üreten İşletmelerin Seçiminde Kullanılan Yöntem

2020 yılı TÜİK verilerine göre Türkiye’de 13.2 milyon ton açıkta domates üretimi yapılmaktadır. Hatay ili 67.007 ton üretim miktarına ve 17.151 da ekim alanına sahiptir. Hatay ilinde açıkta domates üretimi yapan ilçeler, ekim alanları ve üretim miktarları

Çizelge 3.1’de verilmiştir. Hatay ilinde açıkta domates üretiminin yoğun yapıldığı ilçelerden Arsuz, Reyhanlı, Samandağ, Antakya ve Kırıkhan ilçeleri “Gayeli Örneklem Yöntemi” ile araştırma alanı olarak belirlenmiştir. Bu ilçeler 47.841 ton üretim ile Hatay ilindeki açıkta domates üretiminin %71.39’unu ve Hatay ilinin ekim alanlarının 13.361 dekar ile %77.90’ını oluşturmaktadır.

Çizelge 3.1. 2020 Yılı Hatay ili ilçelere göre açıkta domates ekim alanı ve üretim miktarları (TÜİK, 2020)

İlçe Adı	Ekim Alanı (da)	(%)	Ort. Verim (Kg/da)	Üretim (Ton)	(%)
Arsuz	4.334	25.26	3.184	13.802	20.59
Kırıkhan	2.502	14.58	3.802	9.514	14.59
Reyhanlı	2.450	14.28	4.000	9.800	14.62
Samandağ	2.345	13.67	6.279	14.725	21.97
Antakya	1.730	10.08	4.202	7.270	10.84
Altınözü	1.401	8.16	2.598	3.640	5.43
Yayladağı	795	4.63	3.727	2.963	4.42
İskenderun	660	3.84	3.000	1.980	2.95
Defne	336	1.95	3.741	1.257	1.87
Belen	270	1.57	3.000	810	1.20
Hassa	235	1.37	4.000	940	1.40
Kumlu	60	0.34	4.000	240	0.35
Erzin	33	0.19	2.000	66	0.09
Dört Yol	0	0	0	0	0
Toplam	17.151	100,00	3906.8	67.007	100.00

Bu ilçelere ait köylerde domates üreten işletmeler çiftçi kayıt sistemi ile belirlenmiş ve “Basit Tesadüfi Örneklem Yöntemi” (Yamane, 2010; Yılmaz ve ark., 2020) kullanılarak açıkta domates üretim faaliyeti yapan işletmelerden görüşme yapılacak üretici sayısı belirlenmiştir.

$$n = \frac{N.t^2.p.q}{(N-1).D^2+t^2.p.q} \quad (3.1)$$

Formüle göre;

n: Örnek hacmi,

N: Ana kitle (işletme sayısı, 429 olarak belirlenmiştir),

t: Tablo değeri

p: İncelenen konuyla ilgili ön bilgi veya tahmine dayalı olarak belirli bir özelliğe sahip ana kitle oranını

q: İlgili özelliğe sahip olmayan ana kitle oranını($1-p$),

D: Kabul edilen hata tolerans düzeyini (bu araştırmada $\pm\%10$ olarak kabul edilmiştir) temsil etmektedir.

Çalışmada örneklem büyüklüğü %90 güven düzeyinde, %10 hata payıyla 59 olarak hesaplanmış ve 60 açıkta domates üretimi yapan işletme ile anket çalışması yapılmıştır. Görüşme yapılacak işletmeler ekim alanlarına göre 3 gruba ayrılmıştır. Birinci grup işletmeler 0-9 dekar, ikinci grup işletmeler 10-49 dekar, üçüncü grup işletmeler ise 50 dekar ve üzeri ekim alanı olan işletmelerdir. Birinci grup işletme sayısı 15, ikinci grup işletme sayısı 31, üçüncü grup işletme sayısı ise 14'tür. İncelenen işletmelerde domates tarımında karşılaşmış oldukları sorunların önem düzeylerini belirlemek için ve son 10 yılda domates tarımı ile ilgili yaşanan gelişmelere verdikleri cevaplar 5'li Likert Ölçeği ile analiz edilmiştir.

3.2.1.2. Açıkta Domates Üreten İşletmelerin Bağlantı Kurduğu Aracıların Seçiminde Kullanılan Yöntem

Araştırma alanında toplam aracı sayısı bilinmediğinden, domates üreten işletme sahiplerinin bilgilerinden yararlanılmış ve aracılara ulaşabilmek için kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. İsminden anlaşılacağı üzere, kartopu gibi gelişen bu yöntem örneklemin aşamalı olarak büyütülmesini ifade eder. Kartopu örnekleme, tanımlanması ve ulaşılması zor ana kütleleri tanımlamak ve bunlara ilişkin ilk bulguları ortaya koymak amacıyla uygulanır. Kartopu örnekleme yönteminde öncelikle ulaşılması zor olan ana kütleden bir birime ulaşılır, sonra o birimin yardımı ile diğer bir birime, sonra onların yardımıyla başka birimlere ulaşarak hedeflenen örneklem büyüklüğüne ve çeşitliliğine varılmaya çalışılır (Karabey, 2021). Bu doğrultuda 10 adet aracı ile bireysel görüşme yapılmış ve aracılardan elde edilen bilgiler yorumlanmıştır.

3.2.1.3. Örtü Altında Domates Üreten İşletmelerin Seçiminde Kullanılan Yöntem

Araştırma alanında örtü altı domates üreticilerine ulaşmak için açıkta domates üreten işletme sahiplerinden yararlanılmış ve örtü altı üreticilere ulaşabilmek için kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu doğrultuda 20 adet örtü altı üretim yapan işletmeye ulaşılmış, bu işletmedeki üreticilerle bireysel görüşme yapılmış ve elde edilen bilgiler yorumlanmıştır.

3.2.1.4. Örtü Altında Domates Üreten İşletmelerin Bağlantı Kurduğu Aracıların Seçiminde Kullanılan Yöntem

Araştırma alanında toplam aracı sayısı bilinmediğinden, örtü altı domates üreten işletme sahiplerinin bilgilerinden yararlanılmış ve aracılara ulaşabilmek için kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu doğrultuda 10 adet aracı ile bireysel görüşme yapılmış ve araçlardan elde edilen bilgiler yorumlanmıştır.

3.2.2. Verilerin Analizinde Kullanılan Yöntem

Verilerin analizinde IBM SPSS programı kullanılmış, tanımlayıcı istatistiklerden yararlanılmıştır. Ayrıca veriler çapraz tablolama ile karşılaştırılarak yüzde hesaplamalarla değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

3.2.2.1. Pazarlama Organizasyonunun Etkinliği:

Araştırmada pazarlama organizasyonunun etkinliğinin belirlenmesinde fonksiyonel ve kurumsal yaklaşımdan yararlanılmıştır.

Fonksiyonel Yaklaşım: Ürünlerin, üreticiden tüketiciye akması sırasında yapılan hizmetlere göre pazarlama organizasyonunun incelenmesidir (İnan, 2006).

Bu hizmetler; değişim, fiziksel fonksiyonlar ve pazarlama fonksiyonları olmak üzere üç grupta toplanmaktadır (İnan, 2006).

Değişim (Mübadele): Fiyat oluşumu, alış ve satış.

Fiziksel fonksiyonlar: Toplama, taşıma, depolama, stoklama.

Pazarlama fonksiyonları: Derecelendirme, bilgi sağlama, risk alma vb. fonksiyonlardır (Yurdakul, 2014).

Kurumsal Yaklaşım: Pazarlamada görev yapan şahıs ya da işletmelerin faaliyetlerinin incelendiği bir yaklaşım şeklidir (İnan, 2006).

3.2.2.2. Pazarlama Marjının Hesaplanması

Pazarlama marjı, aracılardan istemiş oldukları fiyatları göstermektedir. Üreticiler ve tüketici arasında ürünün fiyatının uğradığı değişimleri ortaya koymaktadır. Mutlak marj ve nispi marj olarak hesaplanmaktadır. Mutlak pazarlama marjı tüketicinin ürünü satın aldığı fiyat ile üreticinin üretmiş olduğu ürüne biçmiş olduğu fiyat arasındaki farktır. Nispi marj tüketicinin ürüne ödemiş olduğu fiyatın aracılara oransal olarak ne kadarının gittiğinin göstergesidir. Pazarlama faaliyetinin tüm safhalarında bir marj meydana gelmekte ve o aşamanın adıyla ifade edilmektedir. Örneğin: Toplayıcı marjı, perakendeci marjı gibi (İnan, 2016).

3.2.2.3. GZFT Analizi

Araştırmada Hatay ilinde domates üretim durumu ve pazarlama yapısının güçlü ve zayıf yönlerini belirlemek ve sektörün içinde bulunduğu fırsat ve tehditleri ortaya koymak için GZFT (Güçlü Yön, Zayıf Yön, Fırsatlar ve Tehditler) analizi yapılmıştır. GZFT analizi bir ülkenin ya da bölgenin iç ve dış durum analizini içeren, analiz konusu olan faktörlerin araştırılmasını kapsayan bir analiz tekniğidir (Aktan, 2007; Tapkı, 2015). GZFT analizi kurumun, ülkenin, bölgenin içinde bulunduğu mevcut yapı ile kendine rakip olanların ve piyasanın geniş kapsamlı olarak araştırıldığı, rekabet gücünün ölçüldüğü ve ortaya çıkan duruma göre stratejilerin belirlendiği bir yöntemdir (Emeksiz, 1999). Bu analiz tekniğinde, güçlü ve zayıf yönler, fırsatlar ve tehditlerin maddeler olarak verildiği bir tablo oluşturulmakta ve bu maddeler ayrı ayrı başlıklar altında incelenmekte, çıkan sonuca göre değerlendirmeler yapılmaktadır (Seçer, 2012; Tapkı, 2015). Bu çalışmada GZFT analizi yapmak için gerekli veriler domates üreten işletmelerden alınan bilgiler, alanda yapılan gözlemler ve daha önceden yapılan çalışmalardan faydalanılarak ortaya konmuştur.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI ve TARTIŞMA

4.1. Dünya’da Domates Üretim ve Ticareti

4.1.1. Dünya Domates Üretimi

Dünya domates üretim miktarları, ekim alanları ve verimleri Çizelge 4.1’de verilmiştir. 2008 yılında toplam 4.223.000 hektar alandan, 141.648.000 ton domates üretilmiştir. Çizelge 4.1 incelendiğinde yıllar itibarıyla dünyada toplam domates üretiminde artışlar olduğu görülmektedir.

2008 yılında üretim miktarı 141.648.000 ton iken 2017 yılında 182.301.000 tona yükselmiştir. 2008 yılı baz alındığında 2017 yılında üretim %28 oranında artmıştır. Üretimde 2008-2017 yılları arasında artış olmuş, sadece 2010 yılında bir önceki yıla göre düşüş meydana gelmiştir. Ekim alanları incelendiğinde 2008 yılında 4.223.000 hektar olan ekim alanı 2017 yılında 4.848.000 hektara ulaşmış ve %15 oranında artmıştır. Ekim alanı artış oranı ile üretim miktarı artış oranı arasında oluşan farklılık verimlilikteki artıştan kaynaklanmaktadır. Verimlilik 2008 yılında 3.354 kg/da iken 2017 yılında 3.760 kg/dekardır. Verimlilikteki artış oranı ise %12 olarak belirlenmiştir.

Çizelge 4.1. Dünya domates üretim alanları, üretim miktarları ve verim durumu FAO, 2017 (*): İndeks (2008=100).

Yıllar	Üretim (1.000 Ton)	*Basit indeks	Ekim Alanı (1000 hektar)	Basit indeks	Verim (kg/da)	*Basit indeks
2008	141.648	100	4.223	100	3.354	100
2009	155.308	109	4.419	104	3.514	104
2010	153.305	108	4.430	105	3.460	103
2011	159.515	112	4.582	108	3.481	104
2012	163.181	115	4.804	113	3.396	101
2013	165.296	116	4.849	114	3.409	101
2014	174.862	123	4.910	116	3.561	106
2015	177.501	125	4.815	114	3.686	110
2016	179.084	126	4.845	115	3.704	110
2017	182.301	128	4.848	115	3.760	112

4.1.2. Dünya Domates Üretiminde Önde Gelen Ülkeler

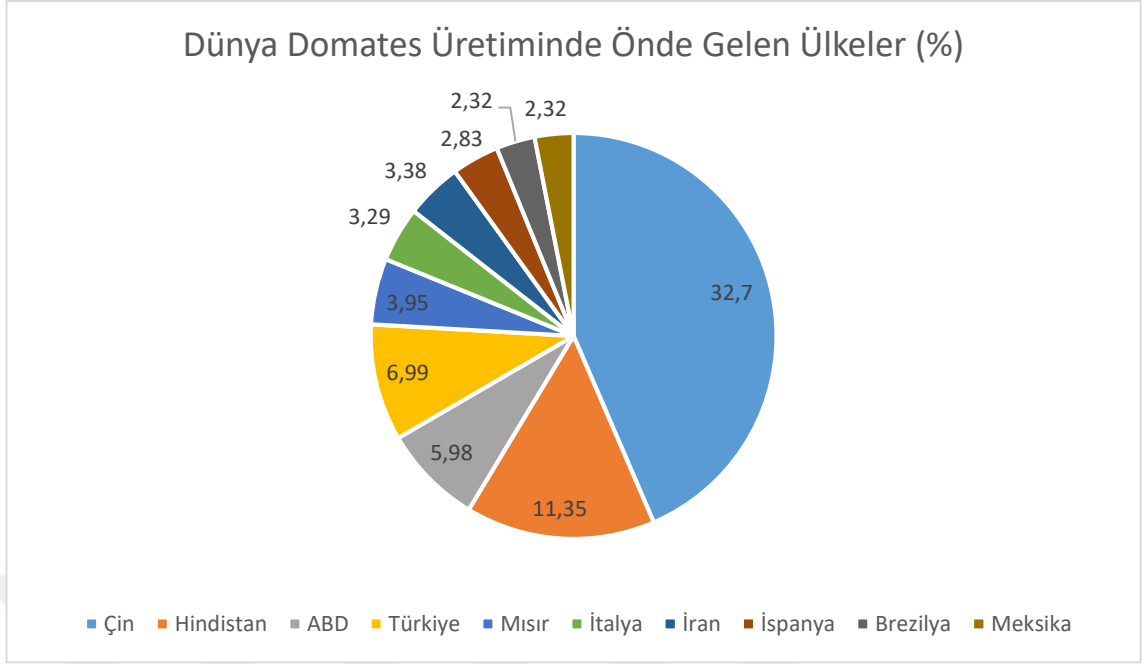
4.1.2.1. Dünya Domates Üretiminde Önde Gelen Ülkeler ve Üretim Miktarları

Dünya’da domates üretiminde önde gelen ilk on ülkenin yıllara göre üretim miktarları Çizelge 4.2’de verilmiştir. FAO verilerine göre dünya domates üretiminde Çin birinci sırada olup, Dünya üretiminin %32,70’ ini tek başına karşılamaktadır. Çini, 2017 yılında 20.708 bin ton domates üretim miktarı ile Hindistan takip etmiş olup, Dünya domates üretiminin %11,35 ini karşılayarak, üretimde ikinci sıraya yerleşmiştir. ABD’nin 2017 yılı domates üretim miktarında bir önceki yıla göre azalma olmasına karşın üretimde dördüncü sırada yer almıştır. ABD, 10.910.000 ton domates üretim kapasitesine sahiptir.

Ülkeler itibariyle üretim miktarları incelendiğinde Türkiye 12.750.000 ton domates üretim miktarıyla Dünya üretiminin %6,99 unu karşılayarak üçüncü sırada yer almıştır (Şekil 4.1). Bu durum Türkiye’nin domates üretiminde önemli bir ülke olduğunu göstermektedir. Türkiye’yi sırasıyla Mısır, İtalya, İran, İspanya, Brezilya ve Meksika takip etmektedir.

Çizelge 4.2. Dünya domates üretiminde önde gelen ilk on ülkenin üretim miktarları, 1000 ton (FAO, 2017)

Sıralama	Ülkeler	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2017%
1.	Çin	49.323	48.168	50.694	52.613	55.891	57.582	59.627	32.70
2.	Hindistan	16.526	18.653	18.227	18.735	16.385	18.732	20.708	11.35
3.	ABD	13.761	14.478	13.828	15.875	14.580	12.936	10.910	5.98
4.	Türkiye	11.003	11.350	11.820	11.850	12.615	12.600	12.750	6.99
5.	Mısır	8.105	8.625	8.290	8.284	7.737	7.320	7.217	3.95
6.	İtalya	5.950	5.592	5.321	5.624	6.410	6.437	6.015	3.29
7.	İran	5.642	5.566	5.757	6.362	6.013	5.828	6.177	3.38
8.	İspanya	3.864	4.046	3.776	4.888	4.832	5.233	5.163	2.83
9.	Brezilya	4.416	3.873	4.187	4.302	4.187	4.167	4.230	2.32
10.	Meksika	2.435	3.433	3.282	3.536	3.782	4.047	4.243	2.32
	Ülkeler Toplamı	121.025	123.784	125.182	132.069	132.432	134.882	137.039	75,17
	Dünya Toplamı	159.515	163.181	165.296	174.862	177.501	179.084	182.301	100,00

Şekil 4.1. Dünya domates üretiminde önde gelen ülkeler, % (FAO, 2017)

4.1.2.2. Dünya Domates Üretiminde Önde Gelen Ülkeler ve Üretim Alanları

Dünya domates üretim alanı bakımından önde gelen ülkeler Çizelge 4.3'te verilmiştir. Domates üretim miktarında olduğu gibi üretim alanında da ilk sırada Çin yer almaktadır. 2017 yılında dünya domates üretiminin %32.70 ini tek başına gerçekleştiren Çin bu üretimi dünya toplam domates ekim alanının %21.30'unda yapmaktadır. 2017 yılı verilerine göre 1.033.000 hektar ekim alanı ile Çin'i, üretim miktarı bakımından ikinci sırada yer alan Hindistan 797.000 hektar üretim alanı ile takip etmektedir. Üçüncü sırayı Türkiye almış olup, 187.000 hektar üretim alanıyla üçüncü sırada yer almaktadır (%3.85). Türkiye'nin ardından en çok üretim alanına sahip ülkeler sırasıyla; Mısır (%3,75), İran (%3.15), ABD (%2.60), İtalya (%2.04), Meksika (%1.89), Brezilya (%1.25) ve İspanya'dır (%1.23) (FAO, 2017).

Çizelge 4.3. Dünya domates üretiminde önde gelen ilk on ülkenin üretim alanları (FAO, 2017).

Dünya domates üretiminde ilk on ülkenin üretim alanları (1.000 hektar)									
Sıralama	Yıllar	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2017 %
	Ülkeler								
1	Çin	959	959	985	994	1.015	1.020	1.033	21.30
2	Hindistan	865	907	880	882	767	774	797	16.43
3	Mısır	212	216	205	214	196	184	182	3.75
4	Türkiye	181	189	181	183	192	189	187	3.85
5	İran	154	150	151	158	151	149	153	3.15
6	ABD	148	152	152	163	162	142	126	2.60
7	İtalya	103	98	95	103	107	103	99	2.04
8	Meksika	85	96	87	95	91	93	92	1.89
9	Brezilya	71	63	62	64	63	63	61	1.25
10	İspanya	51	48	46	54	58	62	60	1.23
	Ülkeler Toplamı	2829	2878	2844	2910	2802	2779	2790	57.54
	Dünya Toplamı	4582	4804	4849	4910	4815	4845	4848	100,00

4.1.2.3. Dünya Domates Üretiminde Verimlilik Durumu

ABD dekara elde edilen verimlilik bakımından dünyada birinci sırada yer almaktadır. ABD, 2017 yılı dekara domates verimi 8.654 kg'dır. ABD'nin verimlilik durumu incelendiğinde önceki yıllara göre hektar başına verimlilik düşüş göstermesine rağmen yine de dünyada ilk sırada yer almaktadır. İkinci ülke İspanya'dır. 2017 yılı dekara verimi bir önceki yıla göre artış göstermiş olup 8.485 kg'dır. Brezilya verimde dünyada üçüncü sırayı alırken, 6.815 kg verim ile Türkiye dördüncü sırada yer almaktadır. Türkiye'yi sırasıyla İtalya, Çin, Meksika, İran, Mısır ve Hindistan takip etmektedir. Ekim alanı ve üretim miktarları bakımından önde gelen ülkeler olan Çin ve Hindistan verimlilik bakımından ön sıralarda bulunmamaktadır. Özellikle Hindistan ekim alanı ve üretimde ikinci sırada yer alırken verimliliği düşüktür (2.598 kg/da). Dünya domates üretiminde verimlilik durumu Çizelge 4.4'te verilmiştir.

Çizelge 4.4. Dünya domates üretiminde önemli ülkeler ve verimlilikleri (kg/da) (FAO, 2017).

Sıralama	Ülkeler	Yıllar						
		2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1.	ABD	9.245	9.482	9.073	9.716	8.976	9.093	8.654
2.	İspanya	7.546	8.325	8.101	8.929	8.313	8.344	8.485
3.	Brezilya	6.179	6.066	6.680	6.685	6.587	6.513	6.874
4.	Türkiye	6.078	5.998	6.249	6.474	6.541	6.661	6.815
5.	İtalya	5.729	5.694	5.590	5.451	5.980	6.193	6.030
6.	Çin	5.139	5.049	5.142	5.292	5.504	5.642	5.770
7.	Meksika	2.853	3.552	3.765	3.714	4.111	4.334	4.562
8.	İran	3.641	3.701	3.805	4.009	3.957	3.905	4.018
9.	Mısır	3.815	3.985	4.038	3.872	3.930	3.957	3.999
10.	Hindistan	1.910	2.056	2.071	2.124	2.136	2.420	2.598
	Dünya	3.481	3.396	3.409	3.561	3.686	3.704	3.760

4.1.3. Dünya Domates Dış Ticareti

4.1.3.1. Dünya İhracat Miktarı ve İhracat Değeri

FAO’ dan elde edilen veriler incelendiğinde yıllar itibarıyla toplam ihracat miktarı ve değerinde dalgalanmaların olduğu görülmektedir. 2008 yılında 6.430.000 ton ihracat miktarından, 7.371 milyon ABD doları ihracat değeri elde edilmiştir. Veriler incelendiğinde 8.287 bin ton ihracat miktarı ve 9.238 milyon ABD \$’ı ihracat değeri ile Dünya’da toplam domates ihracatının en fazla 2014 yılında yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. 2017 yılında ihracat miktarı bir önceki yıla göre azalmış olup, ihracat değerinin bir önceki yıla göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Dünyada toplam 7.993.000 ton domates ihraç edilerek 9.026 milyon ABD doları ihracat değeri elde edilmiştir (Çizelge 4.5).

Çizelge 4.5. Dünya toplam ihracat miktarı ve ihracat değeri (FAO, 2017).

Yıllar	İhracat Miktarı (Bin ton)	İhracat Değer (Milyon ABD \$)
2008	6.430	7.371
2009	6.855	7.009
2010	7.086	8.251
2011	7.432	8.502
2012	7.263	8.182
2013	7.683	8.830
2014	8.287	9.238
2015	7.944	8.349
2016	8.370	8.603
2017	7.993	9.026

4.1.3.2. Dünya Domates İhracatı ve Önde Gelen Ülkeler

Çizelge 4.6’da Dünya domates ihracatında önde gelen ülkeler ve ihracat miktar ve değerleri verilmiştir. Dünya domates ihracatının büyük bir kısmını Meksika ve Hollanda gerçekleştirmektedir. Meksika’nın 2017 yılı toplam domates ihracat miktarı 1.742.000 ton olup, 1.943.000.000 ABD doları gelir elde ederek birinci sıraya yerleşmiştir. Bu ülkeden sonra Hollanda, İspanya ve Fas ihracatta önemli olan diğer ülkelerdir. Türkiye toplam domates ihracat miktarı 522.000 ton olup, dünya ihracatının %3,2’lik kısmına sahiptir.

Çizelge 4.6. Dünya domates ihracatı ve önde gelen ülkeler (FAO, 2017.)

Ülkeler	2014		2015		2016		2017	
	Bin Ton	Milyon \$	Bin Ton	Milyon \$	Bin Ton	Milyon \$	Bin Ton	Milyon \$
Meksika	1.535	1.835	1.560	1.833	1.748	2.105	1.742	1.943
Hollanda	1.013	1.697	1.010	1.674	992	1.620	1.089	1.960
İspanya	1.004	1.313	949	1.070	911	1.070	809	1.141
Fas	458	429	417	437	524	512	527	580
Kanada	162	381	158	312	192	372	202	414
Fransa	229	395	243	346	247	352	230	378
ABD	211	340	200	334	208	351	203	333
Belçika	235	284	236	289	222	287	218	303
Ürdün	611	316	419	331	361	255	282	223
Türkiye	483	391	541	365	485	239	522	289
Dünya	7.682	8.803	7.944	8.349	8.370	8.603	7.993	9.026

4.1.3.3. Dünya Domates İthalat Miktarı ve İthalat Değeri

Çizelge 4.7’de 2008-2017 yılları arası dünya toplam ithalat miktar ve değerleri verilmiştir. 2008 yılında toplam 5.901.000 ton ithalat miktarı ile 7.339 milyon ABD doları ithalat değerine ulaşılmıştır. 2017 yılı toplam ihracat miktarı ve değerine bakıldığında ise bir önceki yıla göre artış olduğu görülmektedir. Buna göre 2017 yılında Dünya’da toplam 7.465 bin ton domates ithal edilmiş, 9.254 milyon ABD dolarlık ithalat değerine ulaşılmıştır.

Çizelge 4.7. Dünya toplam domates ithalat miktarı ve ithalat değerleri (FAO, 2017).

Yıllar	İthalat Miktarı Bin ton	İthalat Değeri Milyon ABD \$
2008	5.901	7.339
2009	6.585	7.223
2010	6.889	8.469
2011	6.830	8.593
2012	7.024	8.471
2013	7.167	9.090
2014	7.448	9.209
2015	7.663	8.467
2016	7.773	8.724
2017	7.465	9.254

4.1.3.4. Dünya Domates İthalatı ve Önde Gelen Ülkeler

Dünya domates ithalatında ilk 10 ülke ve ithalat miktar ve değerleri çizelge 4.8’de verilmiştir. En fazla ithalat yapan ülke ABD’dir. ABD 2017 yılında, 1.788 bin ton domates ithal ederek (%23.95), 2.272 milyon dolarlık ithalat değeri ile en çok domates ithalatı yapan ülkedir (%24,6). ABD’den sonra en fazla ithalat değerine sahip olan Almanya, 1.493 milyon ABD doları ile ikinci sıradadır. En çok domates ithalat değeriyle

ikinci sıraya yerleşen Almanya'yı sırasıyla Fransa, Birleşik Krallık, Rusya, Kanada, Hollanda, Polonya, Belarus ve İsveç takip etmiştir (Çizelge 4.8).

Çizelge 4.8. Dünya domates ithalatında önde gelen ülkelerin ithalat miktar ve değerleri (FAO, 2017).

Ülkeler	2014		2015		2016		2017	
	Bin Ton	Milyon \$	Bin Ton	Milyon \$	Bin Ton	Milyon \$	Bin Ton	Milyon \$
ABD	1.537	2.066	1.573	2.030	1.786	2.362	1.788	2.272
Almanya	739	1.376	752	1.297	738	1.306	733	1.493
Fransa	557	595	540	615	537	633	506	704
Birleşik Krallık	422	657	375	603	380	583	374	638
Rusya	885	1.104	665	676	461	490	515	558
Kanada	199	302	201	312	217	350	213	332
Hollanda	196	295	168	222	172	229	220	339
Polonya	135	183	142	179	142	173	144	222
Belarus	79	66	144	160	187	218	168	217
İsveç	93	172	89	163	93	166	83	171
Dünya	7.167	9.190	7.663	8.467	7.773	8.724	7.465	9.254

4.1.4. Türkiye Domates Üretimi

4.1.4.1. Türkiye'de Domates Üretim Miktarı, Üretim Alanı ve Verim Durumu

Ülkemizde yetiştirilen sebzeler içerisinde en fazla üretimi yapılan domatestir. Domates üretimi tarımsal üretimde önemli bir yere sahiptir. Domates yetiştirilen bölgeler çiftçilerimizin önemli gelir kaynaklarından birisini oluşturmaktadır. Türkiye’de domates üretiminde en önemli üretici bölgeler sırasıyla Akdeniz, Ege ve Doğu Marmara’dır. Bu üç bölge toplam üretimin büyük kısmını karşılamaktadır. Ülkemiz domates üretiminde Akdeniz Bölgesi’nin payı diğer bölgelere göre daha fazladır. Türkiye’de domates ekim alanları, üretim miktarları ve verim miktarları Çizelge 4.9’da verilmiştir. Buna göre 2020 yılı Türkiye domates üretim miktarı 2008 yılı baz alındığında %20 oranında artış göstermiştir. Ancak ekim alanı 2008 yılı ile 2020 yıllarında %11 oranında azalmıştır. Verimlilik ise %34 oranında artmıştır. Ekim alanındaki daralmaya karşılık birim alandan

elde edilen verimlilik artışının girdi kullanımından ve yıllara göre değişen hava koşullarından kaynaklandığını söyleyebiliriz (Çizelge 4.9).

Çizelge 4.9. Türkiye’de domates üretim miktarı, üretim alanı ve verim durumu (TÜİK, 2020, *: İndeks (2008=100))

Yıllar	Üretim (1.000 ton)	*Basit İndeks	Alan Hektar	*Basit İndeks	Verim (Kg/da)	*Basit İndeks
2008	10.985	100	195.205	100	5.627	100
2009	10.745	98	186.946	95	5.747	102
2010	10.052	91	179.125	91	5.611	99
2011	11.003	100	181.018	92	6.078	108
2012	11.350	103	189.202	97	5.999	106
2013	11.820	107	189.122	97	6.250	111
2014	11.850	108	183.029	94	6.474	115
2015	12.615	115	187.163	99	6.740	116
2016	12.600	114	188.687	97	6.677	118
2017	12.750	116	177.474	96	7.184	121
2018	12.150	111	169.484	87	7.168	127
2020	13.204	120	174.437	89	7.569	134

4.1.4.2. Türkiye’de Bölgelere Göre Domates Üretimi

Domates Türkiye’de, açıkta tarla sebzeciliği şeklinde ve örtü altı üretimi şeklinde üretilmektedir. Domates yetiştiriciliği Türkiye’nin tamamında mümkün olmakla birlikte, sanayi tipi domates üretimi iklimin çok daha uygun olduğu Ege ile Batı ve Doğu Marmara Bölgelerinde özellikle de Balıkesir, Bursa ve Çanakkale illerinde, sofralık tip domates üretiminin ise Akdeniz, Ege ve Batı Karadeniz Bölgelerinde yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Domates üretiminde bölgesel yoğunlaşmaya bağlı olarak, işleme sanayi de Marmara ve Ege bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Akdeniz Bölgesi ise, daha çok taze tüketime yönelik sera tipi üretimde ön plana çıkmaktadır (Arıkbay, 1996).

4.1.4.3. Türkiye’de Açıkta Domates Üretim Miktarı ve Ekim Alanı

Türkiye bulunduğu coğrafi konum ve iklimi bakımından açıkta domates üretimine uygun bir ülkedir. Türkiye’de üretimin büyük bir kısmı açıkta gerçekleşmektedir. Türkiye’de açıkta domates üretim miktarı ve ekim alanı Çizelge 4.10’da verilmiştir.

Çizelge incelendiğinde genel olarak domates üretim miktarı artış eğilimi göstermiştir. TÜİK verilerine göre 2009 yılında 1.267.883 dekar alandan 7.205.961 ton domates elde edildiği belirlenmiştir. 2020 yılı verilerine bakıldığında ise 1.476.469 dekar ekim alanında 9.104.886 ton üretim yapılmıştır. Açıkta domates üretiminde ekim alanı 2009 yılı ile kıyaslandığında %16, üretim miktarı ise %26 oranında artış göstermiştir.

Çizelge 4.10. Türkiye’de açıkta domates üretim miktarı ve ekim alanı (TÜİK, 2020, *: İndeks (2009=100)).

Yıllar	Ekim Alanı (da)	*Basit İndeks	Üretim Miktarı (Ton)	*Basit İndeks
2009	1.267.883	100	7.205.961	100
2010	1.234.345	97	7.173.188	99
2011	1.237.120	98	7.573.431	105
2012	1.282.398	101	7.697.961	107
2013	1.280.103	101	7.941.780	110
2014	1.230.976	97	7.935.110	110
2015	1.257.121	99	8.170.000	113
2016	1.248.324	99	8.581.247	119
2017	1.235.094	97	8.789.719	122
2018	1.175.095	93	8.414.920	117
2019	1.443.958	113	8.758.309	122
2020	1.476.469	116	9.104.886	126

4.1.4.4. Türkiye’de Örtü Altı Domates Üretim Miktarı ve Ekim Alanı

Türkiye’de örtü altı domates yetiştiriciliği yüksek tünellerde, alçak tünellerde, cam seralarda ve plastik seralarda olmak üzere dört ayrı şekilde yapılmakta olup toplam örtü altı üretim miktarı ve alanları Çizelge 4.11’de verilmiştir.

Çizelge 4.11 incelendiğinde 2009-2020 yılları arasında Türkiye’de örtü altı domates üretim miktarları ve alanlarında artışın olduğu belirlenmiştir. 2009 yılı verilerine göre 224.454 dekar alandan 2.657.461 ton domates elde edilirken, 2020 yılında 267.903 dekar ekim alanından 4.099.129 ton domates üretimi gerçekleşmiştir. Toplam örtü altı domates üretimindeki bu artış mevsim dışında pazarlarda ürün bulundurma imkânı sağladığından önemsenmelidir. Son yıllarda domates yılın her mevsiminde üretilen ve tüketilen bir sebze haline gelmiştir. Türkiye’de domates üretiminde en önemli üretici bölgeler sırasıyla Akdeniz, Ege ve Doğu Marmara’dır. Bu üç bölge toplam üretimin

%69'unu karşılamaktadır. Ülkemiz domates üretiminde Akdeniz Bölgesi'nin payı ise %30.7'dir (Güvenç, 2018). Örtü altı domates ekim alanı 2009 yılı baz alındığında 2020 yılında %19 oranında, üretim miktarı ise %54 oranında artış göstermiştir (Çizelge. 4.11).

Çizelge 4.11. Örtü altı domates üretim miktarı ve alanı (TÜİK, 2020, *: İndeks 2009=100).

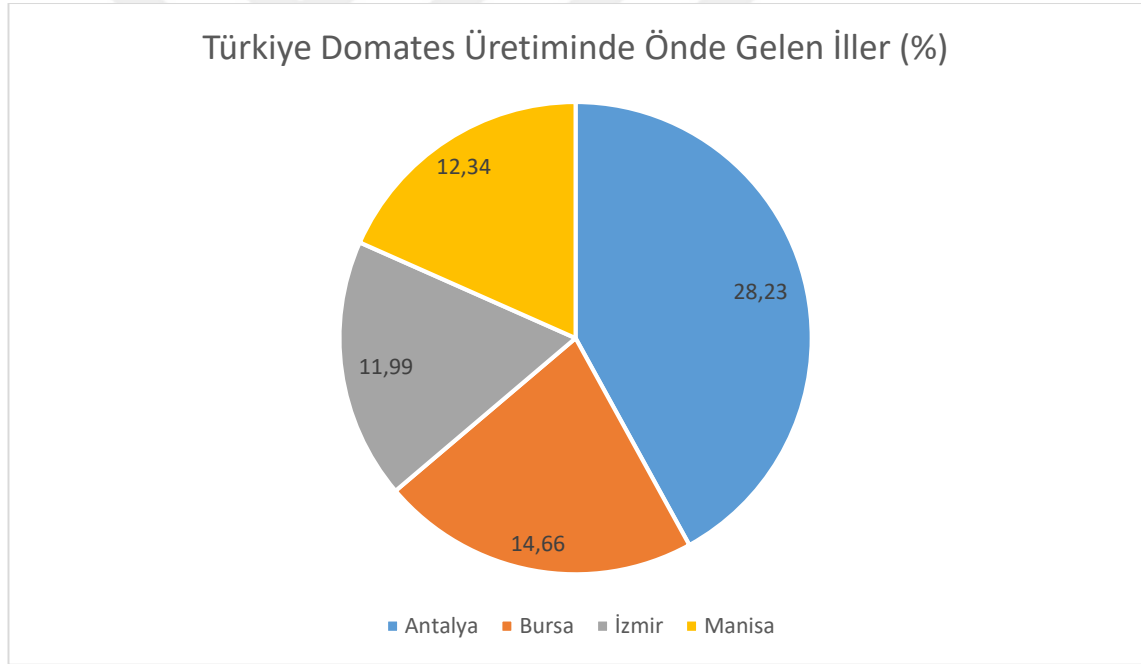
Yıllar	Ekim Alanı (da)	*Basit İndeks	Üretim Miktarı (Ton)	*Basit İndeks
2009	224.454	100	2.657.461	100
2010	233.945	104	2.852.863	107
2011	248.281	111	3.092.083	116
2012	253.756	113	3.096.349	117
2013	253.334	113	3.200.930	120
2014	246.509	110	3.285.570	124
2015	258.031	115	3.394.447	128
2016	273.228	122	3.614.472	136
2017	281.476	125	3.829.831	144
2018	280.805	125	3.888.555	146
2019	290.256	129	4.083.681	154
2020	267.903	119	4.099.129	154

4.1.4.5. Türkiye’de İllere Göre Açıkta Domates Üretim Durumu

Çizelge 4.12’de Türkiye’de açıkta domates üretiminin illere göre dağılımı verilmiştir. Buna göre en fazla üretim miktarına sahip iller Antalya (%28.23), Bursa (%14.66), İzmir (%12.34) ve Manisa (%11.99)’dır (Şekil 4.2). En yüksek ekim alanı ve üretim miktarına sahip il ise Antalya’dır. 2020 yılında toplam 185.977 dekar alandan, 2.570.910 ton domates elde etmiştir. Antalya’da domates üretim miktarının yıllar itibarıyla artma eğiliminde olduğu görülmektedir. Antalya’dan sonra, 2020 yılında 176.471 dekar alandan 1.335.430 ton domates üretimi yapan Bursa ikinci sıradadır. Üçüncü sırada İzmir ve dördüncü sırada Manisa yer almaktadır. Manisa’dan sonra en fazla üretime sahip diğer iller sırasıyla Mersin, Muğla, Tokat, Çanakkale ve Adana’dır.

Çizelge 4.12. Türkiye’de illere göre açıkta domates üretim miktarı ve üretim alanı (TÜİK, 2021)

Yıllar	Antalya		Bursa		İzmir		Manisa	
	Ekim alanı (da)	Miktar Ton	Ekim alanı (da)	Miktar Ton	Ekim alanı (da)	Miktar Ton	Ekim alanı (da)	Miktar Ton
2009	186.892	2.024.836	185.485	1.089.548	150.419	905.077	131.618	805.419
2010	192.925	2.186.183	173.085	797.890	142.104	816.172	127.583	728.311
2011	192.200	2.270.771	184.636	1.198.320	141.489	821.295	126.609	826.723
2012	201.015	2.255.044	197.964	1.342.166	155.122	926.222	124.952	778.328
2013	201.255	2.332.073	198.283	1.375.869	151.005	931.935	133.217	886.785
2014	189.942	2.268.481	186.565	1.520.954	147.522	955.875	131.822	861.447
2015	195.848	2.326.585	220.274	1.964.551	132.325	891.373	144.778	1.104.228
2016	200.075	2.406.736	189.963	1.574.518	126.178	944.750	133.751	974.878
2017	205.134	2.525.805	173.469	1.449.623	127.369	966.427	132.016	975.142
2018	197.468	2.504.290	164.774	1.362.116	124.001	946.963	117.223	856.475
2019	195.766	2.528.905	174.917	1.492.223	126.592	1.013.775	124.572	922.357
2020	185.977	2.570.910	176.471	1.335.430	145.762	1.092.305	148.184	1.123.684

Şekil 4.2. Türkiye açıkta domates üretiminde önde gelen iller ve üretim oranları (2020)

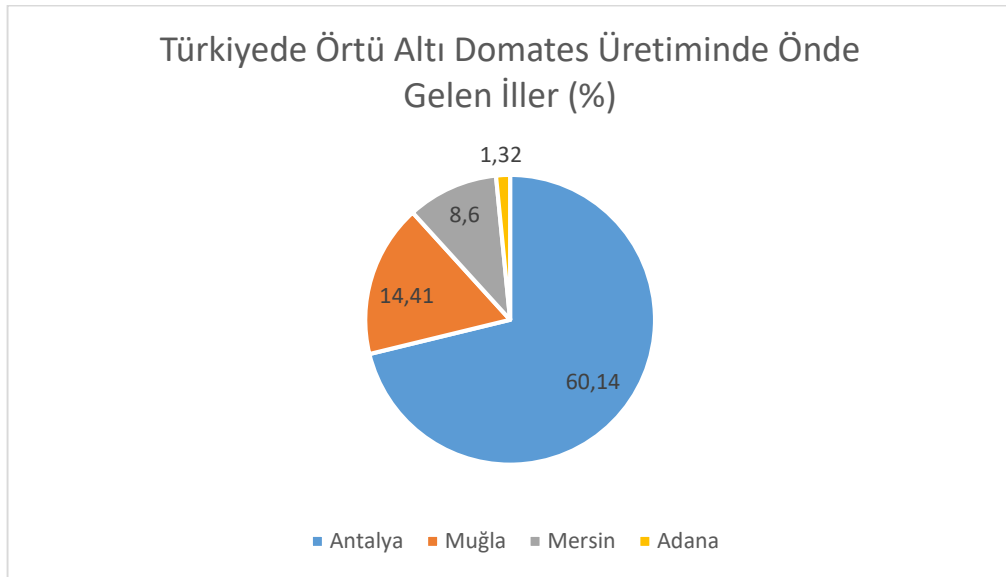
4.1.4.6. Türkiye’de İllere Göre Örtü Altı Domates Üretim Miktarı ve Üretim Alanı

Türkiye’de illere göre örtü altı domates üretim miktarları ve ekim alanları Çizelge 4.13’te verilmiştir. Açıkta domates üretiminde olduğu gibi örtü altı domates üretiminde

de en fazla üretim miktarına sahip il Antalya'dır. Yıllara göre üretim miktarı incelendiğinde her yıl bir önceki yıla göre üretimde artış meydana gelmiştir. 2020 yılında örtü altında %60.14 oranında domates üretim hacmine sahip olup, toplam 165.830 dekar alandan, 2.465.402 ton domates üretimiyle birinci sıradadır. Antalya'dan sonra 35.085 dekar alandan 590.893 ton domates üretim miktarıyla Muğla (%14.41) ikinci sıradadır. Muğla'dan sonra sırasıyla Mersin (%8.6), Adana (%1.32), İzmir ve Hatay gelmektedir (Şekil 4.3).

Çizelge 4.13. Türkiye'de illere göre örtü altı domates üretim miktarı ve üretim alanı (TÜİK, 2021)

Yıllar	Antalya		Muğla		Mersin		Adana	
	Dekar	Ton	Dekar	Ton	Dekar	Ton	Dekar	Ton
2009	143.900	1.811.310	29.788	360.172	24.503	245.651	15.293	84.770
2010	154.840	1.992.958	31.343	399.556	21.589	218.664	12.348	51.505
2011	160.623	2.099.515	31.016	435.129	28.054	275.361	12.348	51.505
2012	164.660	2.062.094	31.631	440.866	26.712	255.490	12.230	72.578
2013	164.551	2.134.374	32.109	467.888	24.505	242.290	12.280	73.342
2014	154.024	2.070.831	32.133	468.666	26.498	350.268	12.274	73.287
2015	160.860	2.125.476	33.560	468.011	25.937	341.432	12.499	74.156
2016	170.038	2.230.841	34.746	521.724	25.797	344.441	13.512	84.598
2017	177.222	2.364.336	34.876	524.415	31.925	404.555	4.031	27.952
2018	178.016	2.399.043	35.764	551.542	28.905	394.268	4.033	28.294
2019	176.599	2.421.247	35.497	581.746	29.652	406.880	13.016	94.239
2020	165.830	2.465.402	35.085	590.893	23.621	352.843	7.281	54.202

Şekil 4.3. Türkiye örtü altı domates üretiminde önde gelen iller ve üretim oranları 2020

4.1.4.7. Türkiye’de Domates Üretimi, Tüketim Dengesi ve Yeterlilik Derecesi

Domates üretimi ve denge çizelgesi Çizelge 4.14’te verilmiştir. Çizelgeye göre 2019 yılı domates üretimi 12.841.000 tondur. Üretimde meydana gelen kayıp miktarı 449 ton olup, kullanıma sunulan miktar ise 12.409 bin tondur. Kullanıma sunulan miktarın 11.189 bin tonu yurt içi kullanımı, 1.219 bin tonu ihracat rakamıdır. Domatesin tüketime sunulmadan önceki süreçte 1.678 bin tonu fire verdiği görülmektedir. 2019 yılı yurt içi tüketim miktarı 9.511 bin tondur.

Yeterlilik derecesi bir bölgede kullanılabilir üretim miktarının, o bölgenin talebini ya da yurt içinde kullanımını ne ölçüde karşıladığının göstergesidir (Baykal, 2018). TÜİK’ ten alınan verilere göre domatesin ülkemizde yeterlilik derecesi 110.75 olarak hesaplanmıştır. Bu değer 100’den fazla olması iç ihtiyacın karşılandığını ve ihraç edilecek üretim fazlasının olduğunu göstermektedir.

Çizelge 4.14. Türkiye’de domates üretim ve tüketim dengesi (TÜİK, 2020).

Yıllar	Üretim 1000 Ton	Üretim Kayıpları 1.000 Ton	Arz=kulla nım (1.000to n)	Kullanıl abilir Üretim 1.000 Ton	İthalat Ton	Yurt içi kullanım 1.000 Ton	Tüketim 1.000 Ton	Kayıplar 1.000 Ton	İhracat 1.000 Ton
2013/ 2014	11.820	413	11.417	11.406	11.302	10.158.	9.142	1.016	1.259
2014/ 2015	11.850	414	11.445	11.435	9.725	10.318	9.285	1.032	1.127
2015/ 2016	12.615	441	12.184	12.173	10.950	10.989	9.341	1.648	1.195
2016/ 2017	12.600	441	12.169	12.159	10.405	10.923	9.285	1.638	1.246
2017/ 2018	12.750	446	12.315	12.303	11.243	11.109	9.443	1.666	1.206
2018/ 2019	12.150	425	11.759	11.724	34.806	10.604	9.013	1.590	1.155
2019/ 2020	12.841	449	12.409	12.392	17.429	11.189	9.511	1.678	1.219

4.1.5. Türkiye’de Domates Tüketimi

Türkiye’de toplam domates tüketimi ve kişi başına tüketim miktarları Çizelge 4.15’te verilmiştir. Çizelgeye göre toplam tüketim miktarı 2013-2019 yılları arasında artış göstermiş olup, 2019 yılı toplam tüketim miktarı 9.551.470 tondur. Kişi başına tüketim ise 2018 yılına kadar sürekli azalma göstermiş olup, 2019 yılında artarak kişi başı toplam domates tüketimi 114.4 kilogram olarak belirlenmiştir.

Çizelge 4.15. Türkiye domates tüketim miktarı (TÜİK, 2020).

Yıllar	Tüketim (Ton)	Kişi başına tüketim(kg/yıl)
2013/2014	9.142.484	119.2
2014/2015	9.285.983	119.5
2015/2016	9.340.969	118.6
2016/2017	9.284.769	116.3
2017/2018	9.443.060	116.9
2018/2019	9.013.786	109.9
2019/2020	9.511.470	114.4

4.1.6. Türkiye'de Domates Üretici ve Tüketici Fiyatları

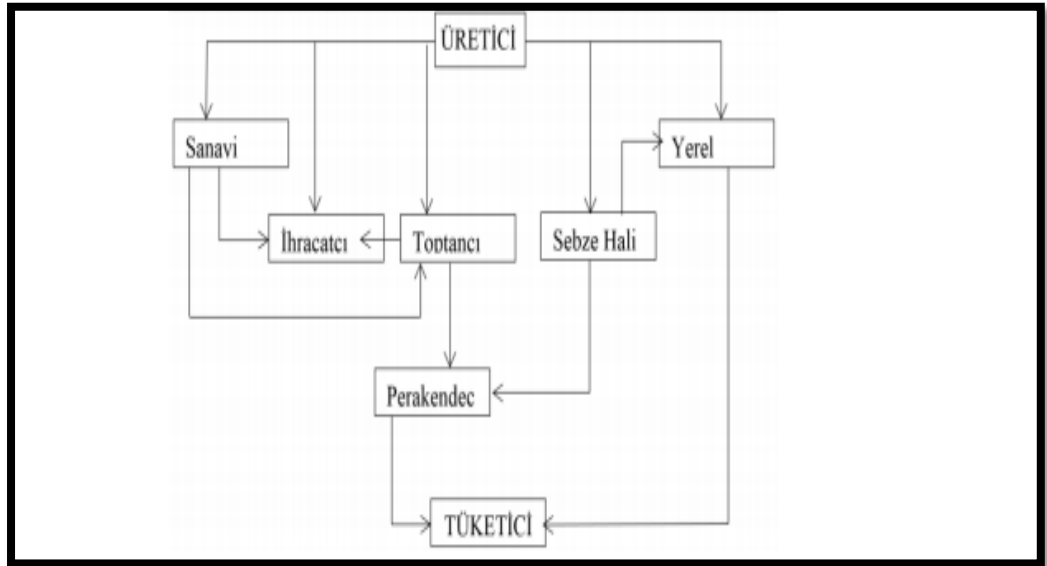
Domates üretici ve tüketici fiyatları Çizelge 4.16’da verilmiştir. 2017 yılında üretici fiyatı 1.50 TL/kg tüketici fiyatı ise 2.82 TL/kg olarak belirtilmiştir (Anonim, 2021a). Fiyatlar 2017 yılında üreticiden tüketiciye ulaşana kadar %88 oranında artış göstermiştir. 2020 yılında üretici fiyatları 1.88 TL iken tüketici fiyatı 4.62 TL olarak belirlenmiş olup fiyatlar tüketiciye %145 oranında artışla ulaşmıştır. 2021 yılında domatesin üretici fiyatı 1.90 TL Tüketici fiyatı ise 7.36 TL ‘dir. Üreticiden tüketiciye ulaşana kadar fiyatların %287 oranında arttığı belirlenmiştir. Üretici fiyatlarının 2017’den 2021 yılına gelindiğinde %26 oranında arttığı, tüketici fiyatlarının ise 2017 yılına göre 2021 yılında %160 oranında arttığı görülmektedir. Çizelgeden elde edilen sonuca göre üretici fiyatlarının artış oranı ve tüketici fiyatlarının artış oranı arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır.

Çizelge 4.16. Türkiye’de domates üretici ve tüketici fiyatları TL (Anonim, 2021a).

Yıllar	Üretici Fiyatları	Tüketici Fiyatları
2017	1.50	2.82
2018	1.68	3.70
2019	2.05	4.29
2020	1.88	4.62
2021	1.90	7.36

4.1.7. Türkiye’de Domates Pazarlama Kanalları

Üretimi gerçekleştirilen domates çeşitli şekillerde pazarlanabilmektedir. Üreticiden tüketiciye ulaşımında üretici tüm alıcılara ürün vermektedir. Üreticiden sanayiciye, ihracatçıya, toptancıya, sebze hallerine, yerel pazarlara mal ulaşabilmektedir. Toptancı perakendeciye, sebze hali perakendeciye, yerel pazarlardan perakendeciye mal akışı olmaktadır. Domates pazarlama kanalları incelendiğinde (Şekil 4.4) ürünün üreticiden çıkıp, tüketicinin sofrasına ulaşana kadar birçok kanala uğradığı görülmektedir. Kanal sayısı arttıkça ürüne yeni marjlar eklenmekte ve tüketiciye ulaşana kadar ürün fiyatı artmaktadır.

Şekil 4.4. Domates pazarlama kanalları
Kaynak: Kazak ve ark., 2018

4.1.8. Türkiye Domates Dış Ticareti

Türkiye’de domates dış ticareti ve yıllara göre ithalat ve ihracat miktarları çizelge 4.17’de verilmiştir. İhracat miktarı 2008 yılı baz alındığında 2020 yılında %16 oranında artış göstermiştir. İhracat miktarları son yıllarda azalma eğilimine girmiştir. İhracat değeri ise 388.584.000 ABD dolarından 310.058.000 dolara gerilemiştir. 2020 yılında ihracat gelirinde %20 oranında azalma görülmektedir.

Çizelge 4.17. Yıllara göre Türkiye domates ihracat miktarı ve değeri (FAO, 2021).

Yıllar	İhracat (Ton)	İhracat değeri 1000 \$
2008	439.729	388.584
2009	542.259	406.505
2010	574.279	476.874
2011	576.573	432.461
2012	560.430	400.804
2013	483.046	391.230
2014	585.202	426.490
2015	541.355	365.279
2016	485.963	239.875
2017	522.876	289.219
2018	525.874	288.349
2019	531.243	301.649
2020	513.835	310.058

4.1.9. Türkiye’nin Domates İhracatı Yaptığı Ülkeler

Türkiye’nin domates ihracatı yaptığı ülkeler Çizelge 4.18’de verilmiştir. 2012 yılı incelendiğinde Türkiye’nin en fazla domates ihraç ettiği ülkeler Irak, Ukrayna ve Suudi Arabistan’dır. 2016 yılında ise Domates ihracatımız ülkeler itibariyle incelendiğinde, en önemli ihraç pazarımızın Belarus olduğu görülmektedir. Buna göre 2016 yılı toplam 86.880 ton domates ihraç ederek 42.430 bin ABD doları ihracat değeri elde ederek birinci

sıraya yerleşmiştir. Belarus'un ardından sırasıyla Irak, Suudi Arabistan, Romanya, Gürcistan ve Ukrayna gelmektedir (Anonim, 2017). Türkiye'nin domates ihracatı 2020/2021 yılında 335 milyon ABD dolarıdır. Bu değerin %16.6'sı Suriye'den, %16.0'sı Ukrayna'dan, %11.9'u Romanya'dan, %11.7'si Rusya'dan, %8,2'si Bulgaristan'dan, %6.4'ü İsrail'den elde edilmektedir (TEPGE, 2022).

Çizelge 4.18. Domates ihracatı yapılan önemli ülkeler, ihracat miktarları ve değerleri (Anonim, 2017)

Ülkeler	2012		2013		2014		2015		2016	
	Ton	1000\$	Ton	1000\$	Ton	1000\$	Ton	1000\$	Ton	1000\$
Belarus	6.472	5.417	6.816	5.255	16.966	13.423	11.418	7.899	86.880	42.430
Irak	44.426	19.972	18.287	8.378	43.416	16.993	33.591	11.061	89.616	32.464
Suudi Arabistan	32.196	11.304	18.241	7.543	12.615	5.134	35.976	12.305	61.005	26.876
Romanya	17.332	16.085	11.592	10.470	20.524	21.400	16.846	16.160	30.725	25.568
Gürcistan	6.238	3.772	9.885	5.151	20.433	8.188	16.521	6.453	56.911	23.278
Ukrayna	35.270	26.010	37.801	30.250	37.627	24.499	11.720	8.263	33.489	16.953

4.1.10. Türkiye Domates İthalat Miktarları ve Değerleri

Türkiye'nin domates ithalatı 2017 yılına kadar yok denecek kadar azdır. Türkiye'nin 2017 yılı itibariyle ithalatı artmış olup, 2019 yılında en çok Rusya Federasyonu (%75.6), Irak (%9.3), Ukrayna (%6.6) ve Gürcistan'dan (%2.8) domates ithal etmiştir (Anonim, 2020). TÜİK verilerine göre Türkiye 2020 yılında 4.346.000 ABD doları değerinde toplam 4.184 ton domates ithalatı gerçekleşmiştir. Çizelge 4.19'da Türkiye'nin domates ithalat miktarı ve değeri verilmiştir.

Çizelge 4.19. Yıllara göre Türkiye ithalat miktarları ve değerleri (FAO, 2021).

Yıllar	İthalat miktarı (Ton)	İthalat Değeri (1000 \$)
2008	84	89
2009	10	11
2010	492	467
2011	681	616
2012	132	101
2013	51	45
2014	107	61
2015	494	426
2016	787	570
2017	553	450
2018	1.042	845
2019	1.210	1.238
2020	4.184	4.346

4.1.11. Türkiye Domates Üretiminde Desteklemeler

2021 yılında domates üretiminde mazot desteği 17 TL/da, gübre desteği ise 8 TL/da'dır. İyi tarım uygulamaları desteğinde bireysel iyi tarım uygulamaları sertifikasına sahip açıkta üretim yapan yetiştiriciler 50 TL/da, organik tarım desteği için bireysel ürün sertifikası olan üreticilere yapılan destek 100 TL/da, üretici grubu ürün sertifikasına sahip olanlara yapılan destek 50 TL/da'dır. Küçük aile işletmesi desteği ÇKS'ye kayıtlı arazileri 5 dekar ve altında olanlara 100 TL/da'dır. Toprak analiz desteği 50 da ve üzeri arazilerde her 50 dekar için analiz başına 40 TL'dir (Çizelge 4.20).

Çizelge 4.20. Domates üretimi desteklemeleri (Anonim, 2021b).

Alan Bazlı Destekler	TL/DA
İyi Tarım Uygulamaları Desteği (açıkta üretim)	50
Mazot Desteği	17
Gübre Desteği	8
Küçük Aile Desteği (5 da ve altı arazi)	100
Organik Tarım Desteği 1. Kategori	100
Toprak Analiz Desteği 50 dekar ve üstü (Her 50 dekar için analiz başına 40TL)	40

4.1.12. Hatay İli Toplam Domates Üretimi ve Açıkta Domates Üretiminin İlçelere Dağılımı

Hatay ilinde açıkta (sofralık ve salçalık) ve örtü altında domates üretimi yapılmaktadır. TÜİK, 2020 yılı verilerine göre Hatay ili toplam domates üretim alanı 18.693 dekar olup, üretim miktarı 79.250 tondur. Toplam üretimin 67.007 tonu açıkta üretilirken, 12.243 tonu örtü altında üretilmektedir. Hatay ilinde 2010-2020 yılları arasında domates üretim alanında ortalama %69.72 oranında azalma varken, üretim miktarında da paralel olarak %66.64 oranında azalma olduğu belirlenmiştir. Domates verimliliğinde ise %10 oranında bir artış görülmektedir (Çizelge 4.21).

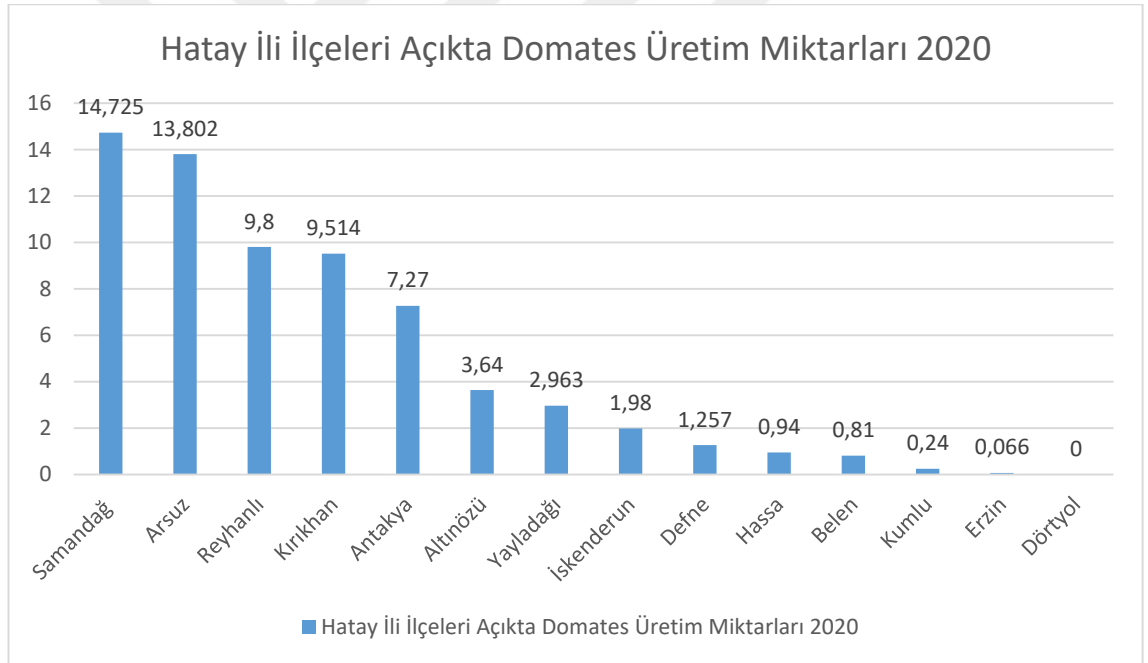
Çizelge 4.21. Hatay ili toplam domates üretim alanı ve miktarı (TÜİK 2020).

Yıllar	Üretim Alanı (Dekar)	Basit İndex (*)	Üretim Miktarı (Ton)	Basit İndex (*)	Verim (KG)	Basit İndex (*)
2010	61.750	100	237.619	100	3.848	100
2011	57.865	94	210.594	89	3.639	95
2012	50.839	82	180.202	76	3.544	92
2013	48.449	78	176.628	74	3.645	95
2014	36.928	60	144.011	61	3.899	101
2015	34.010	55	136.653	58	4.018	104
2016	34.161	55	141.515	60	4.142	108
2017	31.337	51	126.425	53	4.034	105
2018	28.385	46	113.565	48	4.000	104
2019	21.208	34	85.860	36	4.048	105
2020	18.693	30	79.250	33	4.239	110

Hatay ilinde domates üretimi incelendiğinde üretim miktarı bakımından Samandağ ilçesi birinci sırada yer almaktadır. Buna göre 2020 yılında Samandağ ilçesinde 2.345 dekar alandan 14.725 ton (%14.72) domates üretilmiştir. Arsuz ilçesinde 4.334 dekar alandan 13.802 ton (%13.80) domates üretilerek ikinci sırada yer almıştır. Arsuz ilçesinin Samandağ ilçesine göre toplam üretim alanı daha fazla olmasına karşın Samandağ ilçesinin toplam üretim miktarı daha fazladır. Üretim miktarı bakımından üçüncü sırada Reyhanlı (%9.80), dördüncü sırada Kırıkhan (%9.50) ve beşinci sırada Antakya (%7.27) ilçesi yer almaktadır (Şekil 4.5). Hatay iline bağlı 14 ilçede açıkta yapılan sofralık ve salçalık domates üretim miktarları Çizelge 4.22’de verilmiştir.

Çizelge 4.22. Hatay ili ilçelerinin açıkta domates üretim alanı ve miktarı sofralık-salçalık (TÜİK 2020).

İlçeler	2018		2019		2020	
	Dekar	Ton	Dekar	Ton	Dekar	Ton
Samandağ	3.479	20.916	3.458	19.283	2.345	14.725
Arsuz	11.180	34.877	4.640	14.580	4.334	13.802
Reyhanlı	1.003	4.062	1.102	4.408	2.450	9.800
Kırıkhan	502	1.534	3.502	10.514	2.502	9.514
Antakya	1.930	8.476	1.788	7.597	1.730	7.270
Altınözü	1.395	3.681	1.395	3.498	1.401	3.640
Yayladağı	2.773	10.485	771	3.023	795	2.963
İskenderun	600	1.824	650	1.950	660	1.980
Defne	705	2.571	585	2.149	336	1.257
Hassa	180	730	200	800	235	940
Belen	2.000	6.080	270	810	270	810
Kumlu	320	1.303	1.172	4.688	60	240
Erzin	0	0	2	12	33	66
Dört Yol	325	1.004	5	25	0	0
Toplam	26.392	97.543	19.540	73.377	17.151	67.007

Şekil 4.5. Hatay ili ilçeleri açıkta domates üretim miktarları (ton)

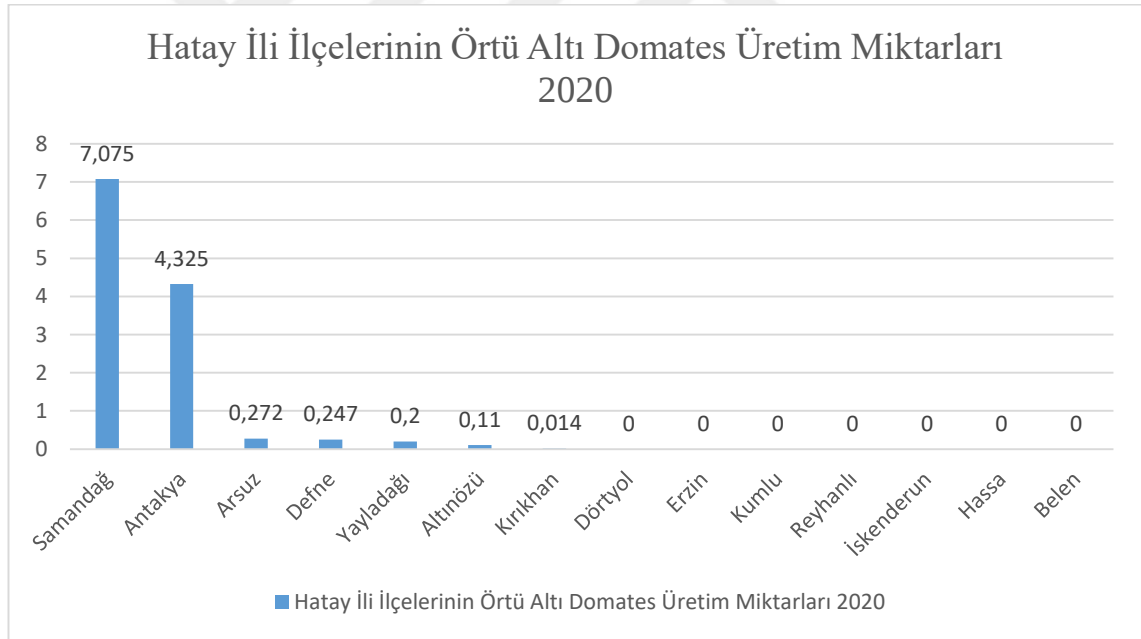
Şekil 4.6. Hatay Antakya ilçesinde açıkta domates tarlası
Kaynak: Araştırmacı tarafından çekilmiştir.

4.1.13. Hatay İli Örtü Altı Domates Üretimi ve Örtü Altı Domates Üretiminin İlçelere Dağılımı

Hatay ilinde 2020 yılında 1.542 dekar alandan 12.243 ton domates örtü altında üretilmiştir. Hatay iline bağlı 14 ilçede örtü altında yapılan domates üretim miktarları Çizelge 4.23’te verilmiştir. Ekim alanı ve üretim miktarı bakımından Samandağ ilçesi birinci sırada yer almaktadır. TÜİK, 2020 verilerine göre 2020 yılında 645 dekar alandan 7.075 ton (%7.07) domates üretimi yapan Samandağ ilçesini ikinci sırada 800 dekar alandan 4.325 ton (%4.32) domates üreten Antakya ilçesi takip etmektedir. Samandağ ilçesi ekim alanı bakımından Antakya ilçesinden oldukça geri olmasına karşın Antakya’dan daha fazla üretim miktarına sahiptir. Üretim miktarı bakımından üçüncü sırada Arsuz (%0.27), dördüncü sırada Defne (%0.24) ve beşinci sırada Yayladağı (%0.20) ilçesi yer almaktadır (Şekil 4.7).

Çizelge 4.23. Hatay ili ilçelerinin örtü altı domates üretim alanı ve miktarı (TÜİK, 2020).

İlçeler	2018		2019		2020	
	Dekar	Ton	Dekar	Ton	Dekar	Ton
Samandağ	659	8.058	638	6.593	645	7.075
Antakya	1.025	5.625	860	4.700	800	4.325
Arsuz	180	1.440	40	320	34	272
Defne	85	498	85	499	30	247
Yayladağı	21	210	21	210	20	200
Altınözü	15	150	15	150	11	110
Kırıkhan	2	14	2	14	2	14
Dört Yol	0	0	2	25	0	0
Erzin	0	0	2	12	0	0
Kumlu	3	18	0	0	0	0
Reyhanlı	3	9	0	0	0	0
İskenderun	0	0	0	0	0	0
Hassa	0	0	0	0	0	0
Belen	0	0	0	0	0	0
Toplam	1.993	16.022	1.668	12.523	1.542	12.243

Şekil 4.7. Hatay ili ilçeleri örtü altı domates üretim miktarları (ton)

4.2. Hatay İli Açıkta Domates Üretimi Yapan İşletmecilere Ait Bilgiler

Araştırma kapsamına alınan işletmeler ekim alanı büyüklüklerine göre 3 grupta incelenmiştir. Birinci grup işletmeler 0-9 dekar, ikinci grup işletmeler 10-49 dekar, üçüncü grup işletmeler ise 50 dekar ve daha büyük ekim alanı olan işletmelerdir. Birinci grupta 15(%25), ikinci grupta 31(%51,70), üçüncü grupta 14 (%23,30) işletme bulunmaktadır. (Çizelge 4.24).

Çizelge 4.24. İşletme grupları

İşletme grupları (da)	Sayı (adet)	%
0-9	15	25.00
10-49	31	51.70
50-+	14	23.30
Toplam	60	100,00

4.2.1. İşletmecilere Ait Bilgiler

4.2.1.1. İşletme Sahiplerinin Cinsiyet, Yaş, Deneyim ve Eğitim Durumlarına Ait Bilgiler

İncelenen işletme sahiplerinin üçü kadın (%5.00), 57'si erkeklerden (%95.00) oluşmaktadır. İşletme sahiplerin yaş ortalaması 50.47 olarak bulunmuştur. İncelenen işletmelerde işletme sahipleri yaş grubuna göre 15-64 ve 65 ve üzeri yaş olarak iki yaş grubuna ayrılmıştır. Buna göre 15-64 yaş arası grupta yer alanların sayısı 58 (%96.70) ve 65 yaş ve üzerindeki grupta yer alanların sayısı ise 2 (%3.30) olarak tespit edilmiştir. İşletmelerin ortalama aile üye sayısı 4.67 kişi olarak bulunmuştur. İşletme sahiplerinin bitkisel üretimi ortalama olarak 21.78 yıldır yapmakta oldukları ve ortalama olarak 16.13 yıldır açıkta domates üretimi yaptıkları tespit edilmiştir (Çizelge 4.25). Güler (2018), yaptığı çalışmada işletmecilerin yaş ortalamasını 52 olarak bulmuştur. Bu çalışmada işletme sahiplerinin %58.2'si 15-49 yaş aralığında, %20.68'i ise 50-65 yaş aralığındadır. İşletmelerde 65 yaş üstü çalışan bulunmamaktadır. Kazak ve ark.(2018), İzmir ili Torbalı ilçesinde yaptıkları çalışmada üreticilerin yaş ortalamasının 44.51 olarak belirlemişlerdir. Aynı çalışmada ortalama tarımsal faaliyet süresi 17.84 yıl, domates yetiştirme süresi ise

12.54 yıl olarak saptanmıştır. İki çalışma kıyaslandığında Hatay'daki üreticilerin tarımsal faaliyet yapma ve domates üretim faaliyetinde bulunma sürelerinin biraz daha uzun olduğu söylenebilir.

Çizelge 4.25. İşletme sahiplerinin yaş gruplarına göre dağılımı

İşletme grupları	15-64		65+		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
I	14	93.33	1	6.67	15	100.00
II	30	96.77	1	3.23	31	100.00
III	14	100.00	0	100.00	14	100.00
Toplam	58	96.67	2	3.33	60	100.00

İncelenen işletmelerde işletme gruplarına göre eğitim durumları Çizelge 4.26'da verilmiştir. İşletme sahiplerinin 3 tanesi (%5.00) üniversite, 1 tanesi (%1.70) yüksekokul mezunudur. İşletme sahipleri %50.00 (30 tanesi) ile en fazla ilkokul mezunlarından oluşmaktadır. Diğer 26 (%43.33) işletme sahibi ise ortaokul-lise mezunudur. Eğitim almayan işletme sahibi yoktur. Birinci, ikinci ve üçüncü grup işletmede birer tane üniversite mezunu işletme sahibi bulunmaktadır. Birinci grup işletme sahiplerinin %11,53'ü, ikinci grup işletme sahiplerinin %57.69'u, üçüncü grup işletme sahiplerinin ise %30.77'si ortaokul-lise mezunudur. Ortaokul-lise mezunu olan işletmelerin oranı ikinci grup işletmelerde daha yüksektir. Güler (2018), Iğdır ilinde yaptıkları çalışmada işletme yöneticilerinin %21.63'ünü ilkokul, %49.33'ünü ortaokul, %27.29'unu lise, %1.76'sını üniversite mezunu olarak belirlemiştir. Bu çalışma ile kıyaslandığında Hatay ili işletmecilerinin ilkokul eğitim düzeyi daha yüksek, ortaokul-lise düzeyinde eğitimi daha düşük bulunmuştur. Kazak ve ark.(2018), İzmir ili Torbalı ilçesinde yaptıkları çalışmada ise ortalama eğitim süresini 7.94 yıl olarak hesaplamışlardır.

Çizelge 4.26. İşletme sahiplerinin eğitim durumları

		Eğitim Durumu				
		İlkokul	Ortaokul-lise	Yüksekokul	Üniversite	Toplam
I	Sayı	11	3	0	1	15
	%	73.33	20.00	0.00	6.67	100.00
II	Sayı	14	15	1	1	31
	%	45.16	48.39	3.22	3.22	100.00
III	Sayı	5	8	0	1	14
	%	35.71	57.14	0.00	7.15	100.00
Toplam	Sayı	30	26	1	3	60
	%	50.00	43.33	1.67	5.00	100.00

İncelenen işletmelere tarımsal faaliyetlerle ilgili eğitim alıp almadıkları sorulmuştur. İşletme sahiplerinin sadece 3 tanesi (%5.00) eğitim aldığını ifade etmiştir. İşletmeciler domates üretimi konusunda üniversitede eğitim almışlardır. Diğer 57 (%95.00) işletme sahibi ise eğitim almadıklarını ifade etmiştir. İşletmelere domates yetiştiricilik sistemleri sorulmuştur. İşletme sahiplerinin 57'si klasik (%95.00), 3'ü ise iyi tarım (%5.00) yaptıklarını belirtmişlerdir (Çizelge 4.27). İşletmelerde modern tarım ve organik tarım sistemi ise uygulanmamaktadır.

Çizelge 4.27. Domates yetiştiricilik sistemi

		İşletme grupları							
		I		II		III		Toplam	
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Klasik Tarım		14	93.33	30	96.77	13	92.85	57	95.00
İyi Tarım		1	6.67	1	3.23	1	7.15	3	5.00
Toplam		15	100.00	31	100.00	14	100.00	60	100.00

4.2.2. İşletmecilerin İşletmede Kayıt Tutma, İşletme Dışında Tarımsal ve Tarım Dışı Faaliyet Yapma Durumları

Araştırma alanındaki işletmelerin %68.33'ü kayıt tuttuğunu, %31.66'sının ise kayıt tutmadığını belirtmiştir. İşletmeler kayıt tutma konusunda profesyonel olmadıklarını ve harcamalarını, girdi masraflarını yazdıkları ve elde ettikleri gelirleri belirten kayıt defteri kullandıklarını belirtmişlerdir. İşletmeniz dışında tarımsal iş yapıyor musunuz? Sorusuna

işletmelerin hepsi hayır cevabını vermiştir. İşletme sahiplerinin 49'u (%81.66) tarım dışı iş yapmadıklarını belirtmiştir. Üç işletme sahibi (%5.00) ziraat mühendisliği, üç işletme sahibi (%5.00) tüccar, iki işletme sahibi (%3.33) ihracat ithalat, iki işletme sahibi (%3.33) market işletmesi ve bir işletme sahibi (%1.67) salça üretim faaliyetlerinde bulunduklarını belirtmişlerdir.

4.2.3. İşletmelerin Sosyal Güvenceye Sahip Olma ve Hayvancılık Faaliyet Durumları

İşletme sahiplerinin 46'sı sosyal güvencelerinin olduğunu, 14'ü olmadığını belirtmişlerdir. İşletme sahiplerinin 8'i (%17.39) emekli sandığı, 7'si (%15.21) BAĞKUR, 13'ü (%28.26) SSK, 18'i (%39.13) ise tarım sigortalısıdır. İşletme sahiplerine bitkisel üretim faaliyetlerinin yanında hayvancılık yapıp yapmadıkları ve ne tür bir hayvancılık faaliyeti yaptıkları sorulmuştur. 52 işletme sahibi hayvancılık yapmadığını, 8'i ise hayvancılık yaptığını belirtmiştir. Yapılan faaliyetler 6 işletmede büyükbaş, 2 işletmede ise hem büyükbaş hem de küçükbaş hayvancılık faaliyetidir. Büyükbaş hayvancılık yapan işletmelerin 2'si süt sığırcılığı, 4'ü besicilik yapmakta olup hem küçükbaş hem büyükbaş hayvancılık yapan 2 işletme sahibi ise süt sığırcılığının yanında besicilikte yapmaktadır.

4.2.4. İşletmelerde Parsel Sayısı, Ekim Alanı ve Verim Durumu

4.2.4.1. İşletmelerin Sofralık Domates Parsel Sayısı, Ekim Alanı, Verim

İncelenen işletmelerin %66.67'si (40 işletme) 1 parselde, %13.33'ü 2 parselde (8 işletme), %6.67'si 3 parselde (4 işletme) ve %1.67' 4 parselde (1 işletme) sofralık domates ekimi yapmaktadır.

İşletmelerin sofralık domates ekim alanları, ortalama verimleri Çizelge 4.28'de verilmiştir. Birinci grup işletmelerde ortalama sofralık domates ekim alanı 5.16 dekar, ikinci grup işletmelerde 20.41 dekar ve üçüncü grup işletmelerde 101.66 dekar olarak hesaplanmıştır. İşletmelerde ortalama sofralık domates ekim alanı genişliği 31.59 dekar olarak belirlenmiştir. İşletme gruplarının ortalama sofralık domates verimi ortalama

4.552 kg/da'dır. Ortalama verim birinci grup işletmelerde 4.483 kg/da, ikinci grup işletmelerde 4.533 kg/da, üçüncü grup işletmelerde ise 4.642 kg/da dır.

Çizelge 4.28. İşletmelerin sofralık domates ekim alanı ve ortalama verimi

İşletme grupları	Sofralık Domates Ekim Alanı(da)	Ort. Verim (kg/da)
I	5.16	4.483
II	20.41	4.533
III	101.66	4.642
Toplam	31.59	4.552

4.2.4.2. İşletmelerde Salçalık Domates Parsel Sayısı, Ekim Alanı, Verim Durumu

İşletmelerin sadece 7'si salçalık domates üretimi yapılmaktadır. 3'ü ikinci, 4'ü ise üçüncü grup işletmeler içinde yer almaktadır. Birinci grup işletmelerde salçalık domates üretimi bulunmamaktadır. İkinci grup işletmelerde salçalık domates ekim alanı ortalama 31.67 dekar, üçüncü grup işletmelerde 93.00 dekar olarak belirlenmiştir. İkinci ve üçüncü grup işletmelerin ortalama verimi 4.500 kg/da olarak hesaplanmıştır (Çizelge 4.29).

Çizelge 4.29. İşletmelerde salçalık domates parsel sayısı, ekim alanı ve verim

İşletme grupları	Parsel Sayısı (adet)	Salçalık domates ekim alanı (da)	Ort. Verim (Kg/da)
II	1.00	31.67	4.000
III	2.00	93.00	4.900
Ortalama	1.63	70.00	4.500

4.2.5. İşletmelerde Arazi Tasarruf Biçimi ve Sulama Durumu

Birinci grup işletmelerde ortak arazi kullanımı bulunmamakta olup, ortalama mülk arazisi 5.16 dekardır. İkinci grup işletmeler ortalama 20.30 dekar kendi mülk arazilerinde üretim yaparken, 0,57 dekar alanda ortaklaşa üretim yapmaktadır. Üçüncü grup işletmelerde ise kendi mülklerinde ortalama 96.53 dekar alanda üretim yaparken, 8.47 dekar alanda ortaklaşa üretim yapmaktadırlar. İşletme gruplarının üçünde de arazi

kiralama durumu bulunmamaktadır (Çizelge 4.30). İşletmelerin tümü sulu arazilerden oluşmaktadır.

Çizelge 4.30. İşletmelerde arazi tasarruf durumu

İşletme grupları	Mülk (da)	Ortak (da)	Toplam (da)
I	5.16	0.00	5.16
II	20.30	0,57	20.87
III	96.53	8.47	105.00
Toplam	32.70	3.87	36.57

4.2.6. İşletmelerde Domates Üretim Teknolojisi

4.2.6.1. Üretimde Kullanılan Fide Çeşitleri

İncelenen işletmelerde en çok İmpala F1 (%30.0), Toro F1 (%26.70), 5656 F1 Hazera (%21.70), Kamenta F1 (%8.30) gibi fide çeşitleri kullanılmaktadır (Çizelge 4.31). İncelenen işletme sahiplerinin çoğu (%53.3) ilk çeşide ek olarak farklı bir domates çeşidinin daha üretimini yapmakta olduğunu belirtmiştir. Buna göre kullanılan çeşitler; Alaturka, Grando, Bursalı Sivri, Kuzeyköy ve Zeplin F1'dir.

Çizelge 4.31. İşletmelerde kullanılan domates fide çeşitleri

Fide çeşidi	Sayı	%
İmpala F1	18	30.00
Toro F1	16	26.70
5656 F1 Hazera	13	21.70
Kamenta F1	5	8.30
Diğer	8	13.30
Toplam	60	100.00

4.2.6.2. İşletmelerin Fide Temin Ettikleri Yerler

İşletmeler kullandıkları fideleri farklı yerlerden temin edebilmektedir. İncelenen işletmelerin %85.00'i fidelerini fide firmalarından temin etmektedir. İşletmelerin %15.00'i ise fidelerini özel fidanlıklardan temin ettiklerini belirtmiştir (Çizelge 4.32). Birinci grup işletmelerin %20,00'si özel fidanlıklardan, %80.00'i fide firmalarından,

ikinci grup işletmelerin %16.13'ü özel fidanlıklardan, %83.87'si fide firmalarından, üçüncü grup işletmelerin %7.14'ü özel fidanlıklardan, %92.86'sı fide firmalarından fidan temini yaptıklarını belirtmişlerdir. Özel fidanlıklardan alınan fidelerin tohumları işletme sahipleri tarafından temin edilip, dikime hazırlanmak üzere özel fidanlıklara teslim edilmektedir. Kazak ve ark. (2018), İzmir ili Torbalı ilçesindeki çalışmalarında domates fidesini %23.90 oranında fidanlıklardan, %9.00 oranında arkadaş ve tanıdıklardan, %25.00 oranında piyasadaki satıcılardan temin ettiklerini ve %24.00 oranında ise kendi üretimleri olduğunu belirtmişlerdir. Çalışmamız ile kıyaslandığında fide temini Hatay ilinde sadece fide firmaları ve özel fidanlıklardan yapılırken, Kazak ve ark. (2018)'nin yaptıkları çalışmada daha fazla alternatif alım yeri bulunmaktadır.

Çizelge 4.32. İşletmelerin fide temin ettikleri yerler

Fide temin yeri	I		II		III		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Özel Fidanlık	3	20.00	5	16.13	1	7.14	9	15.00
Fide Firması	12	80.00	26	83.87	13	92.86	51	85.00
Toplam	15	100.00	31	100.00	14	100.00	60	100.00

4.2.6.3. İşletmelerin Fide Temininde Karşılaştıkları Sorunlar

Görüşülen işletme sahiplerinin tamamı fide temini konusunda sorun yaşadıklarını dile getirmişlerdir. İşletme sahiplerinin 41'i (%68.33) fide fiyatlarının yüksekliği, 11'i (%18.33) kaliteli fide temininde, 6'sı (%10.00) hastalıklardan arı fide temininde, 22'si ise (%3.33) yüksek verimli fide temininde sorun yaşadıklarını belirtmişlerdir (Çizelge 4.33). Ok (2009), Tokat ilinde yaptığı çalışmada işletmelerin %87,95'inin tohum ve fide temininde karşılaşılan en önemli sorun olarak çeşitlerin genellikle pahalı olmasını göstermiştir. Bununla birlikte çeşitlerin ismine doğru olmaması (%30,12) ve istenilen çeşidin bulunamaması da (%2,41) önemli sorunlar olarak belirtilmiştir.

Çizelge 4.33. İşletmelerin fide temininde yaşadıkları sorunlar

Fide temininde sorunlar	I		II		III		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kaliteli fide temini	2	13.33	6	19.35	3	21.43	11	18.33
Fide fiyatlarının yüksekliği	9	60.00	22	70.97	10	71.43	41	68.33
Çeşitlerin ismine doğru olmaması	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.0
Yüksek verimli fide temininde sorun yaşanması	1	6.67	1	3.23	0	0.00	2	3.33
Hastalıklardan ari fide temininde sorun yaşanması	3	20.00	2	6.45	1	7.14	6	10.00
Toplam	15	100.00	31	100.00	14	100.00	60	100.00

4.2.6.4. İşletmelerde Domates Gübreleme Durumu

İncelenen işletmelerde üreticilerin tamamı düzenli olarak gübreleme yapmakta olduklarını belirtmişlerdir. İşletme gruplarının hepsi yapılması gereken gübreleme çeşidine ve oranına anlaşmalı veya sözleşmeli ziraat mühendisinin karar verdiğini belirtmiştir. Bu da bize kontrollü gübreleme yapıldığını göstermektedir. Güler (2018), Iğdır ilinde yaptığı çalışmada işletme sahiplerinin tümünün kimyasal gübre ve çiftlik gübresi kullandıklarını tespit etmiştir.

İncelenen işletmelerde düzenli çiftlik gübresi kullanımı %90.00 oranındadır. Çiftlik gübresini birinci grup işletme sahipleri %93.33 oranında, ikinci grup işletme sahipleri %93.55 oranında, üçüncü grup işletme sahipleri ise %78,57 oranında kullandıklarını belirtmişlerdir. İşletme sahiplerinin %10.00’u düzenli olarak çiftlik gübresi kullanmadıklarını ifade etmişlerdir (Çizelge 4.34).

Çizelge 4.34. İşletmelerde çiftlik gübresi kullanma durumu

	İşletme grupları							
	I		II		III		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Evet	14	93.33	29	93.55	11	78.57	54	90.00
Hayır	1	6.67	2	6.45	3	21.43	6	10.00
Toplam	15	100.00	31	100.00	14	100.00	60	100.00

İncelenen işletme sahiplerinin %90.00'ı yaprak gübresi, sulama gübreleme ve kaba gübreleme yöntemlerinin hepsini tercih ettiklerini belirtmişlerdir. İşletme sahiplerinin %8.30'u ise sadece sulama gübreleme yöntemini tercih ettiğini, %1.70'i ise sadece kaba gübreleme yöntemini tercih ettiğini belirtmiştir. Birinci grup işletmelerin %93.30'u, ikinci grup işletmelerin %93.50'si bütün gübreleme yöntemlerini kullanmaktadır (Çizelge 4.35).

Çizelge 4.35. İşletmelerde kullanılan gübreleme yöntemi

Gübreleme Yöntemi	İşletme grupları							
	I		II		III		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Yaprak gübresi	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00
Sulama gübreleme	0	0.00	2	6.45	3	21.43	5	8.33
Kaba gübreleme	1	6.67	0	0.00	0	0.00	1	1.67
Hepsi	14	93.33	29	93.55	11	78.57	54	90.00
Toplam	15	100.00	31	100.00	14	100.00	60	100.00

İncelenen işletmelerde işletme gruplarına göre uygulanan ortalama gübre dozajı Çizelge 4.36'da verilmiştir. İşletme gruplarının ortalama olarak uyguladıkları gübre dozajı dekara 6.16 kilogram olarak belirlenmiştir. Gübre kullanımı en çok üçüncü grup işletmelerdedir. Dekara kullanım ortalama 7.35 kg'dır. Birinci grup işletmelerde ortalama 5.36 kg/da, ikinci grup işletmelerde 6.01 kg/da'dır.

Çizelge 4.36. İşletme gruplarına göre uygulanan ortalama gübre dozajı

İşletme grupları	Uygulanan gübre dozajı (kg/da)
I	5.36
II	6.01
III	7.35
Ortalama	6.16

4.2.6.5. İşletmelerin Gübrelemede Karşılaştıkları Sorunlar

İncelenen işletmelerin tamamı gübreleme ile ilgili en büyük sorunlarının gübre fiyatlarının yüksekliği olduğunu belirtmişlerdir. İşletme sahipleri gübre fiyatların artması ile gübre kullanım miktarını azaltmaya yönelik bir tutum sergilediklerini dile getirmişler ve bu durumun verimi düşüreceğini dolayısıyla ürün miktarında azalmaya neden olacağını belirtmişlerdir. Yapılan görüşmede üreticiler domatesin karlı bir üretim kolu olmaktan çıkacağını belirtmişlerdir. Ok (2009) Tokat ilinde yaptığı çalışmada gübre temini ve kullanımı konusunda işletmelerin %100'ünün, gübre fiyatının pahalı olduğunu ve yeterince kullanamadıklarını, %24,10'u toprağın ihtiyacı olan gübreyi bilmediğini (toprak analizi yaptırılmadığından) ve %15,66'sı ise gübrelerin özelliklerini bilmediklerini tespit etmiştir.

4.2.6.6. İşletmelerde Domates İlaçlama Durumu

Domates yetiştiriciliği birçok hastalık ve zararlı ile mücadeleyi gerekli kılmaktadır. Hastalık ve zararlılar ürün veriminde, miktarında ve kalitesinde önemli kayıplara neden olmaktadır (MEGEP, 2008). Domateste görülen hastalık ve zararlılar; Fungal hastalıklar, domates mildiyösü, kurşuni küf, erken yaprak yanıklığı, beyaz çürüklük, yaprak küfü ve kök çürüklüğü şeklinde ortaya çıkmaktadır (MEGEP, 2008).

Domateste bakteriyel hastalıklar; domates öz nekrozu, bakteriyel benek hastalığı, bakteriyel kanser ve solgunluk hastalığı, bakteriyel leke olarak sıralanmıştır. Virüslerin neden olduğu hastalıklar; sarı yaprak kıvrıkcık virüsü, mozaik virüsü, çift virüslü çizgi hastalığı ve leke solgunluk virüsüdür (MEGEP, 2008).

Domateste görülen zararlılar ise: yeşil kurt, danaburnu, beyaz sinek, kırmızı örümcek, yaprak galeri sinekleridir (MEGEP, 2008). Ülkemizde ilk kez 2009 yılında İzmir, Çanakkale ve Muğla'da tespit edilen domates güvesi tuta absoluta özellikle son yıllarda tarlada ve örtü altı domates yetiştiriciliğinde ana zararlı konumundadır. Çok döl vererek hızla çoğalan zararlı, domates yetiştiriciliğinin yapıldığı tüm bölgelere kısa sürede yayılmıştır (MEGEP, 2008). Hatay ilinde de son yıllarda domates güvesi tuta absoluta zararlısına sıkça rastlanmakta olup üretim verimini ve miktarını olumsuz etkilemektedir. Araştırmacı tarafından araştırma alanında domates güvesi tuta absoluta'nın domatesteki zararı fotoğraflanmış olup Şekil 4. 8'de görülmektedir.

Şekil 4.8. Domates güvesi tuta absoluta zararlısı

İncelenen işletmelerin %96.67'si düzenli olarak ilaçlama yaptıklarını belirtirken, %3.33'ü düzenli olarak ilaçlama yapmadıklarını belirtmişlerdir (Çizelge 4.37). İşletme gruplarında birinci grup işletmeler %93,33, ikinci grup işletmeler %96.77, üçüncü grup işletmeler ise %100.00 oranında ilaçlama yapmaktadır. İlaçlama en yüksek oranda üçüncü grup işletmelerde yapılmaktadır. İşletmelerin %100.00'ü yetkili danışman Ziraat Mühendislerini önerdiği dozu aynen uyguladıklarını belirtmişlerdir.

Düzenli olarak ilaçlama yapan işletme sahiplerine ilaçlama ile ilgili sorunları olup olmadığı sorusu sorulmuştur. İlaç fiyatlarının çok sık değişmesi (%41.70) ve ilaçla

mücadelede bilgi eksikliği (%58.30) gibi sorunlarla karşılaştıklarını belirtmiş olup bunlara ek olarak kullanılan ilaçların hastalık ve zararlılarla mücadelede etkisiz, hastalık ve zararlıların önüne geçmede yetersiz kaldığını dile getirmişlerdir. İncelenen işletme sahiplerine tarımsal mücadele konusunda bilgi düzeyleri sorulmuştur. İşletme sahiplerinin %15.00'i her anlamda tam bilgi sahibi olduklarını, %40.00'ı bilgili olduklarını, %35.00'i orta düzeyde bilgili olduklarını, %10.00'u az bilgili olduklarını belirtmişlerdir. Ok (2009) tarafından Tokat ilinde yapılan çalışmada genelde %97,59 gibi çok yüksek bir oranda ilaç fiyatlarının yüksekliğini, %33,73'ü bazı ilaçların etkili olmamasını, %26,51'inin bilgi eksikliklerinin olmasını, %6,02'sinin ise bazı ilaçların istenilen zamanda bulunmamasını sorun olarak belirtmiştir.

Çizelge 4.37. İşletmelerde ilaçlama yapma durumu

	İşletme grupları							
	I		II		III		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Evet	14	93.33	30	96.77	14	100.00	58	96.67
Hayır	1	6.67	1	3.23	0	0.00	2	3.33
Toplam	15	100.00	31	100.00	14	100.00	60	100.00

İncelenen işletmelere kendilerinin ve diğer üreticilerin yaptığı ilaçlamanın çevre ve insan sağlığına ne ölçüde zarar verdiği sorusuna %98.30'u hiç zarar vermediğini, %1.70'i çok az zarar verdiğini belirtmişlerdir.

İncelenen işletmelerin tarımsal girdiler ile ilgili bilgi kaynaklarına önem verme tutum ifadeleri Likert Ölçeği ile analiz edilmiştir. Ölçekten elde edilen tutum ifadelerine göre işletme ortalamasında ilaç ya da gübre ambalaj üzerindeki açıklamalar ve ziraat mühendisleri çok önemli bulunmuştur (5.00), danışman önerileri ikinci sırada önemli bulunmuştur (4.97), üçüncü sırada önemli bulunan Tarım ve Orman Bakanlığı İl ve İlçe Müdürlüğü çalışanlarının önerileridir (4.92). İncelenen işletmelerde işletme sahipleri tüccarların bilgi kaynağı olarak kendileri için hiç önemli olmadığını (1.08), radyo ve televizyonların az önemli olduğunu (2.23) belirtmişlerdir (Çizelge 4.38).

Çizelge 4.38. İşletmelerin tarımsal girdiler ile ilgili bilgi kaynaklarına önem verme durumu

Bilgi Kaynakları	İşletme grupları				
	I	II	III	Ort.	
Kendi bilgi ve tecrübelerim	3,80	3,55	4,07	3,73	
Üreticilerin önerileri	3,93	4,16	4,14	4,10	
Tarım ve Orman Bak. İl ve İlçe müd. Önerileri	5.00	4.87	4.93	4.92	
İlaç bayilerinin önerileri	4.73	4.74	4.71	4.73	
Gübre bayilerinin önerileri	3.67	3.77	3.93	3.78	
İlaç ya da gübre ambalaj üzerindeki açıklamalar	5.00	5.00	5.00	5.00	
Tüccarlar	1.00	1.00	1.36	1.08	
Radyo, TV	1.73	2.26	2.71	2.23	
Danışmanlar	5.00	4.97	4.93	4.97	
Ziraat Mühendisleri	5.00	5.00	5.00	5.00	
Üretici Örgütleri (Kooperatif veya birlikler)	4.20	4.48	4.21	4.35	
Ölçek	Önemsiz	Az Önemli	Kararsız	Önemli	Çok Önemli
	1	2	3	4	5

İncelenen işletmelerin domates tarımı ile ilgili konularda karşılaştıkları sorunlara önem verme tutum ifadeleri Likert Ölçeği ile analiz edilmiştir. Ölçekten elde edilen tutum ifadelerine göre işletme ortalamasında hastalık ve zararlılarla mücadele konusunda karşılaşılan sorunlar işletme sahipleri için çok önemli bulunmuştur (5.00), ürün fiyatlarının düşüklüğü ikinci sırada (4.98), girdi fiyatlarının yüksekliği ise üçüncü sırada önemli bulunmuştur (4.97). Üreticiler arası iş birliği ve örgütlenme eksiği işletme sahipleri için dördüncü sırada önemli bulunmuş olup (4.90) uygun kredi temini konusundaki sorunlar az önemli (2.47) bulunmuştur (Çizelge 4.39).

Çizelge 4.39. İşletmelerin domates tarımı ile ilgili konularda karşılaştıkları sorunlara önem verme durumu

Domates üretiminde aşağıda karşılaşılan sorunlar sizin için ne kadar önemli		İşletme grupları			
		I	II	III	Ort.
	Yetiştiricilik konusunda	4.87	4.71	4.79	4.77
	Hastalık ve zararlılarla mücadele	5.00	5.00	5.00	5.00
	Gübre ve gübreleme	4.07	4.06	4.07	4.07
	Su temini ve sulama konusu	4.13	4.10	4.00	4.08
	Makine kullanımı konusunda	4.00	4.03	4.00	4.02
	Uygun kredi temini	2.80	2.35	2.36	2.47
	Kaliteli gübre ve ilaç temini	4.53	4.77	4.49	4.72
	Ekipman temini	3.80	3.84	4.00	3.87
	Girdi fiyatlarının yüksekliği	5.00	4.97	4.93	4.97
	Girdi satıcılarının denetimi	5.00	4.87	4.79	4.88
	Ürün fiyatlarının düşüklüğü	4.93	5.00	5.00	4.98
	Yeterli Pazar ve alıcı bulamama	4.87	4.87	4.64	4.82
	Üreticiler arası iş birliği ve Örgütlenme eksikliği	5.00	4.90	4.79	4.90
Ölçek	Hiç sorun yok	Az önemli	Kararsız	Önemli	Çok önemli
	1	2	3	4	5

4.2.6.7. İşletmelerde Domates Sulama Durumu

Domates yetiştiriciliğinde sulamanın dikim sırasında, gelişme döneminde ve mahsul döneminde çok önemli rolü vardır. Fide dikiminden sonra hava şartları çok sıcak değilse bitkiler üzerinde ilk meyveler görülünceye kadar mümkün olduğunca fazla sulama yapmaktan kaçınılmalıdır. İlk meyveler görüldükten sonra sulama önem kazanır. Mevcut şartlara göre uygun periyotlarla yeteri kadar sulama yapılması önerilir. Olgunluk devresine girip hasada başlama zamanında her toplamadan sonra mutlaka su verilmelidir. Sulama yapılırken suyun bitkinin yapraklarına değmemesine özen gösterilmelidir. Yoksa yapraklar ıslanarak çamurlanır ve bitkinin hastalığa yakalanması daha kolay olur. Bitkinin fazla sulanması da önerilmemektedir. Bitki gelişirken aşırı sulanırsa, boya kaçır ve ürün vermesi gecikir. Domateste sık sulama verimi artırsa da tadında azalmaya neden olmaktadır (MEGEP, 2008).

Hatay ili tarımsal üretim yapma konusunda su probleminin olmadığı bir bölgedir. Bölge çoğunlukla asi nehrinden yararlanmaktadır. Buna karşın nehir suyunun ulaşmadığı bazı bölgelerde su sorununun olduğu dile getirilmiştir. Antakya ilçesine bağlı

yerlerde bulunan işletmeler sulama suyu bulmakta zorlandıklarını belirtmişlerdir. İncelenen işletmelere düzenli olarak her yıl sulama yapıp yapmadıkları sorulmuştur. İşletmelerin %100.00'ü düzenli olarak sulama yaptıklarını belirtmişlerdir (Çizelge 4.40).

Çizelge 4.40. İşletmelerde düzenli sulama yapma durumu

	İşletme Grupları							
	I		II		III		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Evet	15	25.00	31	51.67	14	23.33	60	100.00
Hayır	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00
Toplam	15	100.00	31	100.00	14	100.00	60	100.00

İncelenen işletmelere kullanılan sulama şekli sorulmuştur. İşletmelerin %85.00'inin damlama sulama yaptığı, %11,67'sinin salma sulama yaptığı, %3.33'ünün ise her iki sulama şeklini de kullandıkları belirlenmiştir. İncelenen işletmelerden her iki sulama şeklini de kullanan işletmeler ikinci grupta yer almaktadır. Birinci grup işletmelerin %80.00'i damlama sulama, %20.00'ı salma sulama yapmaktadır. İkinci grup işletmelerin %80.64'ü damlama sulama, %12.90'ı salma sulama %6.46'sı ise her iki sulama şeklini de kullanmaktadır. Üçüncü grup işletmelerin tamamı damlama sulama yapmaktadır (Çizelge 4.41).

İşletmelere hangi aralıklarla sulama yaptıkları sorusu sorulmuştur. İncelenen işletme gruplarının hepsi bölgenin iklim koşulları, nem miktarı ve hava sıcaklıklarına bağlı olarak sulama aralıklarının değiştiğini ve bitkinin su ihtiyacını göz önüne alarak haftada bir veya iki defa sulama yaptıklarını belirtmişlerdir. Ok (2009), Tokat ilinde yaptığı çalışmada üreticilerin %46.99'u salma sulama, %53.01'i damlama sulama yaptıklarını belirlemiştir. Çalışmalar kıyaslandığında Hatay'da damlama sulama yönteminin kullanım oranı (%85.00) daha yüksek bulunmuştur.

Çizelge 4.41. İşletmelerin sulama yöntemleri

	İşletme grupları							
	I		II		III		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Damlama Sulama	12	80.00	25	80.64	14	100.00	51	85.00
Salma Sulama	3	20.00	4	12.90	0	0.00	7	11.67
Her İkisi	0	0.00	2	6.46	0	0.00	2	3.33
Toplam	15	100.00	31	100.00	14	100.00	60	100.00

İncelenen işletmelere sulamada karşılaşılan sorunlar sorulmuştur. İşletme sahiplerinin %81.70'i sulama maliyetinin yüksekliği konusunda sorunlar olduğunu belirtirken %18.30'u su yetersizliği konusunda sorun yaşadıklarını belirtmişlerdir.

4.2.6.8. İşletmelerde Domates Bakımı

Domates sebzesinin bakımı toprak işleme, budama (örtü altı), sulama, gübreleme, ilaçlama ve hasat işlemlerinden oluşmaktadır. Domates biyolojik olarak kendine döllen bir sebzedir. Fakat %1-5 oranında nispeten yabancı döllenme de görülmektedir. Tropik bölgelerde çok yıllık, diğer bölgelerde tek yıllık bir kültür bitkisi (MEGEP, 2008).

Araştırma alanında incelenen işletmelerin tamamı her yıl düzenli olarak domateste bakım yaptıklarını belirtmişlerdir. İncelenen işletmelerle yapılan görüşmelerde domates bakım maliyetinin son yıllarda arttığı özellikle belirtilmiştir. İşletmelerin %90.00'ı bakım işlemleri ile ilgili çalıştırılmak üzere bulunan işçilerin işçilik ücretlerinin yüksek olmasının en büyük problem olduğunu söylemiştir. Ayrıca son yıllarda domates bakım ve hasat işlemleri için çalıştırılmak üzere işçi bulmakta zorlandıkları dile getirilmiştir. İşletmelerin %10.00'u ise bakım işlemleri konusunda bilgi eksikliğini diğer bir önemli sorun olarak görmektedir (Çizelge 4.42).

Çizelge 4.42. İşletmelerde bakım sırasında yaşanan sorunlar

	İşletme grupları							
	I		II		III		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Zamanında Yapılamaması	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00
İşçilik Ücretleri Yüksek	14	93.33	27	87.10	13	92.86	54	90.0
Bakım işleri konusunda bilgi eksikliği	1	6.67	4	12.90	1	7.14	6	10.00
Toplam	15	100.00	31	100.00	14	100.00	60	100.00

4.2.6.9. İşletmelerde Domates Hasadı

Domates yetiştiriciliğinde hasat bölge şartlarına göre değişiklik göstermektedir. Yetiştirme amacına, pazarın uzak ve yakınlığına, çeşidin meyve özelliklerine göre ve beyaz olum döneminden başlayarak kırmızı olum devresine kadar olan herhangi bir devrede yapılabilir. Bölgede değerlendirilecek veya yakın pazarlara gönderilecek domatesler büyük bir çoğunlukla ya tam olum devresinde veya buna çok yakın bir devrede toplanabilmektedir. Buna karşılık uzak pazarlara gönderilecek domatesler, kırmızı ve pembe renkli iken toplanır. Olgunlaşan domatesleri 4°C civarında 3-5 gün depolamak mümkündür (MEGEP, 2008).

Yapılan incelemelerde Hatay ilinde ilçeler arası iklim farklılıklarında dolayı domatesin olgunlaşma döneminin değiştiği, bu nedenle incelenen işletmelerin bulundukları yere göre hasada başlama ve bitiş zamanlarının değiştiği görülmüştür. Hatay'da genel olarak hasat haziran ayının ilk haftasında başlamakta olup, ağustos ayının ortasına kadar devam etmektedir. Reyhanlı ilçesinde sıcaklıkların artmasıyla üretim dönemi kısaltmakta ve genelde hasat temmuz ayının ilk haftasında sona ermektedir. İncelenen işletmelere domates meyvesinin hasat zamanı tespitinde hangi kriterleri dikkate aldıkları sorulmuştur. İşletmelerin tamamı domatesi olgunluk durumuna göre hasat ettiklerini söylemişlerdir. İşletmelere ürünün nasıl hasat edildiği sorulmuştur. İşletmelerin tamamı hasadı el ile yaptıklarını belirtmiştir.

İşletmelerin %20.00'si zamanında hasat yapılamaması, %61.67'si hasatta yaşanan kayıplar ve %18.33'ü hasat maliyetinin yüksekliğini sorun olarak belirtmişlerdir (Çizelge 4.43). Ok (2009), yılı Tokat ilinde yaptığı çalışmada işletmelerin hasadı elle yaptıklarını belirtmiştir. Domates hasadında %96,39'u olgunluk (irilik, tat, koku), %61,45'i pazar koşulları, %38,55'i iklim şartları, %28,92'si renklenme, %9,64'ü sertlik durumu kriterlerinin dikkate alındığı belirtilmiştir.

Çizelge 4.43. İşletmelerde hasat sırasında yaşanan sorunlar

	İşletme grupları							
	I		II		III		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Zamanında	4	26.67	4	12.90	4	28.57	12	20.00
Hasat Yapılamaması	11	73.33	19	61.29	7	50.00	37	61.67
Yaşanan Kayıplar	0	0.00	8	25.81	3	21.43	11	18.33
Hasat Maliyeti Yüksekliği								
Toplam	15	100.00	31	100.00	14	100.00	60	100.00

İşletmelere hasat esnasında ya da nakliyede ürün kaybı olup olmadığı sorulmuştur. İşletmelerin tamamı hasat ya da nakliye sırasında ürün kaybına uğradıklarını belirtmişlerdir. İşletmelere toplam ürünün ortalama kayıp oranı sorulmuştur. İncelenen işletmelerde ortalama %11.75 oranında ürün kaybedilmektedir. Bu kayıp oranı birinci grup işletmelerde %10.33, ikinci grup işletmelerde %11.94 ve üçüncü grup işletmelerde ise %12.86 olarak belirlenmiştir (Çizelge 4.44). Ok (2009), çalışmasında incelenen işletmelerin %59.4 oranında hasat veya nakliye sırasında ürün kaybı yaşadığını, %40.96 oranında yaşamadığını tespit etmiştir.

Çizelge 4.44. İşletmelerde toplam ürünün ortalama kayıp oranı

	İşletme grupları			Toplam
	I	II	III	
Kayıp Oranı %	10.33	11.94	12.86	11.75
İşletme adedi	15	31	14	60

İşletmelere domates üretimini geliştirmek için hangi yolu izlersiniz sorusu sorulmuştur. İşletmelerin %55.00'i gübre ve ilaç kullanımına dikkat ederek, %20.00'si Ziraat Odasından, Tarım ve Orman il ve ilçe müdürlüklerinden, resmi ve yarı resmi kurum ve kurumlardan bilgi alarak, %13.30'u tecrübeli domates yetiştiricilerinden bilgi alarak ve %11.70'i ise bilimsel çalışmalar yapan enstitülerden yardım alarak domates üretimini geliştirebileceklerini dile getirmişlerdir.

4.2.7. İşletmelerin Tarımsal Organizasyonlara Üye Olma, Tarımsal Desteklerden Yararlanma ve Tarımsal Kredi Kullanma Durumları

İncelenen işletmelere domates yetiştiriciliği ile ilgili olarak herhangi bir organizasyona üye olup olmadıkları sorulmuştur. İşletmelerin tamamı ziraat odasına üye olduklarını belirtmişlerdir. İşletme sahiplerine domates üretimi konusunda verilen desteklemeler ile ilgili bilgileri olup olmadığı sorulmuştur. Buna göre işletme sahiplerinin hepsi desteklemelerden haberdardır. Fakat sadece 19 (%31.67) işletme sahibinin destekleme aldığı belirlenmiştir. Desteklemelerden faydalanan 19 (%31.67) işletme sahibi hem mazot hem gübre desteği almaktadır (Çizelge 4.45). Diğer işletme sahiplerinin desteklemelerden faydalanmak istememelerinin nedeni genel olarak verilen destekleme miktarının düşük bulunması ve talep edilen evrak yükünün fazla olmasıdır. Sonuç olarak destekleme adı altında alacakları tutarın yetersiz olduğu kanaatinde oldukları belirlenmiştir. İncelenen işletmelerde domates üretiminde sadece 6 işletme sahibi (%10.00) kredi kullanmaktadır. Kredi kullanan işletme sahiplerinin bir tanesi ikinci grup, beş tanesi üçüncü grup işletmeler içinde yer almaktadır.

Çizelge 4.45. İşletmelerin tarımsal desteklemelerden yararlanma durumu

Desteklemeler	Alıyorum	%	Almıyorum	%	Toplam	%
Gübre desteği	19	31.67	41	68.33	60	100.00
Mazot desteği	19	31.67	41	68.33	60	100.00
Sulama sistemi desteği	0	0.00	60	100.00	60	100.00
Hayvancılık destekleri	0	0.00	60	100.00	60	100.00
Yem bitkileri desteği	0	0.00	60	100.00	60	100.00
Fidan desteği	0	0.00	60	100.00	60	100.00
Ürün desteği	0	0.00	60	100.00	60	100.00
Domates desteği	0	0.00	60	100.00	60	100.00

4.2.8. İşletmelerin Açıkta Domates Üretiminde Karşılaştıkları Diğer Sorunlar

İşletme sahiplerine açıkta domates üretiminde gübreleme, ilaçlama, sulama, hasat, bakım işlemleri sırasında karşılaşılan sorunlar dışında başka sorunları olup olmadığı sorulmuştur. İşletme sahipleri açıkta domates üretimine ilkbahar aylarında başladıklarından mevsim geçişlerinin neden olduğu ani gelişen hava koşullarından olumsuz etkilendiklerini belirtmişlerdir. Şiddetli yağışların neden olduğu sel, don, dolu, fırtına ve yüksek sıcaklık gibi hava olaylarının yüksek oranda zarar oluşturduğunu, domateste verim ve kalite oranını düşürdüğünü ifade etmişlerdir. İlkbaharda şiddetli yağışların ve donların bitki gelişimini yavaşlattığını hatta bitkinin kurumasına neden olduğunu söylemişlerdir. Bununla beraber hastalık ve zararlıların oluşumu ve yayılışına zemin hazırlanmış olup, mücadelesi zamanında ve gerekli şekilde yapılmadığında zarar oranı daha da artmaktadır. Özellikle Reyhanlı ilçesinde yaz aylarında sıcaklıkların ani artışının domateste çiçek dökümüne yol açtığını bu nedenle üretim döneminin kısa sürdüğünü belirtmişlerdir.

4.2.9. Hatay'da Açıkta Domates Yetiştiriciliğinde Pazarlama Organizasyonu

4.2.9.1. Hatay'da Domatesin Değerlendirilmesi

Hatay'da üretimi yapılan domates çeşitleri bölgede hem sofralık hem de salçalık tüketime uygundur. İşletmeler domatesin kayıp miktarının dışında tamamının satışının

yapıldığını dile getirmişlerdir. İşletme sahiplerine ürün satışının nasıl yapıldığı sorulmuştur. İşletme sahiplerinin %94.44'ü sofralık domates satışını sebze ve meyve haline yaptığını, %5.56'sı ise yerel pazara yaptığını belirtmiştir. İşletme sahipleri salçalık domates satışının %96.00'sını işleme tesisine, %4.00'ünü yerel pazarlara yapmaktadır.

İşletme sahipleri üretimi yapılan domates çeşidinin hem sofralık hem de salçalık olarak her iki şekilde değerlendirebildiklerini dile getirmişlerdir. İncelenen işletmelerin açıkta domates üretim miktarı (sofralık ve salçalık), sofralık tüketim için satılan ve salçalık tüketim için satılan domates miktarları Çizelge 4.46'da verilmiştir. İncelenen işletme sahipleri üretilen domatesin kayıp miktarı hariç üretim ve satış miktarını ortalama olarak belirtmişlerdir. Buna göre işletme gruplarının ortalama domates üretim miktarı 283.4 ton olarak belirlenmiştir. Üçüncü grup işletmeler ortalama 854.5 ton domates üretim miktarıyla en çok üretim hacmine sahip işletmelerdir.

Çizelge 4.46. İşletmelerde açıkta domates üretim miktarı ve değerlendirme durumu (ton/yıl)

	İşletme grupları			
	I	II	III	Ortalama
Domates üretim miktarı toplam (sofralık ve salçalık)	34.3	145.9	854.5	283.4
Sofralık satılan domates	33.2	94.9	411.0	153.3
Salçalık satılan domates	1.1	51.0	443.5	130.1

4.2.10. Hatay İlinde Açıkta Domates Yetiştiriciliğinde Pazarlama Durumu

4.2.10.1. Hatay İlinde Domates Pazarlama Kanalları, Satış Miktarı ve Satış Fiyatı

Araştırma alanında işletmelerin üretimini yaptıkları domatesin neredeyse hepsini satışa sundukları belirlenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre üreticilerin domates pazarlama durumu Çizelge 4.47'de verilmiştir. İşletme sahipleri ürettikleri domatesi komisyonculara (156.7 ton), işleme tesislerine (124.0 ton), semt pazarlarına pazarlamaktadır (2.5 ton) Birinci işletme grubunda işletme tesisine domates pazarlanmamaktadır. İşletme sahipleri domatesi en fazla komisyonculara pazarlamaktadır. Ok (2009), yaptığı çalışmada işletmelerin (%87,95) ürünlerini sevkiyatçı tüccar aracılığıyla tüketim merkezi komisyoncusuna, perakendeci ve

tüketicie ulaştırmakta, (%67,47) üretim merkezi komisyoncusu kanalıyla, (%44,58) komisyoncu aracılığıyla ihracatçı firmaya, (%40,96) üretim merkezi komisyoncusu aracılığıyla tüketim merkezi komisyoncusuna, (%26,51) üreticiden doğrudan tüketiciye pazarlamaktadır.

Çizelge 4.47. Hatay’da üreticilerin domates pazarlama durumu (ton)

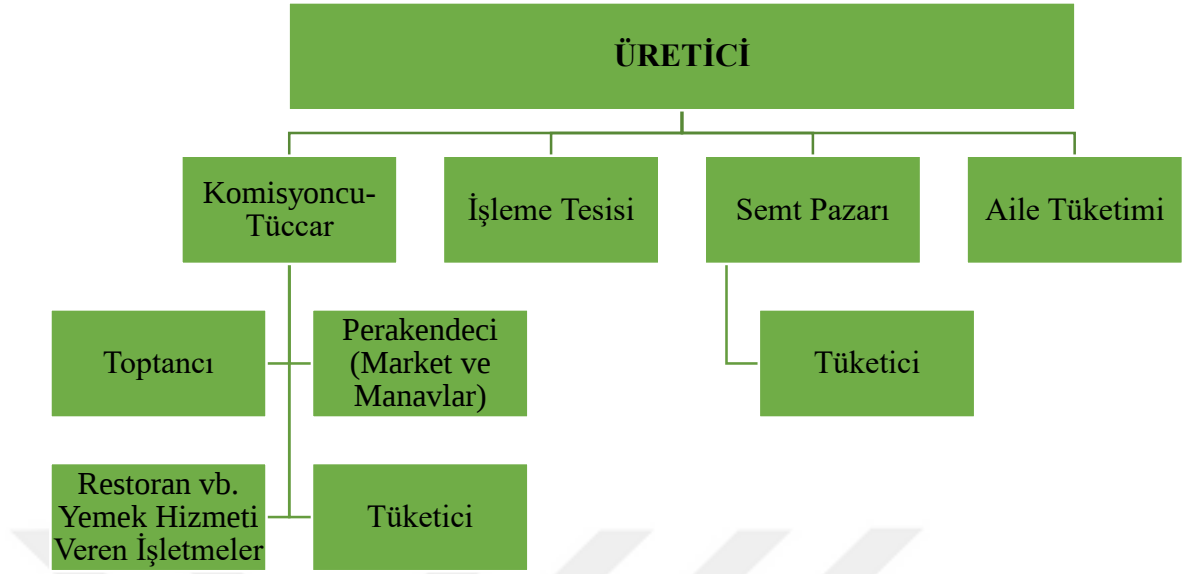
Değerlendirme durumu	İşletme grupları			Ortalama
	I	II	III	
Komisyoncu	30.0	98.3	421.8	156.7
İşleme tesisi	0.0	47.6	426.2	124.0
Semt pazarı	3.9	0.0	6.5	2.5
Aile tüketimine ayrılan	0.4	0.0	0.0	0.12
Toplam	34.3	145.9	854.5	283.4

İşletme gruplarının domatesi satış fiyatları Çizelge 4.48’de verilmiştir. Üreticilerin domatesi komisyoncu-tüccara satış fiyatı ortalama 1.36 TL’dir. İşleme tesisine domates satış fiyatı ortalama 0.63 TL, semt pazarı satış fiyatı ise ortalama 1.95 TL olarak hesaplanmıştır. Birinci grup işletmelerin işleme tesisine, ikinci grup işletmelerin ise semt pazarına satışı bulunmamaktadır.

Hatay ilinde domates pazarlama kanalları: üreticiden komisyoncu-tüccara, işleme tesisine, semt pazarına ve direk aile tüketimine şeklinde gerçekleşmektedir. Üreticiden gelen domatesin sebze-meyve hallerinde aracılık yapan komisyoncu-tüccarlardan toptancılara, perakendecilere, restoran vb. yemek hizmeti veren işletmelere ve doğrudan tüketicilere satışı yapılmaktadır (Şekil 4.9).

Çizelge 4.48. Hatay’da üreticilerin domates pazarlama satış durumu (TL/kg)

Pazarlama satış fiyatı (Ort.)	İşletme grupları			Ortalama
	I	II	III	
Komisyoncu-tüccara satış fiyatı	1.32	1.42	1.21	1.36
İşleme tesisi satış fiyatı	0	0.60	0.65	0.63
Semt pazarı satış fiyatı	2.18	0	1.00	1.95

Şekil 4.9. Hatay ilinde domates pazarlama kanalları

4.2.10.2. Hatay’da Açıkta Üretim Yapan İşletmelerin Domates Satış Şekli

İşletmelere domatesin satış şekli sorulduğunda, komisyoncu-tüccar, semt pazarı ve tüketicilerin hepsi peşin olarak, işleme tesisine ise sadece 1 işletme (%3.85) peşin, 17 işletme (%65.38) vadeli, 8 işletme (%30.77) ise bir kısmı vadeli bir kısmı peşin olarak ödeme yaptıklarını belirtmişlerdir.

4.2.11. Pazarlama Organizasyonunun Etkinliğinin Değerlendirilmesi

4.2.11.1. Pazarlama Hizmetleri

Toplama-Dereceleme-Standardizasyon

Tarım ürünlerinin tüketiciye ulaştırılmasında ilk aşama, ürünlerin üreticiden alınarak belirli merkezlerde toplanmasıdır. Kentlerdeki toptancı halleri, kooperatifler, fabrikalar gibi alım yerleri ürünlerin toplama merkezleridir.

Tarım ürünleri hasat edilip toplandıktan sonra derecelere ayrılarak sınıflandırılır. Dereceleme hizmeti işleme ve dağıtım esnasında da yapılır. Ağırlık, hacim, tat, koku, çap,

biçim gibi derece özellikleri açısından aynı kalitede olan ürünlerin seçilerek gruplar halinde toplanması derecelleme olarak adlandırılır (MEB, 2015).

İşletmelere domatesi satıştan önce sınıflandırmaya tabi tutup tutmadıkları sorulmuş olup, 59 işletme sahibinin (%98.33) sınıflandırma yaptığı, sadece 1 işletme sahibinin (%1.67) sınıflandırma yapmadığı belirlenmiştir. İncelenen işletmelerin hepsinde ürün sınıflandırmasının domates olgunluk ve büyüklüğüne göre yapılmakta olduğu belirlenmiştir. Sınıflandırma yapan işletme sahiplerinin %3.38'i domatesi bir sınıfa, %37.28'i iki sınıfa, %59.34'ü ise üç sınıfa ayırmaktadır. İşletmelerde sınıflandırma tarlada ayrı ayrı plastik kasalarda yapılmaktadır. İşletme sahipleri sınıflandırma sırasında ürüne herhangi bir işlem yapılmadığını belirtmişlerdir. Bu işlemler sırasında etkinliği azaltan bir unsura rastlanmamıştır.

İşleme (Pazara Hazırlama)

İşletme sahiplerine domatesi hasat sonrası satmadan önce tarlada herhangi bir işlem uygulayıp uygulamadıkları sorulmuştur. İşletmelerin hepsi herhangi bir işlem yapılmadığını belirtmiş olup, hasadın temiz bir şekilde yapıldığını ifade etmişlerdir. İşletme sahipleri araçlarında bu duruma çok dikkat etmediğini belirtmiş ve genelde ürünün satışının üreticinin bıraktığı şekliyle olduğunu ifade etmişlerdir.

Dağıtım

İşletmeler ürün dağıtımını sebze halinde komisyoncuya, ürünü işleyen işleme tesisine, semt pazarına yapmaktadır. Dağıtımlar sebze haline komisyonculardan alınan kasalarla yapılırken, semt pazarlarına kendilerinin temin ettikleri kasalarla, kasa ücreti eklenerek yapılmaktadır. Ürün komisyoncudan yani sebze-meyve halinde ve semt pazarlarında perakendeciye, marketlere, manavlara, bakkallara veya doğrudan tüketiciye satışa sunulmaktadır. Satışı yapılan ürünün dağıtımını kasalarla yapılırken aynı zamanda kasa hesabı ile poşetlerle de yapılmaktadır. İşletmelerin pazara uzaklığı ortalama 20.29 km olarak hesaplanmıştır. Ürünlerin dağıtımında etkinliği azaltıcı bir duruma rastlanmamıştır.

Paketleme ve Ambalajlama

Ürün işleme tesislerinden en son tüketiciye dağıtım kanallarında giderken dış etkenlere karşı korunmalıdır. Bu ancak paketleme ve ambalajlama ile sağlanabilir. Ürünün kolay taşınması, zedelenmemesi, fazla olan hacminin küçülmesi, tüketici tarafından daha kolay seçilmesi gibi olanaklar taşımaktadır. Domatesin paketlenmesi plastik veya tahta kasalarla yapılmaktadır. Bu işlemler etkin şekilde yapılmaktadır.

Taşıma

Taşıma işlemi üretim yerinden üreticiler tarafından sebze haline yani komisyoncuya, işleme tesisi ve semt pazarına yapılmaktadır. İşletmeler taşıma işini kamyon ve traktörle yaptıklarını, tüccarlarında kamyon kullandıklarını belirtmişlerdir. İşletmeler taşıma araçlarının genellikle kiralık olduğunu beyan etmişlerdir. İşletme sahipleri taşıma masraflarının kendilerine ait olduğunu dile getirmişlerdir. Domates taşıma konusunda etkinliği azaltan bir durum bulunmadığını belirtmişlerdir.

Depolama

İşletmelere ürünün depolanıp depolanmadığı sorulmuş işletmelerin tamamı depolama yapmadıklarını belirtmiştir. Depolama yapmama nedeni ürünün tüketim ve dayanıklılık süresinin kısa olmasından kaynaklanmaktadır. Ürün hiç bekletilmeden satılmaktadır. Buna karşın uygun koşullar sağlandığında olgunluk derecesine göre en az 3-5 gün en çok iki hafta depolanma süresi olduğunu belirtmişlerdir.

4.2.11.2. Pazarın Saydamlığı

Pazarın saydamlığı, pazarda bulunanların her türlü pazar bilgisine ulaşabilmeleri anlamına gelmektedir. Domates pazarlamasında incelenen işletmelerde tam olarak belli kurallar olduğu söylenemez. İşletme sahiplerinin pazar bilgilerini nereden öğrendikleri sorulmuş olup Çizelge 4.49'da verilmiştir. İncelenen işletmelerin %61.67'si düzenli olarak pazara giderek, %18.33'ü arkadaş ve tanıklardan, %20.00'ı tüccarlardan öğrendiklerini belirtmiştir. İşletmelerin daha çok pazar bilgilerine erişmede pazara gidip bilgi sahibi olma yolunu tercih ettikleri görülmektedir. Bu durumun, bilgi kaynaklarına erişimin ve güvenin yeterli olmamasından kaynaklandığı söylenebilir.

Çizelge 4.49. İşletmelerin pazar bilgilerini öğrenme durumu

	İşletme grupları							
	I		II		III		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Düzenli olarak pazara giderek	10	66.67	22	70.97	5	35.71	37	61.67
Arkadaş ve tanıdıklardan	3	20.00	4	12.90	4	28.57	11	18.33
Tüccardan	2	13.33	5	16.13	5	35.71	12	20.00
Ticaret borsasından	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00
Toplam	15	100.00	31	100.00	14	100.00	60	100.00

4.2.11.3. Rekabet

Rekabet olgusunun giderek daha da belirginleştiği piyasalarda, işletmelerin varlıklarını sürdürebilmelerinin temel koşulu, değişim olgusunu zamanında çok iyi anlamaya ve buna uygun stratejiler geliştirmeye bağlıdır. Değişen müşteri yapısı, küreselleşen bir dünyada, işletmeleri çok ciddi bir şekilde yeniden yapılanmaya ve müşterilerine yönelik stratejilerini yeniden gözden geçirmeye zorunlu hale getirmiştir (Tekin ve Çiçek, 2005). Rekabet, doğrudan ya da dolaylı olarak pazara ürün ya da hizmet sunmaya çalışan işletmelerin faaliyetlerini etkileyen ortam ve koşulların bütününden oluşan bir kavramdır. İşletmeler arası rekabet; fiyat, kalite, hizmet, destek vb. birtakım faktörlere dayanmakta ve işletmelerin amaçlarının gerçekleştirilmesinde etkili olmaktadır (Tekin ve Çiçek, 2005). Değişen rekabet anlayışı, üretim üstünlüğü ile başlamış, maliyet, kalite ve hız üstünlüğü ile gelişmiş ve günümüzde hizmet üstünlüğü ile daha da belirgin hale gelmiştir. Rekabet, işletme ve tüketicilerin varlıklarını sürdürebilmeleri açısından gerekli bir olgudur. Günümüzde küreselleşme olgusu ile hem rekabet yoğunluğu hem de rekabet çeşitliliği artmıştır (Tekin ve Çiçek, 2005).

İşletme sahiplerine ürünün satışı sırasında diğer üreticilerle fiyat bakımında bir rekabet yaşanıp yaşanmadığı sorulmuştur. İşletme sahiplerinin %6.66'sı rekabet yaşandığını, %93.34'ü ise rekabet yaşanmadığını belirtmişlerdir.

4.2.11.4. Pazarlama Marjı

Pazarlama marjı tüketici tarafından ürün için ödenen fiyat ve üreticinin ürününe değer biçtiği fiyat arasındaki farktır. Ürünün pazarlanmasında, ürünün el değiştirdiği her aşamada bir marj açığa çıkmaktadır. Bu marjlar çıkmış olduğu aşamanın adını almaktadır (üretici marjı, toptancı marjı, perakendeci marjı). Oluşan marjların toplamına ise toplam pazarlama marjı adı verilmektedir (İnan, 2016). Araştırmada domates fiyatı belirlenirken üreticiden ürünün çıkışında ürün teslim fiyatı dikkate alınmıştır. Perakendeci fiyatı ise perakendeci verileri derlenerek belirlenmiştir. Hatay ilinde domates pazarlamasında üreticiler mallarını sebze halinde komisyonculara verdiklerini ve üreticiler, aracı komisyoncuların kendilerinden %15 komisyon alarak ürünü aynı fiyattan sattıklarını ifade etmişlerdir. Sebze haline gelen domatesler o günün piyasa koşullarına göre belirlenmiş fiyata satılır. Satışı yapılan toplam domates miktarı üzerinden komisyoncunun hizmeti karşılığı %15 ile %18 oranı arasında komisyon ücreti kesilmektedir. Üreticilerin neredeyse hepsi ürününü tüccarlara değil de komisyonculara satışını yapmak üzere vermeyi tercih etmektedirler. Bunun en önemli nedenleri olarak, tüccarın ürün satış sözleşmesi yapmak istememesi, ürün fiyatını kırması ve piyasa koşullarının altında fiyat vermeleri, peşin ödeme yapmamaları, vadeli satış tarihinde ödeme yapmamaları veya hiç ödeme yapmamaları olarak belirtilmiştir. Çizelge 4.50’de domates pazarlama marjları verilmiştir.

Çizelge 4.49. Hatay ilinde domates pazarlama marjı (2020)

Aracılar	Ortalama satış fiyatı (TL/kg)	Mutlak pazarlama marjı (TL/kg)	Nispi marj (%)
Üretici	1.43		
Komisyoncu	1.43		
Perakendeci	4.20	2.77	34.04
Toplam pazarlama marjı		2.77	
Perakende Fiyat içinde üretici fiyatının oransal payı (%)	34.04		

4.2.12. Fiyat Oluşumu

İncelenen işletmelerin satış fiyatını nasıl belirledikleri Çizelge 4.51’de verilmiştir. İşletmelerin %61.67’si alıcının teklifini kabul ettiklerini, %38.33’ü ise pazar fiyatına bakarak satış fiyatını belirlemeye çalıştıklarını belirtmişlerdir. Üçüncü grup işletmelerin %85.71’i alıcının teklifini kabul ederken, %14.29’u pazar fiyatına bakarak hareket ettiğini belirtmiştir. Birinci grup işletme sahiplerinin ise %73.33’ü pazar fiyatına bakarken, %26.67’si alıcının teklifini kabul ettiklerini ifade etmişlerdir. İşletme sahipleri ürünün satış fiyatının genel olarak o günkü piyasa koşullarına göre belirlendiğini ve bu durumda arz ve talebin etkisinin olduğunu böylece satış fiyatına müdahalenin fazla mümkün olamadığını dile getirmişlerdir.

Çizelge 4.50. İşletmelerin satış fiyatını belirleme durumu

Satış fiyatı belirleme	İşletme grupları						Toplam	
	I		II		III			
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Alıcının teklifini kabul ediyorum	4	26.67	21	67.74	12	85.71	37	61.67
Pazar fiyatına bakarım	11	73.33	10	32.26	2	14.29	23	38.33
Toplam	15	100.00	31	100.00	14	100.00	60	100,00

Açıktaki üretilen domatesin fiyat oluşumunda etkili olan faktörler nelerdir sorusuna işletme sahiplerinin hepsi ürünün kalitesinin fiyat belirlemede etkili olduğu cevabını vermiştir. İşletmeler komisyoncu ürünlerini alırken %68.35 oranında ürünün kalitesine, %31.65’inde ise ürün miktarına baktıklarını belirtmişlerdir. İncelenen işletmelere ürünün kalitesinin nasıl belirlendiği sorulmuştur. Bütün işletme sahipleri domatesin sağlamlık, büyüklük, olgunluk, tat, renk ve çeşit özelliklerine göre belirlendiğini söylemişlerdir.

İşletme sahiplerine domates fiyatlarını nasıl buldukları sorusu yöneltilmiştir. İşletmelerin %68.34’ü domates fiyatını çok düşük, %23.34’ü düşük, %6.66’sı idare eder ve %1.66’sı normal bulmaktadır. İncelenen işletmelere alıcıların önerdiği fiyatın düşük bulunması durumunda ne yaptıkları sorulmuştur. İşletme sahipleri genel olarak günlük piyasa koşullarında belirlenmiş olan fiyatlara müdahale edemediklerini, pazarlığın pek

mümkün olmadığını ve ürünün depolanmaması nedeniyle tarlada kalmamasını istediklerinden fiyatı düşük olsa bile mecburen satmak zorunda kaldıklarını dile getirmişlerdir. Sebze halinde ve semt pazarlarında fiyat piyasa koşullarına göre günlük olarak belirlenirken işleme tesislerinde fiyat tesis tarafından belirlenmektedir. İşletme sahiplerine açıkta domates satışında diğer üreticilerle ortak hareket edip etmedikleri sorulmuş olup, hepsi hayır cevabını vermiştir. İşletmelerin taamamı ürünü satarken diğer üreticilerle fiyat bakımından rekabet yaşanmadığını dile getirmişlerdir. İşletme sahiplerinin %8.34'ü satışını yaptığı ürün için avans aldığını, %91.66'sı avans almadıklarını ifade etmişlerdir.

4.2.13. İşletmelerin Domates Pazarlama Sorunları

İşletmelerde yapılan incelemelerde işletmelerin ürünü satışa sunma konusunda sorunlar yaşadığı belirlenmiştir. Özellikle domates fiyatının düşük olmasının üreticiyi üzmemekte olduğu gözlenmiştir. Bu durumdan en memnuniyetsiz olan grup %32.44 oranıyla üçüncü grup olmuştur. Depolama imkanının olmaması ikinci en büyük problem olarak belirlenmiştir. Bu nedenle açıkta domatesin hasat edilip hiç bekletilmeden satılması gerekmektedir. Bu durum ürün fiyatı bakımından üreticiyi zarara uğratabilmekte, fiyat düşük olsa dahi depolama imkanı olmadığı için ürün satışını yapmak zorunda kalmaktadır.

İncelenen işletmelere domates pazarlanmasında ne gibi sorunları olduğu sorulmuştur. İşletme sahipleri bu soruya birden fazla yanıt vermişlerdir. Domates pazarlama sorunları içinde domates fiyatlarının düşük olması (%24.16), örgütlenmenin olmaması (%22.82), işleme tesislerinin olmaması veya yetersiz olması (%12.75), depolama imkanının olmaması (%18.79), taşıma masraflarının yüksekliği (%18.12), aracı sayısının fazla olması (%3.36) gösterilmiştir. İşletme gruplarında en önemli sorun fiyat düşüklüğü olarak görülürken, bu sorunu örgütlenmenin olmaması ve depolama imkanının olmaması izlemektedir (Çizelge 4.52). Ok (2009), çalışmada domatesin pazarlanmasında, işletmelerin %100'ü satış fiyatının düşüklüğünü ve fiyatı alıcının belirlemesini, %92,77'si üreticiler arasında üretici örgütü türü birlikteliğin olmamasını, %75,90'ı pazar yapısının düzensizliğini ve alıcıların peşin ödeme yapmamasını, %62,65'i istenildiği zaman alıcının bulunmamasını, %50,60'ı yüksek komisyon ücretini, %42,17'si

ürün işleme ve değerlendirme tesislerinin yetersiz olmasını, %34,94'ü ürün bedellerinin bazı yıllar ödenmemesini, %28,92'si kurumsal ilişkilerin zayıflığını ve hasat döneminin kısılalığını, %25,30'u ürün kayıplarının fazlalığını belli başlı sorunlar olarak belirlemiştir.

Çizelge 4.51. İşletmelerin domates pazarlama sorunları

	İşletme grupları							
	I		II		III		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Domates fiyatlarının düşük olması	4	23.53	20	24.09	12	24.49	36	24.16
Örgütlenmenin olmayışı	4	23.53	18	21.69	12	24.49	34	22.82
İşleme tesislerinin olmaması veya yetersiz olması	1	5.88	12	14.46	6	12.24	19	12.75
Depolama imkanının olmaması	4	23.53	14	16.87	10	20.41	28	18.79
Taşıma masraflarının yüksekliği	4	23.53	15	18.07	8	16.33	27	18.12
Aracı sayısının fazlalığı	0	0.00	4	4.82	1	2.04	5	3.36
Toplam	17	100.00	83	100.00	49	100.00	149	100.00

Not: İşletmelerde birden fazla cevap hakkı tanınmıştır.

İncelenen işletmelere domatesi farklı illere pazarlayıp pazarlamadıkları sorulmuştur. İşletmelerin %13.34'ü evet, %86.66'sı hayır cevabını vermiştir. İncelenen işletmelerin hiçbirinde yurt dışına satış bulunmamaktadır.

Sözleşmeli üretim tarım sektöründe bir asırdan uzun bir süredir gelişmiş ekonomilerin vazgeçilmez bir parçası olmakla birlikte, Türkiye'de son yıllarda yaygınlaşmaya başlayan bir üretim modelidir. Söz konusu üretim modelinde, üretici ve sponsor firma arasında, bir tarımsal ürünün üretim ve pazarlanması ile ilgili koşullar yazılı olarak belirlenmektedir. Dikey bir koordinasyon şekli olan sözleşmeli tarımda, firma içi veya firmalar arasında, üretim ve pazarlama zinciri içerisinde bulunan farklı faaliyetlerin bir araya getirilmesi söz konusudur. Bu süreçte tarım işletmelerinin öz

kimlikleri korunurken, üretim, pazarlama kararı ve işletme varlıklarının kontrolü başka bir firmaya bırakılmaktadır. Bir tür kooperatifleşme türü olan sözleşmeli üretim ile üreticilerin kendileri ile bağlantılı olan sanayi ve tüccarlar ile bir iş birliği anlayışı içinde olmaları, ortak hareket etmenin avantajını kullanarak, bütün tarafların adil şekilde kazanç sağlaması amaçlanmaktadır (Çelik, 2020).

Hatay ilinde sözleşmeli üretim modeli yaygınlaşmamış olup, işletme sahiplerinin tamamı domates üretimini sözleşmeli olarak yapmadıklarını ifade etmişlerdir. İşletme sahipleri bunun nedenini bölgede sözleşmeli üretim modelinin tercih edilmemesi olarak göstermiş, hiçbir firmanın üreticilerle bu üretim modelini uygulamaya koymak istemediği dile getirilmiştir.

4.2.14. İşletme Sahiplerinin Son 10 Yılda Domates Tarımı Hakkındaki Tutumu

Yapılan araştırmada üreticiler domatesin son zamanlarda karlı bir üretim kolu olmaktan çıktığı konusunda hem fikirdirler. Ürün bakımının zor ve yorucu olduğu, çok fazla emek gerektirdiğini ifade etmişlerdir. Girdi fiyatlarının artması, buna karşın ürün fiyatlarındaki düşüşün üreticiyi olumsuz etkilediği belirlenmiştir. Ayrıca hastalık ve zararlılarla mücadelede zorlandıklarını, ilaçla mücadelede etkisiz kaldıklarını, bu nedenle domates verim ve kalitesinin düştüğünü söylemişlerdir. İşgücü gerekliliği fazla olup yeterli işçi bulunamaması, işçilik ücretlerinin yüksek olması önemli bir sorun olarak belirlenmiştir.

İncelenen işletmelerin son 10 yılda domates tarımındaki gelişmeler ile ilgili tutum ifadeleri Likert Ölçeği ile analiz edilmiştir. Buna göre işletme sahipleri son 10 yılda domates dikim alanının azaldığını (4.05), gübreleme sayısının (3.25), gübreleme dozunun (3.70), makine kullanım sayısı (3.40) ve makine kullanım miktarının (3.92), elde edilen verimin (3.97) ve domates kalitesinin (3.47) , işgücü kullanımının (3.88) aynı kaldığını, toplam maliyetlerin ise çok arttığını (1.33) ifade etmişlerdir (Çizelge 4.53).

Çizelge 4.52. İşletmelerin son 10 yılda domates tarımı ile ilgili tutum ifadeleri

Konular	İşletme grupları				
	I	II	III	ORT.	
Domates dikim alanı	3.93	4.10	4.07	4.05	
Gübreleme sayısı	3.20	3.29	3.21	3.25	
Gübreleme dozu	3.53	3.74	3.79	3.70	
Makine kullanımı sayısı	3.47	3.42	3.29	3.40	
Makine kullanımı miktarı (saat)	4.00	3.90	3.86	3.92	
Elde edilen verim	4.00	3.94	4.00	3.97	
Domates kalitesi	3.67	3.48	3.21	3.47	
Toplam maliyet	1.20	1.42	1.29	1.33	
İşgücü kullanımı	4.00	3.90	3.71	3.88	
Ölçek	1	2	3	4	5
	Çok Arttı	Arttı	Aynı Kaldı	Azaldı	Çok Azaldı

4.2.15. Son 10 Yılda Domates Ekim Alanlarında Artış, Azalış Olup Olmama Durumu ve Nedenleri

İşletme sahiplerine son 10 yılda domates ekim alanlarında artış olup olmadığı sorulmuş, işletmelerin tamamı artış olmadığını söylemişlerdir. İşletme sahipleri son yıllarda domates üretim durumundan memnun olmadıklarını bu nedenle üretimi arttırmayı düşünmediklerini belirtmişlerdir.

İşletme sahiplerine son 10 yılda domates ekim alanlarında azalış olup olmadığı sorulmuştur. İşletme sahiplerinin tamamı son 10 yılda domates ekim alanlarında azalmış olduğunu belirtmişlerdir. İncelenen işletmelere domates ekim alanlarının azalmasının nedenleri sorulmuş olup, işletme sahiplerinin hepsi genel olarak son yıllarda ürün fiyatlarının düşük olması, üretim masraflarının artması, hastalık ve zararlılarla mücadelenin etkisiz kalması, bu nedenle domateste verim ve kalitenin düşmesiyle ürün kayıplarının artmasını domates ekim alanlarının azalmasına neden olarak göstermişlerdir.

İncelenen işletmelerin gelecekte üretim alanlarıyla ilgili olarak düşünceleri Çizelge 4.54'te verilmiştir. Buna göre işletme sahiplerinin hiçbirisi domates üretim alanlarını

arttırmayı düşünmemektedir. İşletmelerin %63.50'si üretim alanını azaltmayı, %23.80'i değiştirmemeyi ve %12.70'i ise kararsız kaldıklarını belirtmişlerdir.

Çizelge 4.53. İşletmelerin üretim alanlarıyla ilgili gelecekteki görüşleri

Üretim alanı değişikliği	İşletme grupları							
	I		II		III		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Arttırım	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00
Azaltım	8	53.33	22	66.67	10	66.66	40	63.49
Değiştirmem	7	46.67	7	21.21	1	6.67	15	23.81
Kararsızım	0	0.00	4	12.12	4	26.67	8	12.70
Toplam	15	100.00	33	100.00	15	100.00	63	100.00

İşletme sahiplerine domates üretim alanlarında azaltmaya gitme düşüncelerinin nedenleri sorulmuştur. İşletmeler genel olarak son yıllarda üretim dönemi boyunca yaşadıkları sorunların üstesinden gelemediklerini belirtmiş olup, üretim maliyetlerinin giderek artması ve buna karşın ürün fiyatlarının düşük olması üretim alanlarını azaltma düşüncelerini doğuran en önemli nedenlerdendir. Ayrıca üretim döneminde ortaya çıkan hastalık ve zararlıların mücadelesinin zor ve masraflı olduğunu belirtmişlerdir. Mücadelede kullanılan ilaçların etkisiz ve yetersiz kalmasının üretimi olumsuz etkilediğini, üründe kaliteyi bozduğunu, verimi azalttığını ve ürün kaybına neden olduğunu ifade etmişlerdir. Üretim alanlarını değiştirmeme düşüncesi olan işletme sahiplerine değiştirmeme nedenleri sorulmuştur. İşletme sahipleri başka geçim kaynaklarının olmadığını, farklı alternatif üretim kaynakları bulana kadar ve şartlar bu şekilde devam ettiği sürece üretim alanlarını değiştirmeden üretime devam etmek istediklerini dile getirmişlerdir.

4.3. Hatay’da Açıkta Domates Aracıları

4.3.1. Komisyoncu-Tüccar

Ülkemizde yaş meyve-sebze pazarlama sisteminin temelini toptancı hallerinin oluşturduğu bilinmektedir. Haller, yaş sebze-meyvenin toptan alım satımın gerçekleştiği, fiyatın arz ve talebe göre (o günkü piyasa koşullarına göre) olduğu daimi toptan pazarlardır. Üretici ve tüketici merkezlerinde kurulan toptancı halleri ve hallerde yer alan komisyoncu ve tüccarlar, önemli görevler üstlenmektedir. Halde yaş sebze ve meyvelerin toptan satışı amacıyla kendi adına, müvekkili hesabına komisyon esaslı (%15-18 oranında) üzerinden çalışan, kendilerine işyeri tahsis edilen ürünün satışını yapan aracılar komisyoncu olarak adlandırılır. Kendi hesabına malı satın alan, üretici-tüketici taraflar arasında değişimi kolaylaştıran ve toplam satıştan kâr elde eden aracılar ise tüccar olarak adlandırılır (Çeltikci, 2008).

Araştırma kapsamında 10 adet aracı (komisyoncu) ile görüşülmüştür. Komisyoncuların asıl görevi üreticiden gelen domatesin günlük olarak sebze halinin piyasa koşullarında belirlediği fiyatla satışını yapmasıdır. Toplam satışın %15’i komisyon ücreti olarak alınır. Aracıların hiçbirisi tarımsal üretim faaliyeti yapmamaktadır. Aracıların hepsi üreticiden domates almaktadır. Aracıların beş tanesi üretici dışında toplayıcı (yerel) tüccardan domates satın almaktadır. Aracılar domatesi toptancılara, semt pazarcılarına, market, bakkal, manav gibi perakende satış yerlerine verirken, perakende satış yerlerinde tüketicilere satış yapılmaktadır. Aracılar birinci elden tüketicilere, restoran gibi hazır yemek hizmeti veren işletmelere de satış yaptıklarını ifade etmişlerdir. İncelenen aracılarda faaliyet yeri olarak İskenderun (4), Reyhanlı (3) ve Antakya (3) sebze hali gösterilmiştir. Açıkta üretilen domatesler aracılar tarafından kasalarla satılmaktadır. Aracılar satın alınan domatese herhangi bir işlem yapmadıklarını dile getirmişlerdir. Domates alımına genelde haziran ayının ilk haftası başladıklarını ifade etmişlerdir. Reyhanlı’da sıcaklıkların artmasıyla üretim döneminin kısalmakta olduğunu, bu nedenle temmuz ayının sonuna doğru domates alımının bittiğini ifade etmişlerdir. Şekil 4.10’da hasat sonrası Reyhanlı sebze halinde satışa hazır domates kasaları araştırmacı tarafından fotoğraflanmıştır. Antakya ve Arsuz sebze halinde ise alım ağustos ayı ortasına kadar devam etmektedir. Domates satışı yine haziranın ilk haftasında başlamaktadır. Aracılar

en yoğun domates satışının haziran ve temmuz aylarında yapıldığını ifade etmişlerdir. Açıkta domates satışının en geç ağustos ortası bittiğini belirtmişlerdir.

Şekil 4.10. Reyhanlı ilçesi sebze hali
Kaynak: Araştırmacı tarafından çekilmiştir.

Aracı olarak görüşülen komisyoncuların domatesi satışa sunmadan önceki bekletme süresi sorulmuş, hepsi domatesi hiç bekletmeden satışa sunduğunu belirtmişlerdir. Satışa sunulacak domatesten hangi oranda kayıp yaşandığı sorusuna ise tüm komisyoncular ortalama %3.30 cevabını vermiştir. Bu kayıpların nakliye sırasında ezilme ve yumuşamalardan kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Aracılar açıkta domatesten fiyat belirlerken ürünün kalitesini ve miktarını göz önüne almaktadır. Kalitede ise ürünün olgunluğu, sağlamlığı, büyüklüğü, renk, tat ve kokusu gibi faktörlerin etkili olduğunu belirtmişlerdir. Aracılara açıkta domatesi pazarlarken rekabet yaşıyor musunuz? Sorusu sorulmuş, aracılardan %50.00'si hiç rekabet yaşanmadığını, diğer %50.00'si ise biraz rekabet yaşandığını belirtmişlerdir. Açıkta domates pazarlamasında yaşanan çok önemli bir sorun olmadığını, fakat domatesin depolanma imkanının olmamasından kaynaklı sorunun kayıplara neden olduğunu dile getirmişlerdir. Bunun yanında üretim miktarının fazla olduğu dönemlerde satış fiyatını mecburen aşağı çekmek zorunda kaldıklarını, bunun üreticiler için iyi olmadığını dile getirmişlerdir. Çözüm olarak üreticilerle sözleşmeli üretim yapılmasının gerekli olduğunu ve ürünü farklı şekillerde değerlendiren ve işleyen fabrikaların kurulmasının olumlu ve faydalı katkısı olacağını ifade etmişlerdir.

4.3.2. Perakendeciler

Hatay ilinde perakende satış yapan yerler semt pazarları, marketler, manavlar, bakkallardan oluşmaktadır. Komisyoncular ürünleri üreticiden aldıktan sonra perakendecilere hemen satmaktadır. Perakendeciler ürünün çabuk bozulan özelliğinden dolayı satamazlarsa gelir kaybı yaşadıklarını belirtmişlerdir.

4.4. Hatay İli Örtü Altı Domates Üretimi

4.4.1. Hatay İlinde Örtü Altı Domates Üretimi Yapan İşletmelere Ait Bilgiler

Hatay ilinde örtü altı üretimi yapan 20 işletme ile yüz yüze görüşmeler yapılarak veriler toplanmış ve analiz edilmiştir. İşletmelerde ortalama örtü altı domates ekim alanı sofralık domateste 4.62 dekar, salkım domateste ise ortalama 1.5 dekar olarak hesaplanmıştır. İncelenen işletmelerde örtü altında salkım domates üreten 1 işletme olup 19 işletme ise sofralık domates üretimi yapmaktadır.

İşletmecilere ait bilgiler

İncelenen işletme sahiplerinin ikisi kadın, 18'i erkek üreticilerden oluşmaktadır. Ortalama yaş 51.90 olarak bulunmuştur. İşletmelerde aile birey sayısı 5.70'dir. İşletme sahiplerinin bitkisel üretim faaliyetinde deneyim süreleri 15.85 yıl iken, örtü altı domates üretiminde deneyim süreleri 13.95 yıldır. Eğitim durumları incelendiğinde; 16 işletme sahibinin ilkokul (%80.00), 4 işletme sahibinin ortaokul ve lise mezunu oldukları belirlenmiştir. 3'ü (%15.00) tarımsal üretim faaliyeti ile ilgili olarak eğitim aldıklarını 17'si (%85.00) almadıklarını belirtmiştir. Ayrıca 6'sı (%30.00) örtü altı domates üretim faaliyeti için Tarım ve Orman İlçe Müdürlükleri'nin vermiş oldukları kurslardan eğitim aldıklarını belirtmiştir. 14'ü (%70.00) ise örtü altı domates üretmek için eğitim almadıklarını beyan etmişlerdir. Şekil 4.11'de Hatay ili örtü altı domates serası araştırmacı tarafından araştırma alanında fotoğraflanmıştır. Daka ve ark.(2012)'nin Muğla'da yaptıkları çalışmada araştırma kapsamına 92 işletme alınmış, üreticilerin 88'sini erkek, 4'ünü ise kadın üreticiler oluşturmuştur. Üreticilerin yaşları 20-79 arasında değişmektedir ve ortalama 45.6 olarak hesaplanmıştır. Üreticilerin %66.3'ünün 30-49 yaş aralığında olduğu saptanmıştır. Eğitim düzeyleri incelendiğinde, üreticilerin %3.26'sının

hiç eğitim almadığı, %67.39'unun ilkokul, %14.13'ünün ortaokul, %11.96'sının lise, %3.26'sının da üniversite mezunu olduğu saptanmıştır. İşletmelerin ortalama seracılık deneyimi ise 20.38 yıl olarak belirlenmiştir. Her iki çalışma kıyaslandığında erkek üreticilerin çoğunlukta olduğu, Hatay'da yapılan çalışmada işletme sahiplerinin yaş ortalamasının daha yüksek olduğu, her iki çalışmada eğitim düzeyine bakıldığında Muğla'daki üreticilerin daha yüksek eğitim düzeyine ve örtü altı domates üretiminde daha yüksek düzeyde deneyime sahip oldukları bulunmuştur.

Şekil 4.11. Hatay'da örtü altı domates serası
Kaynak: Araştırmacı tarafından çekilmiştir.

4.4.2. İşletmecilerin İşletmede Kayıt Tutma, İşletme Dışı Tarımsal ve Tarım Dışı Faaliyette Bulunma Durumları

İncelenen işletme sahiplerinden 7'si (%35.00) yaptıkları faaliyet için kayıt tuttuklarını, 13'ü ise (%65.00) tutmadıklarını belirtmiştir. Kayıt tutma işlemi profesyonel bir şekilde yapılmamaktadır. İşletme sahiplerinin iki tanesi işletme dışında da tarımsal faaliyette bulunmaktadır. Bu faaliyet narenciye yetiştiriciliğidir. Tarımsal faaliyet dışında başka bir uğraşı olan işletme sahibi ise bir tane olup ticaretle uğraştığını belirtmiştir.

4.4.3. İşletmelerin Sosyal Güvenceye Sahip Olma Durumları

İncelenen işletmelerde 15 (%75.00) işletme sahibi sigortalı olduklarını belirtirken, 5 (%25.00) işletme sahibi ise olmadığını beyan etmiştir. İşletme sahiplerinin biri emekli sandığı, 6'sı BAĞ-KUR'lu, 3'ü SSK'lı, 5'i ise tarım sigortalısıdır. Bitkisel üretim faaliyeti yanında hayvancılık faaliyeti ile uğraşan bulunmamaktadır.

4.4.4. İşletmelerde Örtü Altı Parsel Sayıları

İşletme sahiplerinin biri salkım domates üretimi yaparken, 19'u ise sofralık domates üretimi yapmaktadır. Üreticilerin 8'i 1 (%40.00), 7'si 2 (%35.00), 3'ü 3 (%15.00), 1'i (%5.00) ise 4 ayrı parselle sahiptir. Salkım domates üreten işletme sahibinin parsel sayısı ise birdir. İncelenen işletmelerde sofralık domates ekim alanı ortalama 4.62 dekar, salkım domates ekim alanı ise 1.50 dekar olarak belirlenmiştir. İşletme sahiplerinin 15'i çift ekim yaptıklarını, 1'i sonbahar döneminde, 4'ü ise bahar döneminde ekim yaptıklarını belirtmiştir (Çizelge 4.55).

Çizelge 4.54. İşletmelerin Örtü altı domates ekim şekilleri

Ekim şekli	Sayı	%
Çift ekim	15	75.00
Sonbahar dönemi	1	5.00
Bahar dönemi	4	20.00
Toplam	20	100.00

İncelenen işletmelerde kullanılan sera tipi yüksek tünel blok seradır. İncelenen işletmelerde yüksek tünel sera genişliği ortalama 1.27 dekar ve işletmelerde ortalama sera sayısı 3.05 adet olarak belirlenmiştir. İşletme sahiplerine bombus arısı kullanıp kullanmadıkları sorulmuş ve tüm işletmeciler ortalama 10.95 yıldır kullandıklarını belirtmiştir. İşletmeler bombus arısını üretimin çiçeklenme döneminde kullanmaktadır. İşletmelere bitki gelişimini düzenlemek için hormon kullanıp kullanmadıkları sorulmuş ve işletmeler kullanmadıklarını belirtmiştir. İşletmelerden sadece ikisi tarım sigortası yaptırırken 18 tanesi ise yaptırmadıklarını belirtmişlerdir. Bu iki işletme ise fırtına ve dolu

sigortası yaptırdıklarını beyan etmiştir. İşletmelerin %40.00'ı toprak analizi yaptırmakta iken, %60.00'ı ise yaptırmamaktadır. Toprak analizi yaptıran işletmelerin 3'ü her yıl, 5'i ise iki yılda bir yaptırmaktadır. İşletmelerin hepsi solarizasyon işlemi uygulamaktadır. İncelenen işletmelere kimyasal toprak dezenfeksiyonu yaptırıp yaptırmadıkları sorulmuş ve 3 işletme yaptırdığını belirtmiştir. İşletmeler aynı zamanda organik domates üretimine %95.00 oranında olumlu baktıklarını belirtmişlerdir. Daka ve ark.(2012)'nın yaptıkları çalışmada üreticilerin yarısına yakınının (%48.91) sahip oldukları sera alanı 3 dekar ve daha azdır. Üretici başına düşen ortalama sera alanının 3.78 dekar ve ortalama sera sayısının 3.08 adet olduğu saptanmıştır. Üreticilerin %90.22'si yetiştiricilik döneminin tamamında ya da belli zamanlarda Bombus arısı kullandığını belirtmiştir. Çalışmada incelenen yörede arı kullanımının 12 yıllık bir geçmişi olduğu saptanmıştır. Üreticilerin %80.43'ü meyve tutumu için hormon kullanmadıklarını, %19.57'si ise sezon boyunca ya da belli bir süre (soğuk dönemde) hormon kullandıklarını belirtmiştir. Önemli bir üretici gurubu (%82.61) toprak analizi yaptırmadığını belirtmiştir, toprak analizi yaptıranların %62.50'si ise iki yılda bir analiz yaptırdığını belirtmiştir.

4.4.5. İşletmelerin Örtü Altı Domates Üretim Miktarları ve Verimleri

İncelenen işletmelerden beş işletme bir yılda tek ekim yaptıklarını 15 işletme ise çift ekim yaptıklarını belirtmiştir. Tek ekim yapan işletmelerden bir tanesi sonbaharda 4 tanesi ise ilkbaharda ekim yapmaktadır. Tek ekim yapan işletmelerde ortalama yıllık domates üretim miktarı 55.5 ton olup, verimlilik dekara 14.30 tondur. Çift ürün üretiminde ise sonbahar ekiminde ortalama üretim miktarı 28.70 ton, ilkbahar üretiminde 39 tondur. Çift ürün ekiminde sonbaharda verim 8.06 ton/da iken, ilkbaharda verim 10.80 ton/da'dır (Çizelge 4.56).

Çizelge 4.55. Örtü altı domates üretim ve verim miktarları

İşletmelerin Örtü altı Domates üretimi (Ort.)	Miktar (Ton)
Tek ürün üretim miktarı (ton)	55.50
Tek ürün verim (ton /da)	14.30
Çift ürün sonbahar üretim miktarı (ton)	28.70
Çift ürün sonbahar verim (ton/da)	8.06
Çift ürün ilkbahar üretim miktarı (ton)	39.00
Çift ürün ilkbahar verim(ton/da)	10.80

4.4.6. İşletmelerin Fide Kullanımı

İncelenen işletmelerde tercih edilen fide çeşitleri Çizelge 4.57’de görüldüğü gibidir. Salkım domates üretiminde seçilen çeşit Astona-F1 sırik domates çeşididir. İşletme sahiplerinin %45.00’i Alaturka çeşit domates üretimi yapmaktadır. İşletmeler fide teminini fide satan firmalardan yapmaktadır.

Çizelge 4.56. İşletmelerde kullanılan fide çeşitleri

Fide çeşidi	Sayı	%
Alaturka	9	45.00
Asya	3	15.00
4343	2	10.00
Hikmet	2	10.00
DiademF1	2	10.00
Bif	1	5.00
Astona	1	5.00
Toplam	20	100.00

İşletme sahipleri ile yapılan görüşmede fidelerin aşılı ve aşısız olarak kullanılabildiği tespit edilmiştir. Aşılı fide kullanan işletmelerin oranı %10.00, aşısız fide kullanan işletmelerin oranı ise %80.00’dir. İşletmelerin %10.00’u ise hem aşılı hem de

aşısız fide kullanmaktadır. İşletmelerde dekara ekilen aşılı fide sayısı ortalama 2600 adet olup, dekara ekilen aşısız fide sayısı ortalama 2602 olarak tespit edilmiştir. Aşılı fide kullanımı işletmelerde ortalama 11.75 yıldır. Tek ürün alan işletmelerde fide dikimi kasım, aralık, ocak aylarında, çift ürün ekimi yapılan işletmelerde ise ağustos ve eylül ayları olarak belirtilmiştir. İşletmelerde ürün hasadı tek üründe şubat, mart, nisan aylarında yapılırken, çift ürün alan işletmelerde ürün hasadı kasım ve aralık aylarında yapılmaktadır. İşletmeler fide temininde yaşanan en büyük sorunun fide fiyatlarının yüksekliği olduğunu belirtmişlerdir. Bitkilerin sökülme zamanı ise hem tek ürün hem de çift ürün eken işletmelerde temmuz ayı olarak belirtilmiştir. Daka ve ark. (2012) yılında yaptıkları çalışmada; üreticilerin seralarında kullandıkları fideleri %95.65 oranında fide firmasından satın aldıklarını belirtmiştir. Üreticilerin, %67.39'unun aşısız fide, %7.61'inin aşılı fide, %25.00'inin ise hem aşılı, hem de aşısız fide kullanmaktadır (Daka ve ark., 2012).

4.4.7. İşletmelerde Gübreleme, İlaçlama, Sulama, Bakım, Hasat Yapma Durumları

İncelenen işletmelerin hepsinde gübreleme yapılmaktadır. İşletmeler her yıl düzenli olarak gübreleme yaptıklarını ve çiftlik gübresi kullandıklarını ve sulama gübreleme yaptıklarını belirtmişlerdir. İşletmelerde uygulanan gübre dozu dekara ortalama 11.35 kg olarak belirlenmiştir. İşletmelerin hepsi gübre kullanımında karşılaştıkları en önemli sorunun fiyat yüksekliği olduğunu beyan etmişlerdir. İncelenen işletmelerin hepsi her yıl düzenli olarak ilaçlama yaptıklarını ve önerilen doza aynen uyduklarını belirtmişler ve en önemli ilaçlama sorunu olarak ise ilaç fiyatlarının çok sık değiştiğini belirtmişlerdir. İşletmeler sökülen bitki artıklarını nasıl değerlendiriyorsunuz sorusuna imha ediyorum cevabını vermiştir. Üreticiler en çok karşılaştığınız hastalık nedir? sorusuna Mildiyö, Fusarium, Kurşuni Küf hastalığı, hangi zararlılarla en çok karşılaşıyorsunuz sorusuna ise beyaz sinek, kırmızı örümcek ve domates güvesi tuta absoluta cevabını vermişlerdir. İşletme sahiplerinin hepsi tuzak kullandıklarını belirtmiştir. Araştırma alanında Şekil 4.12'de hastalık zararı tespit edilen domates serası araştırmacı tarafından fotoğraflanmıştır. Daka ve ark.(2012) yaptıkları çalışmada üreticilerin aynı şekilde en çok mildiyö, kurşuni küf, fusarium gibi virüs hastalıkları ile karşılaştığını belirtmiştir. Beyaz sinek ve kırmızı örümcek en çok karşılaşılan zararlılardır.

Şekil 4.12. Hatay ili örtü altı domatestede hastalık
Kaynak: Araştırmacı tarafından çekilmiştir.

İncelenen işletmelerin hepsi düzenli olarak sulama yapmaktadır. Hava şartlarına göre ve tansiyometreye bakarak sulama zamanını ayarlamaktadırlar. İşletmelerin hepsi örtü altı domates yetiştiriciliğinde damlama sulama yapmaktadır. Sulama sorunu olarak ise sulama maliyetlerinin çok yüksek olduğunu ifade etmişlerdir. İncelenen işletmelerin hepsi düzenli olarak bakım yaptıklarını belirtirken, bakımla ilgili en önemli sorun olarak işçilik ücretinin yüksek olduğunu ifade etmişlerdir. Tüm işletmeler domates hasadında en önemli kriterin olgunluk olduğunu söylemişler ve hasadı elle yaptıklarını belirtmişlerdir. Hasat ile ilgili olarak en önemli sorun hasat işlemi için maliyetlerin yüksekliğinden yakınmışlardır. İşletmeler hasat ve nakliye sırasında ortalama %10.00 oranında ürün kaybı yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

İncelenen işletmelere domates üretimini geliştirmek için hangi yolu izlersiniz sorusu yöneltilmiş ve işletmeler %95.00 oranında Ziraat odasından, Tarım ve Orman ilçe Müdürlüklerinden, resmi ve yarı resmi kurumlardan bilgi alırım cevabı verirken, %5.00 oranında ise bilimsel çalışmalar yapan enstitülerden yardım alırım cevabını vermişlerdir (Çizelge 4.58).

Çizelge 4.57. İşletmelerin domates üretimini arttırmak için başvurdukları yerler

Domates üretimi geliştirme yolları	Sayı	%
Ziraat odasından, Tarım ve Orman İlçe müdürlüğü, resmi ve yarı resmi kurumlardan bilgi alırım	19	95.00
Bilimsel çalışmalar yapan enstitülerden yardım alırım	1	5.00
Toplam	20	100.00

4.4.8. İncelenen İşletmelerin Tarımsal Organizasyonlara Üye Olma, Tarımsal Desteklerden Yararlanma, Tarımsal Kredi Kullanma Durumları

İncelenen işletmelere domates yetiştiriciliği ile ilgili olarak herhangi bir organizasyona üye misiniz? Sorusu yöneltilmiş ve işletmelerin tamamı ziraat odasına üye oldukları cevabını vermişlerdir. İşletme sahiplerine domates üretimi için kredi kullanıp kullanmadıkları sorulmuş, işletmelerin beşi (%25.00) evet cevabı, 15'i hayır cevabı vermiştir (%75.00) (Çizelge 4.58).

İncelenen işletmelere örtü altı domates üretimi için destekleme alıp almadıkları sorulmuş ve işletmecilerin bazılarının gübre, mazot, domates ve arı desteğinden faydalandıkları görülmüştür (Çizelge 4.59). Gübre desteğinden iki işletme sahibi, mazot desteğinden iki işletme sahibi, örtü altı domates üretiminden 8 işletme sahibi, arı desteğinden ise 10 işletme sahibi yararlanmaktadır.

Çizelge 4.58 İşletmelerin tarımsal desteklemelerden yararlanma durumu

Desteklemeler	Yararlanan işletme sayısı	Yararlanmayan işletme sayısı
Gübre desteği	2	18
Mazot desteği	2	18
Sulama sistemi desteği		20
Hayvancılık destekleri (Süt et suni tohumlama vb.)		20
Yem bitkileri desteği		20
Fidan desteği		20
Ürün desteği		20
Örtü altı domates için destek	8	12
Arı desteği	10	10

4.4.9. İşletme Sahiplerinin Örtü altı Domates Üretiminde Karşılaştıkları Sorunlar

İncelenen işletme sahipleri örtü altı domates üretiminde hastalık ve zararlıları ve üretim maliyetlerinin yüksekliğini sorun olarak görmektedirler. İşletmeciler için %45.00 oranında üretim maliyetleri sorun olarak gösterilirken, %55.00 oranında ise hastalık ve zararlılar sorun olarak görülmektedir.

4.4.10. Hatay’da Örtü Altı Domates Pazarlama Durumu

4.4.10.1. Domates Pazarlama Kanalları

İncelenen işletmelerde üretimin hemen hemen tamamı pazarlanmaktadır. İşletme sahiplerinin 12’si (%60.00) komisyoncuya, 6’sı (%30.00) toptancıya, ikisi ise (%10.00) semt pazarına ürün satışı yapmaktadır. Sadece 2 işletme ürettikleri miktarın yıllık 500 kg’ını aile tüketimi için ayırdıklarını belirtmiştir. Daka ve ark.(2012), yaptıkları araştırmada; üreticilerin dışsatıma yönelik domates üretimini dışsatımcı firmaların talepleri doğrultusunda yaptıklarını belirlemişlerdir. Örük ve Engindeniz (2019), Muğla’da yaptıkları çalışmada üreticilerin seralarında ürettikleri domatesin büyük bölümünü tüccarlara, toptancı hallerine ve dış satımcı firmalara sattıklarını belirtmişlerdir. Güz döneminde plastik seralarda yetiştirilen domatesin %49.23’ü halde, cam seralarda yetiştirilen domatesin %56.25’i tüccara, bahar döneminde plastik seralarda yetiştirilen domatesin %43.28’i halde, cam seralarda yetiştirilen domatesin %70.00’i tüccara; tek ürün yetiştiriciliğinde ise plastik seralarda yetiştirilen domatesin %61.02’si tüccara, cam seralarda yetiştirilen domatesin %50.00’i tüccara pazarlanmıştır.

İncelenen işletmelerde üreticiden tüketiciye örtü altı domates satışının pazarlama kanalları Çizelge 4.60’ta belirtilmiştir.

Çizelge 4.59. Hatay ilinde işletme sahiplerinin örtü altı domates pazarlama kanalları

Örtü altı domates pazarlama	Sayı	%
Komisyoncu	12	60.00
Toptancı	6	30.00
Semt Pazarı	2	10.00
Toplam	20	100.00

İncelenen işletme sahipleri ürünleri işletme dışında teslim ettiklerini ve satışların peşin olarak yapıldığını belirtmişlerdir. İşletmecilerin komisyonculara satış fiyatı ortalama 2.35 TL, toptancı haline satış fiyatı 2.25 TL, semt pazarına satış fiyatı ise 3.25 TL olarak belirtilmiştir. İşletme sahiplerine ürünlerini sınıflandırma yapıp yapmadıkları sorulmuş ve işletmeler büyüklüğe göre sınıflandırma yaptıklarını ifade etmişlerdir. Üreticilerin yedisi (%35.00) ürünü büyüklüklerine göre iki sınıflandırma yaparken, 13'ü (%65.00) üç sınıfa ayırdıklarını belirtmiştir. İşletmelerin hepsi sınıflandırma işlemini tarlada yapmakta ve satış öncesinde başka bir işlem yapmamaktadır. Taşıma işlemleri kamyonlarla yapılmaktadır. Taşıma araçları 18 işletme sahibinin kendisine aitken, iki işletme sahibi toptancıya ait olduğunu belirtmiştir.

İncelenen işletmelerin pazara olan uzaklıkları ortalama 24.30 km olarak hesaplanmıştır. İşletme sahiplerine ürün satışında rekabet yaşıyor musunuz? Sorusu yöneltilmiştir. İşletmelerin ikisi yaşadıklarını belirtirken 18'i yaşamadıklarını beyan etmiştir. İşletme sahipleri ürün fiyatını düzenli olarak pazara giderek öğrendiklerini ve fiyatı belirlerken pazar fiyatını dikkate aldıklarını belirtmişlerdir. Fiyat oluşumunda tüm işletmeler ürün miktarının en önemli unsur olduğunu belirtmiştir. İşletme sahiplerinin %15.00'i fiyatları çok düşük bulurken, %45.00'i düşük, %20.00'si idare eder, %20'si ise normal bulmuştur. Önerilen fiyatların düşük olması durumunda işletme sahiplerinin ne yaptıkları sorusuna işletmeler piyasada oluşan fiyat neyse onu kabul etmek durumundayım cevabını vermişlerdir (Çizelge 4.61).

Çizelge 4.60. İşletmelerin örtü altı domates fiyatları hakkındaki düşünceleri

	Sayı	%
Çok düşük	3	15.00
Düşük	9	45.00
İdare eder	4	20.00
Normal	4	20.00
Toplam	20	100.00

Örtü altı domates satışında diğer işletmeler ile ortak hareket ediyor musunuz? Sorusuna işletmeler etmediklerini ve ayrıca satışta bir rekabet durumu yaşamadıklarını ifade etmişlerdir. İncelenen işletme sahiplerine pazarlama sorunlarının neler olduğu sorulmuş ve işletmeler %40.00 oranında fiyatların düşük olmasını, %20.00 oranında taşıma masraflarının yüksek oluşunu, %15.00 oranında aracı sayısının çok olmasını sorun olarak gösterirken 5 (%25.00) işletme ise tüm bu sorunları yaşadıklarını ifade etmiştir (Çizelge 4.62).

Çizelge 4.61. İşletmelerin örtü altı domates pazarlama sorunları

	Sayı	%
Fiyatların düşük olması	8	40.00
Taşıma masraflarının yüksek olması	4	20.00
Aracı sayısının fazla olması	3	15.00
Hepsi	5	25.00
Toplam	20	100.00

İşletme sahipleri ürünlerini farklı illere ve yurt dışına pazarlamadıklarını, sözleşmeli üretim yapmadıklarını, sözleşmeli üretim yapmak için kendilerine bir talep gelmediğini belirtmişlerdir. İncelenen işletme sahipleri son 10 yıl içinde örtü altı domates üretim alanlarında artış olmadığını, son 10 yılda ekim alanlarında azalma olduğunu belirtmişler, bunun sebebini ise üretim maliyetlerinin giderek artmasına ve hastalıklarla mücadelenin zor ve masraflı olmasına bağlamışlardır.

İşletme sahiplerine gelecekte örtü altı domates ekim alanlarını genişletme konusundaki düşünceleri sorulmuştur. İşletmecilerin sadece iki tanesi genişletmeyi düşündüklerini, bunun sebebinin ise bu işi yapmaktan memnun olmaları olduğunu belirtmişlerdir. 7 işletme ise gelecekte ekim alanını azaltmayı düşünmektedir. Ekim alanını azaltma sebebi; üretim maliyetlerinin giderek artmasıdır. Diğer 11 işletme ise gelecekte ekim alanının şartlar bu şekilde olduğu sürece değişmeyeceğini ifade etmiştir.

4.4.11. Hatay İli Örtü Altı Domates Aracıları

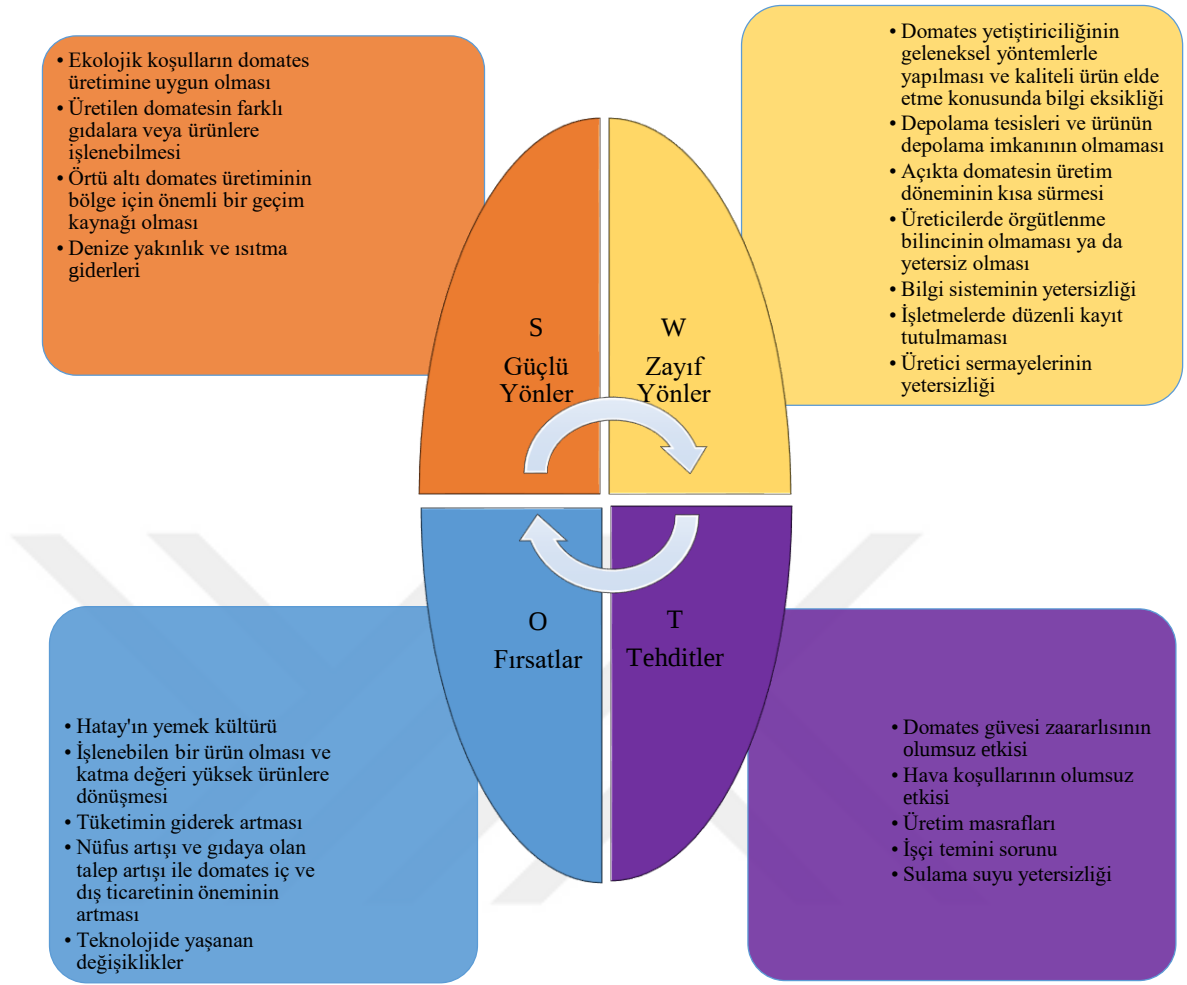
Komisyoncular

Araştırma kapsamında 10 adet komisyoncu ile görüşülmüştür. Komisyoncuların ortalama yaşları 45.30'dur. Komisyoncuların hepsi erkektir. Yedisi ilköğretim, üç tanesi ise ortaokul mezunudur. Aracılardan ikisi tarımsal üretim faaliyeti de yapmakta olup biri bitkisel üretim, diğeri ise hayvancılık yapmaktadır. Aracıların dokuzu üreticiden biri ise toplayıcı tüccardan domates satın almaktadır. Aracılar domatesi toptancılara, manav, bakkal, market gibi perakende satış yerlerine verirken, perakende satış yerlerinden tüketicilere satışlar yapılmaktadır. İncelenen aracılardan faaliyet yeri olarak Antakya sebze hali gösterilmiştir. Örtü altı domatesler aracılar tarafından kasalarda ve işletme içinde teslim alınmaktadır. Örtü altı domatesler sonbaharda kasım ve aralık aylarında alınmaya ve aynı aylarda satılmaya başlanır. Domates satışının yapıldığı en yoğun aylar aralık ve ocak aylarıdır. Aracılar Hatay'da sonbahar dönemi örtü altı domates alımının şubat ve mart aylarında bittiğini belirtmişlerdir. Aracılar tek ekim yapan üreticilerden de örtü altı domatesi aynı tarihlerde alıp sattıklarını beyan etmişlerdir. İlkbahar dönemi örtü altı domatesin alımının nisan ve mayıs aylarında başladığını, alımla birlikte satışın aynı anda başladığını ve en yoğun satışın mayıs ayında yapıldığını ifade etmişlerdir. İlkbahar dönemi örtü altı domatesin mayıs sonu haziran başında alım ve satışının bittiği belirlenmiştir. İncelenen aracılar örtü altı domatesi hiç bekletmeden hemen sattıklarını belirtmişlerdir. Aracılar örtü altı domateste ortalama %6 oranında kayıp yaşandığını, bu kayıpların nakliye sırasında ezilme ve yumuşamalardan kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Örtü altı domateste fiyat belirlerken en önemli unsurun kalite olduğunu, kalitede ise renk, tat, büyüklük, sertlik gibi faktörlerin etkili olduğunu belirtmişlerdir. Aracılar domates pazarlarken en önemli sorunun ürünün depolama imkanının

olmamasından kaynaklandığını bu yüzden kayıplar yaşadıklarını belirtmiştir. Örtü altı domates pazarlarken rekabet yaşıyor musunuz? Sorusuna aracılardan %40.00'ı hiç yaşamadıklarını, %30.00'u biraz yaşadıklarını, %30.00'u ise çok yaşadıklarını ifade etmiştir. Örtü altı domates pazarlarken ürünün depolanmaması nedeni ile sorun yaşadıklarını bunun çözümü içinse sözleşmeli üretim yapılmasının gerekli olduğunu ve ürün işleyen fabrikaların kurulmasının çok faydalı olacağını ifade etmişlerdir. İncelenen aracılardan yıllık ortalama 563 ton ürün satın aldıklarını ve ürünün tamamını pazarladıklarını belirtmişlerdir. Aracı komisyoncular satışı yapılan domatesin toplamından %15 oranında komisyon ücreti almaktadırlar.

4.5. Hatay İlinde Domates Üretimi ve Pazarlama Organizasyonunu GZFT (Güçlü Yön-Zayıf Yön-Fırsatlar-Tehditler) Analizi ile Değerlendirilmesi

Çalışmada GZFT analizi ile Hatay ilinde domates üretim ve pazarlama organizasyonu değerlendirilmiştir. Bu analiz için gerekli olan veriler bireysel görüşmelerden elde edilen verilere göre oluşturulmuştur. Ayrıca konu ile ilgili ikincil verilerden yararlanılmıştır. Bu bölümde Hatay ilinin domates üretiminin ve pazarlama yapısının güçlü ve zayıf yönleri belirlenerek fırsat ve tehditler ortaya konulmuştur (Şekil 4.13).

Şekil 4.13. GZFT (Güçlü Yön-Zayıf Yön-Fırsatlar-Tehditler) Analizi

Güçlü Yönler

1. Ekolojik koşulların domates üretimine uygun olması: Hatay'ın Akdeniz iklimine sahip olması nedeniyle açıkta ve örtü altında domates yetiştiriciliğine uygundur. Var olan iklim koşullarında verimli ve kaliteli ürün elde etmek mümkündür.

2. Üretilen domatesin farklı gıdalara veya ürünlere işlenebilmesi: Domatesin dünyada en çok üretilen, tüketilen ve ticarete konu olan tarım ürünlerinden olması, insan beslenmesinde vazgeçilmez ürünlerden biri olması ve gıda sanayinde dondurulmuş, kurutulmuş, konserve, salça, ketçap, turşu gibi çok çeşitli kullanım şekillerine dönüşmesi nedeniyle önemli sebzelerin başında gelmektedir.

3. Örtü altı domates üretiminin bölge için önemli bir geçim kaynağı olması: Hatay ilinde ve ilçelerinde serada (alçak ve yüksek tünel, plastik ve cam sera) yetiştirilen

domatesten birim alandan yüksek verim elde edilmekte ve aynı zamanda domates üretimini yılın her mevsimine yayarak yıl içerisinde üretim devamlılığı sağlanmaktadır. Serada domates üretimiyle mevsimi dışında tüketici ihtiyacı karşılanmakta ve üreticisine gelir kaynağı olmaktadır. Düzenli bir işgücü kaynağı kullanımı sağlaması nedeniyle tarım sektörü içerisinde önemli bir yere sahiptir.

4. Denize yakınlık ve ısıtma giderleri: Hatay ilinde özellikle Samandağ ve Arsuz ilçelerinin kıyıda olması nedeniyle kış şartları zorlu geçmemektedir. Bu sayede özellikle örtü altında domates yetiştiriciliğinde ısıtma giderleri daha düşük seyretmekte ve üretim maliyetlerine daha az ısıtma gideri yansımaktadır.

Zayıf Yönler

1. Domates yetiştiriciliğinin geleneksel yöntemlerle yapılması ve kaliteli ürün elde etme konusunda bilgi eksikliği: Bilim ve teknolojiye yoksun üretim modeli ile kârlı bir yetiştiriciliğin yapılması mümkün değildir. Bölgede yetiştiricilik konusunda bilgi eksikliğinin olduğu ve hala geleneksel yöntemlerle üretime devam edildiği saptanmıştır. Sera altında yetiştiricilik için gerekli koşulların tam anlamıyla oluşturulmaması ve modern iklim kontrollü seraların bölgede rağbet görmemesi birim alandan daha çok verim ve kalite elde edilmemesine neden olmaktadır.

2. Depolama tesislerinin ve ürünün depolama imkanının olmaması: İşletmelerde depolama yapılmadığı saptanmıştır. Her iki üretim şeklinde de işletmeler depolama tesislerinin olmadığını ve hasattan sonra domatesin hemen satışa sunulduğunu belirtmiştir. Hasat edilen domatesin olgunluk derecesine göre ve uygun koşullarda depolaması 3-5 gün ile 3 hafta arasında değişmektedir. Ürünün uzun süre depolanması mümkün olmadığından hasattan hemen sonra tüketime sunulduğu gözlenmiştir.

3. Açıkta domatesin üretim döneminin kısa sürmesi: Hatay ili Reyhanlı ilçesinin bulunduğu konum nedeniyle yaz sıcaklarının diğer ilçelere göre daha çok ve ani artışı üretim döneminin kısılmasına neden olmaktadır. Sıcaklıkların artmasıyla bitki gelişimi yavaşlamakta ve çiçek dökümüne neden olup meyve oluşumunu engellemektedir.

4. Üreticilerde örgütlenme bilinci olmaması ya da yetersiz olması: Örgütlenme üreticilerin bir araya gelerek yapacakları üretimi faaliyetini planlamak, üretim miktar ve kalitesinde tüketici istekleri doğrultusunda hareket etmek, fiyat istikrarı sağlamak açısından önemlidir. Ancak tarımsal üretimin birçok alanında olduğu gibi domates

üretimi açısından da örgütlenme bilinci ve örgütlenmenin arzu edilen boyutta gerçekleşmemesi ve üreticilerin örgütlenmeye sıcak bakmamaları zayıf bir yöndür.

5. Bilgi sisteminin yetersizliği: Tarım ürünlerine olan talebin pazara yansımaları gösteren, pazar bilgilerinin yayılmasını sağlayan ve pazar isteklerini ortaya koyan bilgiye ulaşma sisteminin bulunmayışı.

6. İşletmelerde düzenli kayıt tutulmaması: Ülkede olduğu gibi Hatay ilinde de üreticilerin kayıt tutma işlemini düzgün yapmaması sonucunda mevcut yapının ortaya konulmasında güçlükler ortaya çıkmaktadır.

7. Üretici sermayelerinin yetersizliği: Üretim girdilerinin maliyetlerinin yüksekliği, kredi kullanma, borçlanma ve geri ödemeler gibi sebepler üretici sermayelerinin azalmasına, üreticilerin maliyetleri karşılayamama durumu ile karşı karşıya gelmesine sebep olmaktadır. Bu durum domates üretimini terk etme boyutuna kadar ulaşmaktadır.

Fırsatlar

1. Hatay'ın yemek kültürü: Hatay halkı yemek yapmayı ve yemeyi seven, yapılışına özen gösteren ve herhangi bir eksiklik istemeyen bir yapıya sahiptir. Domates ve türevleri Hatay'ın neredeyse tüm yemek ve mezelerinin olmazsa olmazıdır. Sofralık, salçalık, kuru ve közlenmiş şekilleriyle yemeklere lezzet verir. Bu da domatese olan talebi sürekli kılmaktadır.

2. İşlenebilen bir ürün olması ve katma değeri yüksek ürünlere dönüşmesi: Ürünün salça olarak değerlendirilme imkanı ve işlenerek salçaya dönüştükten sonra uzun zamana yayılarak kullanım imkanının olması, domatesin farklı ürünlere dönüşmesi ve ürün değerinin artış sağlaması, marka değeri taşıması önemli bir fırsattır.

3. Tüketicinin giderek artması: Geleneksel yemek ve mezelerin vazgeçilmezi olan domatese talep her geçen gün artmaktadır. Domates suyunun insan sağlığı açısından sindirime destek olması, kanseri önleyici etkisi, kolesterolü düşürmesi, kalbe ve cilde iyi gelmesi gibi özellikleriyle son zamanlarda ilgi odağı olmuş ve talebi artmıştır. Araştırma kapsamında incelenen işletme sahipleri tüketicilerin sofralık domates talebinin yanında yazın aile içi tüketim için salçalık domates, kışlık doğranmış veya püre olarak konservelik ve kurutmalık domates talebi olduğunu ayrıca turşuluk tüketime uygun domates talebinde artış olduğunu belirtmişlerdir.

4. Nüfus artışı ve gıdaya olan talep artışı ile domates iç ve dış ticaretinin öneminin artması: İl nüfusunun giderek artışına paralel olarak talepte meydana gelen artış ve

beslenme ihtiyacı tarım sektörüne olan ilgiyi ve bunun yanında vazgeçilmez ürünlerden olan domatese ilgiyi de arttırmaktadır. Domates yurt içi tüketim ve ihracatta ham olarak tüketiminin yanında, dönüştürülebilen bir ürün olması nedeniyle iç ve dış ticarete her zaman konu olacak özelliğe sahiptir.

5. Teknolojide yaşanan değişiklikler: Hatay bölgesinde tarımsal eğitim veren yüksek öğretim kurumunun olması, üretim ve teknolojide meydana gelen gelişmeler ve değişiklikler bölge domates yetiştiriciliği açısından önemli bir fırsattır.

Tehditler

1. Domates güvesi tuta absoluta zararlısının olumsuz etkisi: Domates üreticisinin zararlı ile mücadele noktasında eksik ve yetersiz kalması, domates güvesi tuta absoluta'nın bölgede çok görülmesi ve hızla yayılması, üreticiyi yıpratmakta olup ürün, verim ve kalite kaybına neden olmaktadır. Bu durumdan memnun olmayan üreticiler üretimden vazgeçmeyi düşünmektedir.

2. Hava koşullarının olumsuz etkisi: Hatay'ın iklim koşulları domates üretimi için uygundur. Ancak mevsim geçişlerinden kaynaklanan şiddetli yağış, fırtına, don, dolu ve yüksek sıcaklıklar gibi hava olayları üretimi olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle açıkta domateste hastalığa ve ürün zararına, örtü altı domateste ise sera ve ürün zararına neden olmaktadır.

3. Üretim masrafları: Hastalık ve zararlılarla mücadele noktasında önemli olan ilaçların gramaj azlığı ve buna karşın fiyat yüksekliği nedeniyle maliyet yükselmektedir. Verim ve kaliteyi arttırmak için domates üretiminde gübreleme yapmak önemlidir. Fakat gübre fiyatlarındaki artış nedeniyle üreticiler gübreleme oranını azalmaktadır. Bu durum verimliliğin düşmesine sebep olmaktadır. Genel olarak tüm girdi masrafları göz önüne alındığında fiyatların artması üretim maliyetini arttırmaktadır.

4. İşçi temini sorunu: Domates hassas, bakımı zor ve işçilik isteyen bir üründür. Üreticiler tarla ve ürün bakımını yaptırmak için işçi bulmakta zorlanmaktadır. Ayrıca işletme sahipleri işçilik ücretlerinin yüksek oluşundan şikayetçidir. Bazı işletme sahipleri bakım işlerinde Hatay'da ikamet eden yabancı işçileri çalıştırmaktadır.

5. Sulama suyu yetersizliği: Hatay'da sulama mevcut barajlardan, asi nehrinden ve açılan su kuyularından karşılanmaktadır. Bu kaynakların su kapasite sınırının olması bölgeye tehdit yaratabilmektedir. Özellikle yağışın yetersiz olduğu yıllarda bu sorun sıkça yaşanmaktadır.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Araştırmada elde edilen temel bulgular şunlardır.

- FAO 2017 yılı verilerine göre Dünya toplam domates üretim miktarı 182 milyon tondur. Dünya domates üretim alanı ise 2017 yılı verilerine göre 4.848 bin hektardır. 2017 yılı dekara verimlilik 3.760 kg/dekardır. Üretimde dünya ülkeleri içinde Çin 59.6 milyon ton ile birinci sıradadır. Hindistan 20.7 milyon ton üretim miktarı ile ikinci ve ABD 10.91 milyon ton üretim ile üçüncü sırada yer almaktadır. Türkiye Dünya toplam domates üretiminde 12.7 milyon ton üretim miktarı ile dördüncü sırada bulunmaktadır.
- Domates Türkiye’de açıkta ve örtü altında üretimi yapılan bir üründür. Türkiye’nin tüm bölgelerinde sahip olduğu iklim ve coğrafi imkanları nedeni ile domates üretimi yapılabilmektedir.
- Türkiye 2020 yılı TÜİK verilerine göre toplam 174.437 hektar alandan 13.204 ton domates üretimi gerçekleştirmiştir. Toplam üretimin 9.104 tonu açıkta, 4.099 tonu ise örtü altında üretilmiştir. 11.189 ton domates yurtiçi kullanımında, 1.219 ton ihracata kullanılmıştır.
- 2020 yılı Türkiye domates üretim miktarı 2008 yılı baz alındığında %20 oranında artış göstermiştir. Ancak ekim alanı 2008 yılı ile 2020 yılını kıyasladığımızda %11 oranında azalma göstermiştir. Buna karşın verimlilik bu yıllar kıyaslandığında %34 oranında artmıştır.
- Hatay ilinde açıkta (sofralık ve salçalık) ve örtü altında domates üretimi yapılmaktadır. TÜİK 2020 yılı verilerine göre Hatay ili toplam domates üretim alanı 18.693 dekar olup, üretim miktarı 79.250 tondur. Toplam üretimin 67.007 tonu açıkta üretilirken, 12.243 tonu örtü altında üretilmektedir. Hatay ilinde 2010-2020 yılları arasında domates üretim alanında ortalama %70 oranında bir azalma varken, üretim miktarında %67 oranında bir azalma olduğu belirlenmiştir.
- Hatay ilinde 2020 yılı açıkta üretimin %21.97’sini (14.725 ton) Samandağ ilçesi gerçekleştirmektedir. Samandağ ilçesini ikinci sırada üretimin %20.59’unu (13.802 ton) gerçekleştiren Arsuz ilçesi, üçüncü sırada ise üretimin %14.62’sini (9.800 ton) gerçekleştiren Reyhanlı ilçesi izlemektedir. Veriler incelendiğinde

ilde toplam açıkta üretim alanı ve miktarında bir önceki yıla göre azalma olduğu belirlenmiştir.

- Hatay ili 2020 yılı örtü altı üretimin %57.78'ini (7.075 ton) Samandağ ilçesi gerçekleştirmiştir. İkinci sırada ise üretimin %35.32'sini (4.325 ton) gerçekleştiren Antakya ilçesi yer almıştır. Verileri incelendiğinde ilde toplam örtü altı üretim alanı ve miktarında bir önceki yıla göre azalma olduğu belirlenmiştir.
- İncelenen işletmelerde açıkta ortalama sofralık domates ekim alanı genişliği 31.59 dekar olarak belirlenmiştir. İşletme gruplarının ortalama sofralık domates verimi 4.552 kg/dekar olarak hesaplanmış olup, ortalama domates kilogram fiyatı ise komisyoncuya 1.36 TL, işleme tesisine 0.63 TL, semt pazarına 1.95 TL olarak belirtilmiştir. Açıkta domates üreten işletme sahiplerin %94.44'ü sofralık domates satışını sebze ve meyve haline yaptığını, %5.56'sı ise yerel pazara yaptığını belirtmiştir. İşletme sahipleri salçalık domates satışının %96.00'sini işleme tesisine, %4.00'ünü yerel pazarlara yapmaktadır. İşletme gruplarının toplam ortalama domates üretim miktarı 283.4 ton olarak belirlenmiştir. Üçüncü grup işletmeler birinci ve ikinci grup işletmelerden ortalama 854.5 ton domates üretim miktarıyla en çok üretim hacmine sahip işletmelerdir. İşletme sahipleri ürettikleri domatesi komisyoncu-tüccarlara (156.7 ton), işleme tesislerine (124.0 ton), semt pazarlarına (2.5 ton) ve aile tüketimine (0.12 ton) doğrudan pazarlanmaktadır.
- Örtü altında domates üreten işletme sahiplerinin bir tanesi salkım domates üretimi yaparken, 19 tanesi ise sofralık domates üretimi yapmaktadır. İncelenen işletmelerde sofralık domates ekim alanı ortalama 4.62 dekar, salkım domates ekim alanı ise bir işletme olup 1.50 dekar olarak belirlenmiştir. İncelenen işletmelerde yüksek tünel sera genişliği ortalama 1.27 dekar ve işletmelerde ortalama sera sayısı 3.05 adet olarak belirlenmiştir. Tek ekim yapan işletmelerde ortalama yıllık domates üretim miktarı 55.50 ton olup, verimlilik dekara 14.30 tondur. Çift ürün üretiminde ise sonbahar ekiminde ortalama üretim miktarı 28.70 ton, ilkbahar üretiminde 39.00 tondur. Çift ürün ekiminde sonbaharda verim 8.06 ton/da iken, ilkbaharda verim 10.80 ton/da'dır.

- Açıkta domates üreten işletmelerde domates pazarlama sorunları içinde domates fiyatlarının düşük olması (%24.16), örgütlenmenin olmaması (%22.82), depolama imkanının olmaması (%18.79) işleme tesislerinin olmaması veya yetersiz olması (%12.75), taşıma masraflarının yüksekliği (%18.12), aracı sayısının fazla olması (%3.36), gösterilmiştir.
- Örtü altında domates üreten işletmeler %40.00 oranında fiyatların düşük olmasını, %20.00 oranında taşıma masraflarının yüksek oluşunu, %15,00 oranında aracı sayısının çok olmasını sorun olarak gösterirken 5 işletme ise tüm bu sorunları yaşadıklarını ifade etmiştir.
- Açıkta domates üretimi yapan işletme sahiplerinin hepsi domates üretim alanlarını arttırmayı düşünmediklerini belirtmiştir. İşletmelerin %63.50'si üretim alanını azaltmayı, %23.80'i değiştirmemeyi ve %12.70'i ise üretim alanını azaltmak ya da değiştirmeme gibi düşünceler arasında kararsız kaldıklarını belirtmişlerdir.
- Örtü altında domates üreten İşletmecilerin sadece iki tanesi (%10.00) genişletmeyi düşündüklerini, bunun sebebinin ise bu işi yapmaktan memnun olmaları olduğunu belirtirken, 7 işletme (%35.00) ise gelecekte ekim alanını azaltmayı düşünmektedir. Ekim alanını azaltma sebebi ise üretim maliyetlerinin giderek artmasından kaynaklanmaktadır. Diğer 11 (%55.00) işletme ise gelecekte ekim alanının şartlar bu şekilde olduğu sürece değişmeyeceğini ifade etmişlerdir.
- Yapılan araştırmada üreticiler domates meyvesinin son zamanlarda karlı bir üretim kolu olmaktan çıktığı konusunda hem fikirdirler. Ürün bakımının zor ve yorucu olduğu, çok fazla emek gerektirdiğini ifade etmişlerdir. Domates üretimi için gerekli olan girdi fiyatlarının son yıllarda artması, buna karşın ürün fiyatlarındaki düşüş üreticiyi olumsuz etkilediği, üretim maliyetlerini karşılamakta zorluk yaşadıkları belirlenmiştir.
- Ayrıca hastalık ve zararlılarla mücadelede zorlandıklarını, ilaçla mücadelede etkisiz kaldıklarını, bu nedenle domates verim ve kalitesinin düştüğünü ifade etmişlerdir. İşgücü gerekliliği fazla olup yeterli işçi bulunamaması, işçilik ücretlerinin yüksek olması önemli bir sorun olarak belirlenmiştir.
- İşletmeler ortalamasında hastalık ve zararlılarla mücadele konusunda karşılaşılan sorunlar, ürün fiyatlarının düşüklüğü, girdi fiyatlarının yüksekliği ve üreticiler

arası iş birliği ve örgütlenme eksiği gibi sorunlar işletme sahipleri için önemli bulunmuş olup, üreticiler için dezavantaj oluşturmaktadır.

- Bölgede son yıllarda en çok görülen domates güvesi tuta absoluta zararlısının üreticileri çok zorladığı, üretimi olumsuz etkilediği, tavsiye edilen ilaç dozlarının yetersiz kaldığı ayrıca ilaç fiyatının yüksekliği üretici için dezavantaj oluşturmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre öneriler aşağıda yapılmıştır.

Hatay ilinin gastronomi şehri olması ve yemek kültürü içerisinde domates ve türevlerinin (domates salçası, kurusu, konservesi) rolü, üretimin devamı yönünde bir gereklilik oluşturmaktadır.

Üretim maliyetlerinin artmasıyla üreticilerin domates üretim alanlarının azaltılmak istediği dile getirilmiştir. Bu nedenle üreticilerin domates üretim faaliyetlerini azaltmamaları ve hatta genişletmeleri için özendirici çalışmalar ilgili kurumlarca yapılmalıdır. Açıkta üretim yapan üreticilerin sadece %31.70'i mazot-gübre desteklemesi almaktadır. Örtü altında üretim yapan üreticilerin ise %10.00'u mazot-gübre desteği almaktadır. Diğer işletme sahiplerinin desteklemelerden faydalanmak istememelerinin nedeni genel olarak verilen destekleme miktarının düşük bulunması ve talep edilen evrak yükünün destekleme miktarından fazla olmasıdır. Destekleme adı altında alacakları tutarın yetersiz olduğu kanaatinde oldukları belirlenmiştir. Gübre, mazot gibi temel girdilerde destekleme miktarları arttırılmalıdır.

İşletmelerin domates yetiştiriciliği sırasında birçok hastalık ve zararlılarla karşılaştıkları, mücadele konusunda bilgi ve tecrübe eksiklikleri bulunduğu belirlenmiştir. Üreticiler hastalık ve zararlılarla mücadelede ilaçların yetersiz kaldığını, etki düzeylerinin azaldığını ve bu nedenle üründe verim ve kalite kaybına uğradıklarını dile getirmiş olup üreticiler ilaç kullanımı ve hastalıklarla mücadele konusunda eğitilmeli ve gereksiz ilaç kullanımı konusunda bilgilendirilmelidir.

Araştırma bölgesinde üreticiler arasında domates pazarlamasına yönelik bir kooperatif olmadığı için örgütlenememektedir. Bu nedenle alıcı karşısında pazarlık gücü bulamamakta ve fiyat tespitinde yer alamamaktadır. Bu konuda üreticiyi yönlendirecek ve sorunlarını giderecek mevcut birlik ve örgütlerin olmadığı belirlenmiştir. Üreticilerin verimliliği ve pazarlamada rekabet gücünü artırıcı yönde örgütlenmeleri, üretici

kooperatifi kurulması ve desteklenmesi üreticilerin pazarlamada daha aktif rol almalarını sağlayabilecektir.

Üretilen ürünlerin tamamının taze olarak değil, işlenmiş, kurutulmuş vb. şekillerde pazarlanması için yetersiz olan ürün işleme ve değerlendirme tesislerinin kurulması sağlanmalıdır. Yörede yapılacak bu tür yatırımlar desteklenmelidir. Böylece domates üretimi yaygın olarak yapılan, yüksek gelir sağlayan daha kârlı bir üretim olabileceği gibi, ürünün bu şekilde pazarlanmasıyla elde edilen katma değerde yüksek olacaktır.

Komisyoncular teslim aldıkları ürünlerin kesintilerini üreticiden tahsil etmektedir. %15'lik kesinti ürün satılmamış olsa bile üreticiden tahsil edilmekte olup bu durumdan üretici zarar etmektedir. Ayrıca domateste üretimin yoğun olduğu aylarda meydana gelen arz fazlalığı, fiyatlarda aşırı düşüslere sebebiyet vermektedir. Bu açıdan hasadın sezon içerisinde aylara dengeli dağılımını sağlamak için ürünü saklama, depolama, işleme imkanı sağlayabilecek tesisler kurulmalı ve kurabilecek girişimler desteklenmelidir. Özellikle ürünlerin depolanması ve zamana yayılarak satılması üretici eline geçecek fiyatlar olumlu yansıyacaktır.

Hatay ili coğrafi konumu itibariyle domates üretimi için uygun bir ildir. Bu üretim potansiyeline rağmen üretim alanı ve üretim miktarı oldukça sınırlıdır. Üretim potansiyelinin artışı ve özellikle ihracata yönelik üretim konusunda üreticiler desteklenmelidir. Mevcut domates üretim potansiyelinin ekonomik değer olarak ülkemize ve Hatay üreticilerine dönmesi bakımından dış pazar talepleri dikkate alınarak doğrudan ihracata gereken önem verilmelidir.

Üretimindeki potansiyel göz önüne alındığında, üretim ve pazarlamadaki risk ve belirsizlikler sonucu sıkıntıların yaşanmaması ve karşılaşılan sorunların azaltılması ve üretimin kontrol altına alınması için üretici ve ürünü işleyen işletmeler arasında sözleşmeli üretim teşvik edilmelidir.

Sonuç olarak; araştırma yapılan bölgede domates üreticilerinin, üretim ve pazarlama konularında birçok sorunlarının olduğu, teknik bilgi açısından eksikliklerinin bulunduğu, özellikle pazarlamada örgütlenme yetersizliği nedeniyle üreticilerin tamamen alıcılara ve komisyonculara bağlı kaldığı bir gerçektir. Bu sebeple üreticilerin sorunlarının çözülmesi, özellikle pazarlama aşamasında ürünlerini değerinde satabilmeleri ve istedikleri geliri elde etmeleri, gelir kaybı yaşamamaları için gerekli desteklerin sağlanması gerekmektedir. Böylece ileriki dönemde, üretim alanlarındaki

azalmanın önüne geçilmesi, üretimin canlandırılmasının mümkün olacağı kanaatine ulaşılmıştır.

KAYNAKLAR

- Aktan, C.C., 2007. Stratejik yöntem ve swot analizi, [http://www.canaktan.org./yönetim/stratejik yönetim/swot.htm](http://www.canaktan.org./yönetim/stratejik_yönetim/swot.htm). Erişim tarihi:12.07.2019.
- Arıkbay, C., 1996. Türkiye'nin işlenmiş domates dışsatımı: durum değerlendirmesi ve Avrupa topluluğuna tam üyeliğin olası etkileri. **Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü**, Doktora Tezi, 243s, Ankara.
- AbdElrazig, H.E., Musa, M.I., Elsheikh, S.E., 2018. Value Chain analysis for tomato production and marketing in khartoum state. Sudan. **Current Investigations in Agriculture and Current Research**, ISSN: 2637-4676, 5(4):715-721.
- Acar, M., Gül, M., 2015. Havuç yetiştiriciliğinin teknik yapısı e değişimi: Konya İli Örneği. **Mustafa Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, 20(1):43-53.
- Anonim, 2017. Uludağ İhracatçı Birlikleri Domates Raporu Temmuz 2017. file:///C:/Users/90536/Downloads/domates_raporu_2017.pdf Erişim Tarihi: 15.10.2019.
- Anonim, 2020. Tarım Ürünleri piyasa raporu, 2020. https://arastirma.tarimorman.gov.tr/erişim_tarihi:12.02.2021.
- Anonim, 2021a. T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarımsal Veriler (Kasım 2021). **Strateji Geliştirme Başkanlığı Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü**, https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/Tar%C4%B1msal%20Veriler/TARIMSAL%20VER%C4%B0LER%20Kas%C4%B1m_2021%20web.pdf. Erişim tarihi 21.04.2022.
- Anonim, 2021b. Tarım Ürünleri piyasa raporu, 2020. https://arastirma.tarimorman.gov.tr/erişim_tarihi:12.02.2022.
- Baykal, A., 2018. Mersin Toroslar ilçesi dağlık alanlarda şeftali üretimi ve pazarlaması. **Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- Bayraktar, Ö.V., Saner, G., 2010. Ege bölgesinde entegre mücadele programı uygulanan örtü altı domates yetiştiriciliğinin teknik ve ekonomik özelliklerinin incelenmesi: Muğla ili örnek olayı. **Türkiye IX. Tarım Ekonomisi Kongresi**, 143-149, 22-24 Eylül.
- Bozdemir, M., Bayramoğlu, Z., Karakayacı, Z., Ağızan, K., Ağızan, S., 2021. Domates pazarlama kanalları ve pazar marjının belirlenmesi. **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi**, 31(1):179-187.
- Çelik, A. D., 2020. Tarımda sözleşmeli üretim modelinin avantajları ve uygulamada yaşanan problemler. **4. Uluslararası Bilimsel Çalışmalar Kongresi**, Sayfa: 249-255, 28-30 Eylül 2020.
- Çeltikçi, M., 2008. Antalya ilinde domates üretim ve pazar analizi. **Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İktisat Anabilim Dalı Gıda Ekonomisi ve İşletmeciliği, Yüksek Lisans Tezi.
- Daka, K., 2010. Muğla İlinde ihracata yönelik domates üretimi ve pazarlaması üzerine araştırma. **Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü**, Bahçe Bitkileri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

- Daka, K., Gül, A., Engindeniz, S., 2012. Muğla ilinde seralarda dışsatıma yönelik domates üretimi ve pazarlaması. **Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, 49(2):175-185.
- Doğantimur, E., 2018. Adana ilinde nar pazarlama yapısı ve geliştirilme olanakları. **Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü**, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Düzyaman, E. ve Duman, İ., 2003. Dried tomato as a new potential in export and market diversification in Turkey, *Acta Horticulturae*, 613: 433- 436.
- Emeksiz, F., 1999. Orta Toroslarda kiraz üretim ve ihracatını geliştirme olanakları. **Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, 14(4):37-46. Adana.
- Erkoyuncu, C., 2008. Ankara ili Beypazarı ilçesinde organik ve geleneksel olarak yapılan domates yetiştiriciliğinin karşılaştırılmalı ekonomik analizi. **Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü**, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Ertürk, Y.E., Çirka, M., 2015. Türkiye ve Kuzey Doğu Anadolu Bölgesi (KDAB)'nde domates üretimi ve pazarlaması. **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi**, 25(1):84-97.
- FAO, 2017. Food And Agriculture Organization Of The United Nations. <https://www.fao.org/faostat/en/#data>. Erişim Tarihi: 16.04.2020.
- FAO, 2021. Food And Agriculture Organization Of The United Nations. <https://www.fao.org/faostat/en/#data>. Erişim Tarihi: 16.01.2022.
- Fert, C., 2012. Antalya ili merkez ilçesinde aşılı ve aşısız fide ile cam serada tek ürün domates üretiminin ekonometrik analizi. **Akdeniz Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü**, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Güler, F., 2018. Iğdır ilinde domates üretim ekonomisi. **Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü**, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Güvenç, İ., 2019. Türkiye'de domates üretimi, dış ticareti ve rekabet gücü. **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tarım ve Doğa Dergisi**, 22(19):57-61.
- İnan, İ.H., 2006. Tarım Ekonomisi ve İşletmeciliği. ISBN.975: -93281-0-0, **Avcı Ofset**, İstanbul
- İnan, H., 2016., **Tarım Ekonomisi ve İşletmeciliği**. İdeal Kültür Yayıncılık, 1. Baskı, ISBN 978-605-5729-67-7. İstanbul.
- Karabey, C.N., 2021. Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. **Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları**.
- Karadaş, K., Ertürk, Y.E., 2016. Iğdır ilinde domates üretimi ve pazarlaması. Meyvecilik Araştırma Enstitü Müdürlüğü, **VII. Bahçe Ürünlerinde Muhafaza ve Pazarlama Sempozyumu**, ISSN:2148-0036, Cilt 1:33-37.
- Kazak, G., Özşenler, S., Artukoğlu M.M., Yıldız, Ö., 2018. Sanayi domatesi üretimi ve pazarlamasında karşılaşılan sorunlar: İzmir ili torbalı ilçesi örneği. **Ege Üniversitesi Tarım Ekonomisi Dergisi**, 24(2):215-223.
- Keskin, G., 2010. Türkiye'de domates salça sanayi ve iç piyasada fiyat değişimleri. **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi**, 20(3):214-221.
- Keskin, G., 2012. Domates ve domates salçası durum-tahmini 2012/2013. **Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü**, Yayın No: 219, Ankara.
- Keskin, G., 2021. Türkiye'nin domates üretimindeki kayıpları ve rekabet gücü. **Eurasian Journal of Agricultural Economics**, 1(2): 18-37.

- Kumbasaroğlu, H., Aşkan, E., Dağdemir, V., 2021. Türkiye’de domatesin ekonomik analizi. **Akdeniz Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi**, 34(1):47-54.
- MEB, 2015. Tarım. Hasat ve Pazarlama. Sayfa:1-68. Ankara.
- MEGEP, 2008. Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi, Bahçecilik, Domates Yetiştiriciliği, 1-67, Ankara.
- Mutayoba, V., Ngaruko, D., 2018. Assessing tomato farming and marketing among smallholders in high potential agricultural areas of Tanzania. **International Journal of Economics, Commerce and Management, United Kingdom**, ISSN: 2348-0386, 4:8, 577-590.
- Ok, Ü., 2009. Tokat ili merkez köylerinde sırık domatesin üretim ve pazarlaması. **Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü**, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Osebeyo, S. O., Aye, G. C., 2014. Transaction costs and marketing decision: a case study Of smallholder tomato farmers in Makurdi, Nigeria. **Urban, Planning and Transport Research**, 2:1, 333-340.
- Örük, G., Engindeniz, S., 2019. Muğla ilinde örtü altı domates üretiminin ekonomik analizi üzerine bir araştırma. **Ege Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Dergisi**, 56(3):345-358.
- Özkan, B., Hatırlı, S.A., Öztürk, E., Aktaş, A.R., 2011. Antalya ilinde serada domates üretiminin kar etkinliği analizi. **Tarım Bilimleri Dergisi**, 17:34-42. Ankara.
- Rad, S., Yarşı, G., 2005. Silifke ilçesinde serada domates yetiştiren işletmelerin ekonomik performansları ve birim ürün maliyetleri. **Mersin Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi**, 11 (1):26-33.
- Seçer, A., 2012. Doğu Akdeniz Bölgesi’nde zeytin ve zeytinyağı üretimi, pazarlaması ve bölgede zeytinciliği geliştirme olanakları. **Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü**, Doktora Tezi, Adana.
- Shende, N.V., Meshram R.R., 2015. Cost Benefit Analysis And Marketing Of Tomato. **American International Journal of Research in Formal, Applied & Natural Sciences**, 11(1):46-54.
- Sipahioğlu, C., 2014. Farklı tarım sistemlerinde domates üretiminin maliyet analizi. **Uludağ Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü**, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- TAGEM, 2018. Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü, <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/>. Erişim tarihi 11.12.2019.
- Tapkı, N., 2015. Hatay ilinde meyve fidancılığı yapan işletmelerin ekonomik analizi, **Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü**, Doktora Tezi, Adana
- Tekin, M., Çiçek, E., 2005. İşletmelerde rekabet üstünlüğü sağlamada farklı bir yaklaşım: değer temelli pazarlama. **V. Ulusal Üretim Araştırmaları Sempozyumu**, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sayfa:63-68, 25-27 Kasım 2005.
- TEPGE, 2022. Tarım Ürünleri Piyasaları, Strateji Geliştirme Başkanlığı <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/> Erişim Tarihi.21.04.2022
- Toksöz, Ş., Kushiyev, R., Baltacı, A., Türk, E., Saruhan, İ., 2018. Organik Domates Yetiştiriciliğinde Zararlılar ile Mücadele. **TÜRKTOB Dergisi**, 26:32-37.
- Topkara, S., 2017. Mersin ili erdemli ilçesinde sırık domates üretimi yapılan işletmelerin ekonomik faaliyet sonuçlarının tespiti. **Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü**, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- TÜİK, 2020. Türkiye İstatistik Kurumu. Bitkisel Üretim Veri Tabanı. <http://www.tuik.gov.tr>. Erişim tarihi 15.01.2021.

- TÜİK, 2021. Türkiye İstatistik Kurumu. Bitkisel Üretim Veri Tabanı. <http://www.tuik.gov.tr>. Erişim tarihi 22.06.2021.
- Yamane, T., 2010. **Temel Örneklem Yöntemleri**. Literatür Yayıncılık, ISBN: 978-975-8431-34-2, İstanbul Türkiye
- Yılmaz, İ., Kaylan, V., Yanar, M., 2020. Iğdır ili büyükbaş hayvancılığını yapısal analizi. **Iğdır Üniversitesi Fen Bil. Enstitüsü Dergisi**, 10(1): 684-693.
- Yurdakul, O., 2014. **Tarım Ürünleri Pazarlaması**. Çukurova Üniversitesi Yayınları. 6.Baskı No. 164. Genel yayın no:127, Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi ofset atölyesi, Adana.

